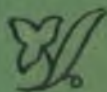

(Карачаев) 2.

н-96

Карачаев. 668 - 2

Песня

32-П

Твесама

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
1984

Байрамкѳулланы Алибек

**АХМАТНЫ
ДЖАНЪЫЛЫЧЛАРЫ**

ОЙНАГЪАНЛА:

А х м а т—50 джылда, бёлюмню уп-
равляющиси.

А л и й—28 джылда, бёлюмде парт-
организацияны секретары.

Ш а б а т—23 джылда, сабанчылыкъ-
да бригадир.

Х а м и т—45 джылда, бёлюмню зав-
хозу, токъ, мыйыкълы адам.

М а ш а къ—20 джылда, ишлемейди,
чыркым сюекли, сескекли адам.

Х а л и м а т—22 джылда, нартюхе
зеновод, профорг Мустафаны
эгечи.

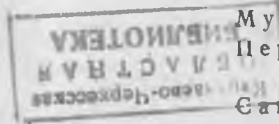
М у с т а ф а—27 джылда, профорг.

П е р д а у с—50 джылда, Халимат бла
Мустафаны анасы.

С а п и я т—20 джылда, башха нартюх
звенону ишчиси.

О с м а н—47 джылда, совхозну парт-
бюросуну секретары.

Къ у т а с—50 джылда, Хамитни юй
бийчеси.

БИРИНЧИ АКТ

Бёлюмню контору. Хамит бла Шабат олтурадыла.

Х а м и т. Бери джууукъ олтур, арабин, сен бир сууукъ адамса, ай сени огъесе! (*Хурджунундан шышаны чыгъарыб, уруб башын чортлатады. Стаканны белинден ёргерекни кѣуюб, Шабатха узатады.*) Ма, джут да кѣой!

Ш а б а т. Конторда ичгенибизни кѣрселе, не айтырла?

Х а м и т. Хо санѣа бир да, ким кѣрлюкдю дейсе?..

Ш а б а т. Ий кѣой, муну ичеме деб бир кюн бир бек тартышханма.

Х а м и т. Мынѣа кѣара, кѣаллайла эте турады бу, сен эркиши тюлмюсе? Ал ары, билегим талды. (*Шабат алады.*) Уртлай кир, санѣа сѣзюм барды. (*Шабат джыйырылыб, кѣыйналыб, джартысын ичиб, стаканны кѣайтарады.*)

Ш а б а т. Хай, хай, хай, джаханим оту кёре эдим не зат эсе да, кюйдюрдю болгъанымы:

Х а м и т (кюлюб). Джаханим тюлдю, джан-дет сууду бу. *(Стаканны толтургъунчу къуюб, ичиб бошаб, ауузун бал татдыргъанча этиб, стаканны тюбюн умба этеди.)* Иймандан айырсанъ да мындан айырма! Джю-реклени ачхычы, джигитлени басхычы, бечеллени тирилтген, къызбайланы эр этген, къайгъылагъа шатыр этген, сенсиз кюнюм къаранъы!

Ш а б а т. Сора аракъы адамны ёмюрюн къысха, акъылын дуббукъ этеди деб нек айтадыла?

Х а м и т. Ха-ха-ха, аны санъа айтхан ким эсе да акъылы дуббукъ болгъанды деб Хамитден бир капегин алала эсе, бычагъым аныкъыды. Ол да къайсы хаулени сёзюдю. Бу иги эркишини ишиди, кёб джерде джарагъанды бу манъа.

Ш а б а т. Аракъы къалай джараргъа боллукъду?

Х а м и т. Къалай джарайдымы дейсе? Сен мен айтханны эте тур, сора кёрюрсен.

Ш а б а т. Хамит, мен бу бригадирликге сен къоймагъанынъ ючюн хатеринъи этиб, хо де-

дим ансы, сабан нартюх да не зат болгъанын ичинде ёлюб тура эсем да билмейме.

Х а м и т. Сабийсе десем унамайса, сен къуру къолгъа къуш къонмагъанын билмеймисе? Манъа завхозлукъ, санъа бригадирлик неках этилибми берилгенди? Къолу-аягъы къымылдагъан заманда ким да хайырланыб къалгъан адетди. (Кюледи.) Санъа ышаныб тургъан айджарлы эгечим а. Мен да окъугъанма, алай болса да кёремисе мени башыма беклигими.

Ш а б а т. Хар ким кесини баш къайгъысын этиб турса, кърал кърал болалырма?

Х а м и т. Ол къургъакъ ауазларынынъ манъа эшитдирме.

Ш а б а т. Ол да алай болсун, бу сабан ишден мени хапарым джокъду. Къызла бирери бирер затны сорадыла да, тюз джууаб этмем, кюлкю къурайдыла. Чагачыланы къатларына барлыгъым келмейди. „Шабат, джанъы чыкъгъан нартюхню, джанъы чыкъгъан тарыдан къалай айырыргъа боллукъду“, — деб, Халиматны звеносунда къызла мени къагъынсогъун этиб, мен да джунчуб, не кереги барды ол ыйлыкъны манъа?

Х а м и т. Шабат, энди мындан кёб сабийлик этме, аллах айтса, башынъа хайырны, хатаны билмезлик сабий тюлсе. (Шышаны

къалгъанын стаканныа къуяды.) Э-эй бу таджалды, таджал, сен а, Шабат, алкъын менден тюрб излерча мардагъа джетмегенсе. Мен джашагъанны джартысын джаша да, ол заманда сѣлеширбиз. Былай бла уа отубуз бирге джанарыкъ тюлдю. Мен бир айтсам, сен эки айтыб, тохда, адамланы къатында да мангъа этеринъ былаймыды?

Шабат. Мен сени ауузунгъа чабама деб таныгъаным джокъду.

Хамит. Халинге къарайма да бригададан къачар къанынъ барды. Сабан ишден джукъ билмейме зат деб, ауузунгъу джарыб сагъынсанъ, эшитмедим деме. Сени кибик ишлеб айлангъанла бары да билиб айланадыла дебми тураса? Нартюхню не билгени барды? Къызланы тизиб бар да, нартюхню ичине сал. Не этериклерин кеслери биледиле. Алан, сен адамны уятлы этерик кѳреме. Мен сени ишге джалыныб, джалбарыб алдыргъанымы билемисе? Нартюхге муну кибик усда крайда бар эсе да, областда джокъду деб алдыргъанма.

Шабат. Хамит, эгечингден туугъан болмасам а къалай этерик эдинъ? Энтда ишсиз айланлыкъ болур эдим.

Хамит. Мени биреуде не ишим барды. Аз адам джокъду джерни башында. Бу хай-

ырлы ишди, неден нени чыгъарын сен бара-барыб билликсе. Не да болсун, мен айтханча эте тур ансы, сен бу ишден сокъурансанъ, бойнумады.

Шабат. Анъыламайма не айтханынъы.

Хамит. Ичгенчигинъ башынъа чабыб къалмады эсе, бек ачыкъ сѣлешесе.

Шабат. Андан да къуру тюлбюз.

Хамит (*тынъылыб туруб*). Мен сенинъе биреуден къагъытчыкъ джазыб ийгенме. Адам келсе, полевой станнъа джыйылгъан къанъа-ладан бираз бериб джибер.

Шабат. Джанъы полевой станны не бла ишлерикбиз? Накладнойгъа къол салдырмай бир джукъ бермейсиз. Ызына уа къагъытсыз аласыз.

Хамит. Шабат, энди джаным тийдинъ. Аллай бирни манъа къалай ышанмайса, санъа билген аман акъылым башыма джетсин. Мен да санъа игини излеб айтама.

Шабат. Хар зат къагъыт бла берилиб, ызына къагъытсыз алыныб турса, ол иги къалай болады?

Хамит. Бизде кичи тамаданы оноууна алай-былай деген алкъын чыкъмагъанды. Мен не айтсам да къошулуб тебрерге керексе,

кёлюнъе джетмеген иш эте эсем, кел юйюме, айг кесиме. (*Ахмат киреди, олтурады.*)

А х м а т. Къалайды ишинъи барыуу, Шабат, не болгъанды, чагада артдан нек сюркелесе?

Ш а б а т. Адамла ишге муал узаладыла, нек эсе да ала тагъаланыбдыла.

А х м а т. Иги джаш, Шабат, ол ханнъа джууаб болмайды. Хамит да, сен да ахлымсыз, ол кертиди. Хайыр дедим да тегерегиме джыйдым. Энди игиликге аманлыкъ дегенча, былай болмасын. Джаз башында директор сени юсюнъден соргъанында, халкъ бла эби иги джарашхан, ишни билген адамды, деб ийнандыргъан эдим. Керти кёлюм да алай эди. Энди уа? Не айтыб башынъы ал дейсе? Кюн тюл, ай тюл, сен ишлегенли джыл джууукълашыб келеди. Бу ишни джарытханма деб бир ишни кёргюз!

Х а м и т. Сен къоркъма, не этсек да биз сени бетинъи джерге къаратмазбыз.

А х м а т. Да джерге къаратханны андан сора кёзюнде терегими барды? 100 гектар нартюхге чага этилмей тургъан саулай совхозда Шабатны бригадасы болмаса къайсы бригада барды?

Х а м и т. Мен энтда къайтарыб айтама. Ким

эсе да ишчилени ишден сууутхан бир адам барды. Сен, Ахмат, ишге эсинъи бергенден, ол бир джанындан бѣлюмню ишин ояргъа кюрешгенлени эскералмайса, сени орнунъа кирирге излегенле да бардыла. Шабат, тюз айтама да, айтчы бир, сен Алий бла Мустафаны халилерин къалай кѣресе?

Шабат. Къайдам, мен кѣрген хаталары джокъду.

Хамит. Адамларым барды деб бизге ышаныб тургъандан джазыкъ болурму? Бѣрю къой териге кириб келсе, аны таный билмейбиз. Энди андан сора аладан сен таныгъан зат джокъмуду? (*Шабатха кѣз къысады.*)

Шабат. Тохда, тохда, Алий бла Мустафамы дейсе? Хы, тюз айтаса. Бир кюн Алийни сѣз урумун мен таб кѣрмедим. Бизге бир къара сабан сургени барды.

Хамит. Ма сау бол да къал, мен да аны айтама. Энди ол Мустафа кибиклени кесине джѣнъер этиб, Ахмат бла бизге болмагъан хапарланы чыгъарыб айланады. (*Секириб ёрге турады.*) „Аджир бла кюрешген алашаны сырты джауур болады“,—дейдиле, ойнамагъанлары иги болур. Ант этеме, уруб, джатдырыб къоярыкъма.

Ахмат. Хайыр этмей эсенъ да, сау къал-

лыкъ, хатанъы джукъдурма. Тюзлюгюбюз аланы джибермез.

Х а м и т *(къачар къоянча сескекленеди).* Джауаргъа къаралгъан ашхамча, салам берирге да эриниб, аны ючюн айланадыла. *(Тур-руб кетерге тебрегенча этеди.)*

А х м а т. Тохда, алан, тохда, сени суугъа киргинчи этек келтюрююнъ бир къалмайды.

Х а м и т. Да къайдам, къыздыргъан, сууутхан да кесинъсе, айт энди, „иги этесиз“ деб барыб къучакълагъанмы этейим?

А х м а т. Энди мындан оза эсек, сиз мени алындырасыз. Алий бла Мустафа ишлерин къоюб, бизни аягъыбызны мараб айланадыла деб мен ийнанмайма. Ай джашла, не эсе да бу сёзлени мени джюрегим огъурамайды.

Х а м и т. Сен ишинъден башынъы келтюрюб аланы эслерча болсанъ, нек джазыкъ эдик. Сени ючюн айтабыз ансы, мени сартын, аланы биринден да кёрген хатам джокъду. Амма, бу насыбсыз джюрек чыдамайды. Энди, Шабат, Ахмат бизге ийнанмагъанча кёрюнеди, бу Алий бла Мустафаны биз керти кимле болгъанларын ачмай боллукъ тюлбюз.

Эшикден Машакъ киреди.

М а ш а к ъ. Управляющий джолдаш, сизни бла селеширге боллукъмуду?

Ахмат. Сёлеширге болмай мен джаныу-
армамы? Къайда ишлейсе?

Машакъ. Кесибизни мекам ишибизден
бошаб алкъын иш къайгъылы болмагъанбыз.
(Ахматны аллына заявленииесин салады.)

Ахмат. Бу тауусулмагъан мекам къайгъы
неди? Юйюнъю былтыр ишлеген эдинъ да,
(Заявленииесине къараб.) хатынъы чыгъарал-
майма, кесинъ бир окъучу. (Береди.)

Машакъ (эшитдириб окъуйду). „Настоя-
щее прошу разбирать мою жалоба, я хочет
работать бригадир. Прошу выписывать долж-
ность бригадира“. (Хамит бла Шабат кю-
ледиле.)

Ахмат. Да сен залимханса да, бригадир
къуллукъ бусагъатда джокъду.

Машакъ. Управляющий джолдаш, мен
орусча иги билмейме. Алийден заявление
джаз деб тилегенимде, сен бригадирге джа-
рарыкъ тюлсе деб къойгъанды.

Хамит. Алийни къайдан таныйса?

Машакъ. Хоншубузду.

Хамит (шыбырдаб). Алий бла Мустафагъа
кимлени джюрюгенлерин билемисе?

Машакъ (кёзю башы джарыб). Бил де-
сегиз не сёлешгенлерине дери билирге бол-
лукъма. Хоншуларыбызны не сёлешгенлерин

билиб кел деб, анам гитче заманымдан суу
усда этиб кьойгъанды. (*Хамит бла Шабат
бир-бирлерине къараб ышарадыла.*)

А х м а т. Бар, орун болгъанлай бир мадар
этербиз. (*Машакъ кетеди.*)

Х а м и т. Барчы, Шабат, ол маштакъайны
бери бир къайтар. (*Шабат кетеди. Хамит
бир къагъытны алыб джазады. Шабат бла
Машакъ киредиле.*)

Х а м и т (*Машакъгъа*). Ма, Машакъ, муну
Пердауусха табдырыса. (*Машакъ кетеди.*)

Х а м и т (*Шабатха*). Ол экиси асыры та-
тахдыла, алагъа бир кесек пунт тюшюрмесек
боллукъ тюлдю.

А х м а т. Аланла, мен сизни къаллай адам-
ла болгъаныгъызны анълаялмайма. Энди бу
къарыусуз дыгаласланы да не кереги барды?

Х а м и т. Ай сен билмейсе, джау чабса,
биргесине чаб дейди.

(Алий киреди).

А л и й. Иш кьолай болсун! (*Къол тута-
ды*). Не этесиз, тынчмысыз?

А х м а т. Турабыз, джокъду хатабыз.

А л и й. Бирси кюнден бери айланыб, чага-

ны болумун кѣрюб келеме. Шабатны брига-
дасына мен не айтыргъа билмейме. Айтыла
тургъанлай, чагачылагъа аш-суу кѣурама-
гъанды. Ишчиле кюнортада юйге барыб ашаб
кѣайтхынчы кѣб заман кетеди. Ишчилени
кѣыйынлары да иги тергелгенча кѣрюнмейди.
Шабатны бригадасы амалтын саулай совхозда
артха кѣалдыкъ. (*Сагъатына кѣараб.*) Ахмат,
сен бусагъат директоргъа джетерге керексе.
Ол сени сакълаб турады.

А х м а т. Алай эсе мен кетейим, ма Шабат
кеси да анъылатсын, чагадан нек асхагъанын.
(*Ахмат кетеди.*)

Х а м и т. Алан, бюгюн ол алындыуну Ша-
батха этгенин кѣрдюнъмю?

А л и й. Алындыу дегенинъ кимди?

Х а м и т. Ахматха айтама. Бу кимни джу-
тарыгъын айырмай боллукъ тюлдю. Алий бла
Мустафа, Мамлий бла Тотлуй кирик, бир-
биринъе кѣууаныб тургъан болмаса, сизден
сора да адам барды деб джокъламайсыз.
Адамла адамла бла джашайдыла. Биз былай-
да бир ишде бир-бирибизни эскермейбиз со-
ра, Ахмат да, ким да бизге игит да артыкъ-
лыкъ этеди.

А л и й. Сен, Ахмат бла урушмазгъа керек
эдинъ. Артыкъ да бек былайда анъа ат-бет

атагъанынъ ушагъыулу зат болмайды. Аны бла менден кѣб киши урушмайды. Кѣбюсюне арабызгъа сѣз Шабатны бригадасы амалтын чыгъады. Мени бир джерде Ахматны сѣзюн этиб кѣргенмисе? Ким не айтса да, сен не ишин баджармасанъ, не юретгеннѣ тынъыла-масанъ, да сау къаллыкъ, сен бизге джан дарман болубму къалдынъ.

Хамит. Мени джауум да сизнича тенълеге ышансын. Керек тюлдю сизни болушлугъугъуз. Бу ѳксюз, Ахматны тюбюнде къалса кѣрмез-мисиз, джаныгъызгъа сакъ болугъуз. Биринъ къатына келмегиз. *(Шабатны къолундан тартыб чыгъыб кетеди.)*

Алий *(кеси аллына)*. Марджа болсун быланы араларын билалгъан. Ахмат алгъын бир кесек да тынъылай эди ансы, Шабатха джукъ айтханлайынъа ол отдан кѣлек киеди. Бюгюн Хамитни андан тарыкъгъанын кѣресе.

(Совхозну партбюросуну секретары Осман киреди.)

Осман. Иш къолай болсун, алан.

Алий. Сау бол.

Осман. Нартюхлени чагасын бошаймысыз?

Алий. Алкъын 120 гектаргъа чага этил-мегенди. Джанъыз Шабатны бригадасында 100 гектар барды.

Осман. Шабат дегенинъ кимди? Къайданды?

Алий. Къайдан табхан эсе да Ахмат кеси къошуб айланады ишге, къысха джууугъуду дейдиле.

Осман. Хамит джууугъу, Шабат джууугъу, муну джууукъларын тамадалыкъдан башха ишге салыргъа болмаймыды? Алий, арторганизацияны секретарыса, сау къалтыкъ, нек сейирге къараб тураса?

Алий. Ол затлары мен кесим да кеч сездим. Энди мен акъыл этген, аланы тегерегинден чачыб, Ахматны ишлемеге къояргъа керекди.

Осман. Ай, Алий, сен сокъур, мен сантырау, къарар амалтын къаллай адамы зыраф этиб къойдукъ? Сен билемисе, мен Ахматны не замандан бери таныгъанымы? Педтехникумда бирге окъугъанбыз. Колхозда ишлей туруб, къазауатха бирге кетгенбиз. Андан къайтыб мен председателин заместители, ол бригадир болуб ишлеб, ненча саугъа алгъанбыз. Мында сиз аллай адамы сакълаялмадыгъыз. Бир къауум дуркъучу, джууукъбуз, ахлыбыз деб, тегерегине басыныб, не онълу къуллукъчуну да, кесин сакъламаса, элтиб батмакъны тюз ортасына саладыла. Энди ол

къауумну чачыб, сен айтханча, Ахматны кѡояргъа болмайды. Ишчиле аны Хамитни бетинден кѣргендиле да бошагъандыла. Сѣзю чапракъдан ётерик тюлдю. Хамитигизни уа чоту таб кѣрюнмейди. Быягъында прокуратурадан Маджит сѣлешгеннѣе кѣре, аны ишны тыныб бошагъанды. Биз къайгъы этмесек да, ол алгъын ишлеген джеринден асыры къысха-къысха джокълайдыла. Тѣгерекин аллайла басыб турсала, Ахмат къайдан Ахмат болсун.

Алий. Мени эндиге дери тынъылатхан, чага ары бир тауусулмагъаныды ансы, Ахматны ишге оноуу тоноу бола барады. Сен айтханча, ол Хамит амалтын аман бетден кѣрюннѣенди да киши айтханын этмейди.

Осман. Ахматха бизни джаныбыздан дарман дары джарардан озгъанды. Алий, суйсенъ, суймесенъ да Ахматны орнуна управляющий боллукъса.

Алий. Огъай, Осман, мени управляющий эталмайсыз.

Осман. Нек?

Алий. Биринчиси, мен тамада бузоучума, экинчиси уа, заочно окъуйма. Билесиз, кѣб турмай сессиягъа барыргъа керекме.

Осман. Да, сора кимни салабыз да Ахматны орнуна?

Алий. Манъа сорсагъыз, Мустафаны тыйыншылы кѣреме.

Осман. Джарарыкъды, дементъили джаш кѣрюнеди. Алай а эсибизде къалгъан сѣз болсун, Ахматны ауушдургъандан сора зат этилмесе, хар джыл сайын ары управляющий санагъандан сора иш болмай къаллыкъды. Ахматланы къалай абыннъанларын кесигиз кѣресиз. Аллай адамла бардыла, бираз къаты болмаса, аны ууакъ-ууакъ кютюге айландыра, управляющийни кемликлеге тынъылаучу этиб къоядыла. Оноу этерни орнуна башын сакълар къайгъыгъа кириб, джюгенлени бош этиб, мюлкню аллах джолуна бошлайды. Бизни, партия къуллукъчуланы, борчубуз мюлк башчыланы ол чырмауукъ хансладан сакъларгъа керекбиз.

Алий. Осман, талай джылдан бери сабанчылыкъда алчы болуб ишлеген Халимат бла тюрлю-тюрлю ишледе ишлеген Хасан партиягъа кирирге излейдиле. Былагъа айтырынъ неди?

Осман. Таныйма Халиматны, не джаны бла да тыйыншылы адамды. Хасаннъа да сѣзюм боллукъ тюл эди, тохдаусуз ишлеб, бир бел-

гили иште бетин чыгъарса. Да энтда кеч тюлдю, айт Хасаннъа, малчылыкъда неда сабанчылыкъда белгили иште кесин кѣргюзюр-ге керекди.

Д ж а б ы у.

ЭКИНЧИ АКТ

Мустафаланы юйлерн. Юйде Мустафа бла Халиматны анасы Пердауус, джумуш эте барыб, бир къагъытчыкъны табады.

Пердауус. Джашчыкъ, о джашчыкъ! *(Ол юйден „ой“ деген таууш эшитиледи.)* Ма, былай кел, берлигим барды. *(Джашчыкъ келеди.)* Мачы, бир окъу, муну, не зат эсе да! *(Джашчыкъ окъуйду.)* „Джанымдан сюйген Халиматчыгъым! Суу ызында сени бла ашыргъан заманымы...“

Пердауус. Тохда-тохда!

Джашчыкъ. Насыбха санайма...

Пердауус. Мен джазыкъ, мен хариб, бу неди?

Джашчыкъ. Анам, бир окъуб бошамагъа къой! *(Окъуйду.)* „Сени кѣрмеген кюнюмде джарыкъ дуниям къаранъы болады! Бюгече биягъы джерде сакълаб турлукъма.

Сени Алийинъ“ (Джашчыкъ кѡагъытны стол юсюне атыб кетеди, Пердауус аралыб кѡа-лады.)

Пердауус. Ай, уялмагъан уялмаз а! Ба-лады деб кѡкюрегимде джыланны асырайма да. (Джылайды, сора кѡзлерин сюртюб, кѡагъытны джасдыкъ тюбюне салады. Эшик-ден Халимат киреди.)

Халимат. Анам, бюгюн джыйылыугъа барлыкъбыз, кѡабар зат ненъ барды?

Пердауус (залгъа кѡараб). Билемиди къыз хыйланы? Отха къыздырыб а бир соргъа эдим кѡайры барлыгъынъы. (Хали-матха.) Бармыды джѡнъерлеринъ, ким кѡа-тыш барлыкъса?

Халимат. Бизни орамда джаш къыз кѡалмай барысы барлыкъды. (Халимат баш-ха юйге кириб, иш кийимлерин тешиб, омакъ кийиниб чыгъады.)

Пердауус. Бу неди? (Джасдыкъ тю-бюнден кѡагъытны чыгъарыб Халиматны кѡзюне тутады.) Бу неди дейме? Тюзюююн кесинъи джыялмагъанлай суймеклик джюрю-тюрге кюреше болурса дейме?

Халимат. Анам, былай бер, не эсе да, кѡагъытынъа кѡзюм джетмейди.

Пердауус. Бермей а!

Х а л и м а т. Анам, къаллайла сѣлешесе бюгюн сен? Не этгенме аллай бир? Неди бу къагъытынъ, ха?

П е р д а ў у с. Уялмагъан бедербет, кѣремисе дагъыда аны бети джибимегенин, бу не затды? *(Биягъы къагъытны алгъа тутады.)* „Багъалы Халиматчыгъым!“. „Сенсиз дунням къаранъыды“, кимни сѣзлеридиле была? Бу-сагъатдан бир бутунъу басыб, бирин айырыб къояйым да сени. Уялмагъан! Бет джойгъан.

Х а л и м а т. Анам...

П е р д а ў у с. Кет, джюрегими джарма. Болмай а „анам“, ананъдан нечик бошадынъ эсе, джанынъдан да алай боша.

Х а л и м а т. Анам... Мен билген зат джокъ-ду. Ким эсе да безиб джазгъанды.

П е р д а ў у с. Безиб нек джазмайла Сапият-ха, Байдыматха? Сенден сора безир адам къурубму къалды?! „Ышармагъаннъа киши да кюлмейди“. *(Эшикден Мустафа киреди.)*

М у с т а ф а. Анам, нек къаратаса орамда адамланы, неди бу даўур.

П е р д а ў у с. Не даўур боллукъ эди? Сени эркишилигинъе кѣре этедиле санъа. Кѣремисе бу уялмазны джашла бла къагъыт джюрю-тюб башлагъанын.

Мустафа. Анам, бир тынъылы анъылат, ким джазады къагъытны?

Пердауус. Ким джазгъанын кеси айтсын, Алий деген ауузундан къаны келлик джазгъанды, ма къууан.

Мустафа (*алыб окъуб бошаб*). Къайдан чыкъды бу?

Пердауус. Къайсы джашаусуз эсе да юй тубюне атыб кетгенди.

Мустафа. Мында бир итлик болгъанын андан да билсенъ а. Къайдам, Алий аллай дигил-мигиллени джюрютюрмю?

Халимат. Сора дигил-мигил нек бола эди?

Пердауус. Кёремисе аны онъсунуб тургъанын?! Кетчи ары, чачын джыртыб къолуна бир берейим! (*Мустафа орча этеди.*)

Мустафа. Анам, бюгюнча тебиб а кёремеген эдим сени, таб Алий джазса да бизденми аманды?

Пердауус. Аманлыкъ кёрсюн джаны. Иги джеринде туруп эсе. (*Эшик къагъылады. Алий киреди.*)

Алий. Ой юйге игилик. (*Халимат бек уялгъанын билдиреди.*)

Мустафа. Келгеннъе да игилик. Кел, былай бери оз. (*Тёрге чакъырады.*)

Алий (*Пердауусну аллына барыб*). Не этесиз, Пердауус, тынч-эсенмисиз? (*Къол тутаргъа узалады.*)

Пердауус. Кет, кет, кет, къатыма джууукъ келме, иги джаш, сен ойнарыкъла мында джокъдула! Дыды, дыды, дыды, энди-гиле джарлы, къалай асылсызсыз, уялмай аны кириб келгенни кёремисе?!

Алий. Алан, Мустафа, марджа болсун джукъ анъылагъан. Юйюнъе джылдан бир киребиз да, аллай бир эрши кёрюнъенибизни билсек, кечигиз, кирмез эдик.

Мустафа. Алан, алай бир олтур. Анамы бююн тебдирирча этгендиле ансы, сени къалай кёргенин мен билеме.

Пердауус (*юй джумуш эте айланнъан Халиматха*). Биргеме кел. (*Башха юйге элтеди.*) Ичинъде джанынъ барды да къатымдан бир тай!

Алий. Алан, бир джукъ да анъыламадым.

Мустафа (*къагъытны Алийге бере*). Ма, менден эсе, бу иги анъылатырыкъды. Ким эсе да атыб кетгенди.

Алий (*къагъытны окъуйду*). Ай насыблы ўа ким эсе да былай безий турургъа заман табхан. Пердауусха мындан сора терслигим джокъ эсе, муну ючюн къоркъмайма. Не эте-

биз, джюр! Билесе, бютеу совхоз башчылары
бизге джыйыладыла. Шабатны нартюхлери
амалтын мукъут ийисибизни чыгъарлыкъдыла.
Муну уа, марджа, Пердауусха иги анъылат.
(*Чыгъыб кетедиле, бирси юйден Пердауус,
аны ызындан Халимат чыгъадыла.*)

Пердауус. Бери тылпыуунъу урдурма,
сени кёрсем, кёзлерим ауруйдула.

Халимат. Анам, аначыгъым... Ёлтюрлюк
эсенъ да бир керти сёз айтайым.

Пердауус. Айтыулукъ болуб тураса.
Энди уа не айтыргъа излейсе?

Халимат (*ышара-ышара*). Анам, сен ме-
ни ёлтюрге эдинъ да ол Алийден келген
къагъыт болгъа эди. (*Пердауус аны кёзюне
сейирсиниб къарайды.*) Ой, анам, анам, Алий-
ге къаллай къызла таралгъанларын сен бир
билге эдинъ. Билемисе, Байдымат анъа къал-
лай ийнар этгенин. (*Айтады.*)

Акъ булутчукъ баш къагъады
Ой Минъи-Тауну белинде.
Ой мен Алийни сайлаб суйгенме
Совхоз джашланы ичинде.

Ой анам, анам, тилими ачдынъ, айтмаучу-
ларымы айтдырдынъ. Къоркъма, кюсесек да

Алий бизге джетерик тюлдю. Анам, ана-
чыгъым. *(Анасын кзаты кзучакзлайды.)*

Пердауус *(шошуракъ болуб)*. Кет ары
кет, сен санта, кзаллайла эте турады бу.
Онъсунуб тургъанча кёрюнесе, чаб суу ызына,
кечигирсе. *(Эшик кзагзылады, нёгери кза-
тыш Сапият киреди.)*

Сапият. Нете турасыз, Пердауус.

Пердауус. Турабыз, джанынъа, келигиз.

Сапият. Халимат, кел, кечиге ушойбуз
да джыйылыуъга.

Пердауус. Сиз не этериксиз анда, сизден
сора ким барды?

Сапият. Да кзайдам звеноводлагъа ке-
лигиз дегендиле.

Пердауус. Сизни ючюн иеме ансы, бю-
гюн муну бла сёзюм кёб эди. *(Пердауус
чыгъады.)*

Сапият *(Халиматха)*. Алий сизге нек
келген эди? *(Ышарады.)*

Халимат. Неге ышараса, мени тилей кел-
ген эди, айтдырмай кзоймай эсенъ.

Сапият. Накъырдагъа бурсанъ да ол се-
ни неге да аны ючюн тартыб айланады.

Халимат. Да партиягъа дей болурса да,
ары ол тартмаса да кирликме.

Сапият. Партиягъа кириб биз неге джа-

рарыкъбыз. Огъай бир айт, сен партияда не этериксе?

Х а л и м а т. Тюзюн айтайыммы нек киргеними? Мени звеном былтыр къалай ишлегенин кесигиз билесиз. Къызла ишни ауурлугъундан тарыкъсала, „Тёзген тёш ашар“ дейди, мен сизни областда биринчи орунъа чыгъармасам кёрюсюз“,—деб, къалай ишлетдим. Чыкъгъан да этерик эдик. Бу хайырсыз ахматла, шабатла тракторланы ёрге, энишге сюрдюле да, не заманында мешхут ташытдырмадыла, неда кереклисича силос этдирмедиле. Коммунист болуб, бу затланы тутхучлу айтыргъа, ишни артха тартханла бла бетлеше турургъа, ахыры, бек излейме.

С а п и я т. Энди муну ючюмю киресе партиягъа?

Х а л и м а т. Да мен политикадан алай билимли тюлме, алай а ахыры бу сени партияньды, кир, нек тураса дегенча бир зат мени хаман тюртюб турады.

Э к и н ч и к ъ ы з. Халимат, суюмчюлюк бере эсенъ бир керти хапар айтайым, берирмисе?

Х а л и м а т. Берирча зат эсе, нек бермейме. Берирме, тоба.

Э к и н ч и к ъ ы з. Тюнене Шабат бизни джашчыкъгъа келген эди. Менден умут этеди

деб онъсунуб тура эдим. Ол а джылыннъанында, Халимат, Халимат, Халимат, деб сенден сора ауузунда сёзю болмады.

Халимат (*огъурсуз къан алыб*). Акъыз, мен а не айтады деб тынъылаб турама. Сени бюгюнча джараусуз затланы сёлешиб эшитмеген эдим. Аны сёз деб ауузунъа джарашдырыб къалай айтаса? (*Къызла экиси да кюледиле.*)

Сапият. Билдирдими къыз кимни сойгенин!

Халимат. Нечик, акъыз?

Сапият. Да нечик болуб а! Алийни айтханыкъда, онъсуннъан башынъ бла тынъылаб туруб, Шабат айтылгъанлай, отдан кёлек кийдинъми? (*Халимат джунчуйду.*)

Халимат. Да керт да дегеннъе, болмагъан затны неге айтасыз? (*Биягъы къызла кюледиле.*)

Сапият. Энди, керти кертиси бла бурдурмай бир айтайым...

Халимат. Аны айтырыкъ эсенъ тилейме, айтма. (*Ауузуна узалады.*)

Сапият (*ауузун кёолу бла бошата*). Алан, Халимат, бир тохда, не болгъанын бир бил. Шабатны анасыны ол кладовойда ишлеген къарнашы Хамит конторда Шабатны

аллын тыйыб, Шабатха сени теджегенди. Ол да онысунуб кзулакъ ийиб тургъанын Машакъ кёргенди. Машакъ бизни звеногъа нек келеди деб тура эдим. Тилчи джазыкъ ары-бери да ачыкъ, сёз болгъанчыкъларын айтды да сирелди. Энди керти хапар айтханыбызны билдинъми?

Экинчи къыз. Санъа Алийден къагъыт келгенмиди?

Халимат. Мен джазыкъ, муну барысын къайдан билесиз?

Экинчи къыз. Машакъ айтды. Алий бла Мустафаны ёмюрде бир-бири бетлерине къарамазча этмесем, мен бу мыйыкъланы джюрютмем деб, ананъа тюшген къагъытчыкъланы Машакъдан Хамит джибергенди. Халимат, нек бурнунъ салынды? Керти да Алий джазгъанды дебми тура эдинъ?

Халимат. Сиз а мени телиге санай кёреме. Бир чийсил зат болгъанын сезген эдим. Анам а, керг да деб, мен джазыкъгъа айтмагъаны къалмагъанды. Энди сиз да анама къошулуб къанымы бузуб турмагъыз. Кюн аязыгъынчы ий, Сапият, ол ийнарчыгъынчы бир айт. Не эсе да кёлюм бир аман болгъанды.

Сапият. Халимат, сени звенонъда бу айда джал не чыкъгъанды?

Халимат. 65 сом, санъа ўа?

Сапият. Терек аусун огъесе Шабатха,
29 сом чыкъгъанды.

Халимат. Алай аз некди?

Сапият. Траншеялада ишлегеними джаз-
магъанды. Бу Шабат амалтын мен бригада-
дан къорайма.

Халимат. Акъыз, кесинъи багъалы этме
да бир айт ол ийнарынъы. *(Сапият ийнарын
айтады, экиси да эжиу этедиле.)*

Ишде тенълерим озмайла мени—
Мен толтурама антымы,
Сени тансыкълаб къараб озама,
Унуталмайма атынъы.

Колхозчу къызла ишлейбиз мында
Эришге сизни чакъырыб,
Иш битсе къачда турлукъма сакълаб,
Ма олду санъа айтырым.

*(Бир джаш терезеден башын бери уза-
тыб, ызына айланыб къычырады.)*

Джаш. Аланла, бери келигиз! Мындадыла.
*(Эшикден юч-тёрт джаш бла беш-алты
къыз кириб келедиле. Къызланы бирини
къолунда къобузу.)*

Джаш. Кулистан, джауум сериуюн бол-
гъунчу, тартчы, бир бурулайыкъ. *(Кулистан*

согъады, джаш чыгъыб ортада бир-эки бурулуб Сапиятны тебсерге чакъырады. Тебсейдиле, къаида джашны, къайда кызыны ауушдурадыла.)

Джаш (терезеден ары къараб). Аланла, джауум тохдагъанды, келигиз, кечигебиз. Саулай совхоз башчыла бизге джыйыладыла, келигиз. (Барыс да чыгъадыла, Халимат бла Сапият артха туракълайдыла.)

Сапият (Халиматны кзулагъыны шыбырдайды). Эки суйгенинъ да анда боллукъдула. Къалыб кетерсе. (Эрлай къачыб чыгъады. Сапият дагъыда къайтыб киреди.) Акъыз, Халимат, эсима бир зат тюшгенди. (Ышарады.)

Халимат. Да, айт, неге ышара тураса.

Сапият. Хамит бла Шабатха биз оюнчакъ болубму къалдыкъ—кеслерича өтерге керекди.

Халимат. Телиге джол бош, айраннъа суу къош дегенлей, энди аланы сюрюб къалай айланайыкъ.

Сапият. Кёлюнъмюдю?

Халимат. Да сагъыш эт, биз не эталыкъбыз.

Сапият. Да бир да кзуруса да ала джазгъан къагъытны биз да джазарбыз.

Халимат. Мен джазыкъ, не этерге башлагъанса?

Сапият. Акъыз, сен къуджур адам кёреме, тоба алай джазарма, Хамитча малкёзню тубаниъа ийген хазнамыды.

Халимат. Тоба керти айтаса, мени бла ойнаркъа аталарыны башларымы барды!

Сапият. Былай бир джазар зат берчи. (*Халимат береди. Сапият джазады. Халимат джазгъанын окъуб барады.*) Директорну приказы. (*Кюледиле.*) Тёгерегине татахларын джыйыб, бёлюмню ишин ойгъаны ючюн Ахматны ишинден чыгъарыргъа.

Халимат. Мен джазыкъ, Сапият! Аланы къалай эсинъе келтирдинъ. Люнъе Хамитге не айтсанъ да Ахматны къатышдырма.

Сапият. Джукъ айтма, алай этмесек Ахматны кёзю ачыллыкъ тюлдю. Ол джерде Хамит кибик ашхы адам джокъду деб турады.

Халимат. Къуругъун сен, Сапият, сен билмеген джокъду.

Сапият (*кюледи*). Энди сен кечикмей кел, мен ызларындан джетейим. Муну уа манъа къой. (*Сапият кетеди, Мустафа киреди.*)

Мустафа. Джыйылыугъа *(сагъатына къараб)* тамам бир сагъат къалгъанды. Алий сени да къоймай ала кел дегенди. Неме уа, ичинде социалист борчлары бла папканы мында къойгъан эдим, не болду?

Халимат. Мустафа, ол къошакълы Алийинъ бла къырма аллах ючюн. Ма папканъы. *(Узатады.)*

Мустафа *(папканы алыб, стол джанына олтуруб, ичине къарайды)*. Алай деб Алийгеми айтдынъ? *(Кюледи.)* Теири, къызчыкъ, кимге къалай эсе да, Алийни санъа гылпыуу башха тюрлю чыгъады.. *(Къагъытлагъа къараб сагъышха кетеди.)*

Халимат. Ий былай башхартхан, кыйырын кёргюзген кибик этиб, хар ким мени нек къозуйсуз?

Мустафа *(кюле тургъанлай айтады)*. Аманлыкъчыны эки юлюшю башына дегенлей, Алий бла сени арагъызгъа от салама, деб ким эсе да къагъытчыгъы бла сизни бир-биринъе байларгъа башлагъанды.

Халимат. О кет, кет ары, нелени айтады бу? Мустафа, шо атамы джаны ючюн, неге кюлгенинъи тюзюн бир айт.

Мустафа *(кюллюгюн тыялмагъанлай)*. Да мынъа кюлмеген неге кюллюкдю. Сюй-

мекликге эки кѣулагъы санъырау болуучу Алийни ким эсе да, сау кѣаллыкъ, кѣагъытчыгъы бла тилин ачыб кѣойду да. *(Кюледи.)* Конторгѣа джетгинчи кѣагъытчыкъны талай кере сагъынды. „Мен урмасам да тырмы тартыб тура эди“ дегенлей, джарлы джан сени эртдеден суююб тура кѣре эдим.

Халимат *(джетиб кѣарнашыны бойнундан буууб, кѣучакълаб сора, кесин эскериб)*. Кет ары, сен тели, алдамай эсенъ ант этчи!

Мустафа. Энди сен, Халимат, кертда дегеннѣе адамны эки аягъын бир уюкѣгѣа сугъарыкъ кѣреме. Ант этейим, кертиси бла да алай болгъанына. *(Халимат сир кѣатыб кѣалады. Мустафа сагъатына кѣараб, тышына тебреб.)* Ба-ба-ба, ант этдир, кечикдик, тебре, бусагъатдан тебре.

Д ж а б ы у.

ЮЧЮНЧЮ АКТ

Совхозну контору. Хамит, Шабат олтурадыла.
Машакъ киреди.

Х а м и т. Охо, Машакъгѣа кѣара! Халгер хансдан чыкъгъанча, кѣайдан табылдынъ?

М а ш а к ъ. Аланла, этемисиз мени брига-
дир?

Х а м и т. Да, ол а сёзюнъе табылгъанынъа
кёре боллукъду. Ол кюн этген оноубуз
къалай болду? Пердауус бла не болдунъ?

М а ш а к ъ. Хапарымы аллындан башлаб
айтайым. Сен берген къагъытны эслетмей юй
тюбуне агыб, барыб экинчи юйде кичи джа-
шы бла шашка ойнаб башладым.

Х а м и т. Аперим санъа, Машакъ! Энди ан-
дан ары не болса да кёрюсюз. Алий бла
Мустафаны къазанлары бирге къайнамазча
этмесем, мен бу мыйыкъланы джюрютмейме.
Аны энтда бир кере къайтарыб айтама. Ала
бир-бирлеринне болмай мадарлары джокъду.
Аны бла хайырланыб, къызыуу бла Халимат-
ны Шабатха келтириб къояргъа керекди. Хы,
андан сора уа?

М а ш а к ъ. Кёб турмай Мустафалагъа Алий
келди. Мен ол быягъы джашлары бла шашка
ойнасам да, бир къулагъымы алагъа салдым.
Мустафа бла Алий кёб селешдиле. Селеш-
генлерин башдан аякъ айталлыкъма. Гитче
заманымда анам юретиб къойгъанды.

Х а м и т. Да, биз да айтаса деб ауузунъа
къараб турабыз. Къаядан бал тамгъанча соза

турма да, айта эсенъ, марджа, келме къой бери.

М а ш а к ъ. „Аланы тегерегине джыйыб, Ахмат табсызла этеди, абынныкъды хариб, джазыкъсынама“,—деди Алий.

А х м а т. Кеслерин джазыкъсынсынла! Сора, сора?

М а ш а к ъ (*хурджунундан къагъытны чыгъарыб джазгъанын окъуйду*). Мустафа айтды: „Биз коммунистлебиз, Ахматны къачан эсе да кёзю ачылады деб сакълаб тургъунчу, бёлюмде ишле амандан аманнъа барадыла. Партия бизден нек тынъылаб тургъан эдигиз деб джетген кюнде сорур“,—деди. Дагъыда айтды: „Ахматны тегерегинде айланнъанланы ийислери узакъгъа бара башлагъанды. Управляющийлик Ахматда болса да, Хамит къайры кёргюзсе ары барады. Ол ашаргъа эртде тюзелген болур, джетген кюнде шокка юреннъен бёрюча джаллар, барысын Ахматха къусдурурла“,—деди. Алий: „Да аман адамгъа онъун алдырыб тургъанына Ахматны джазыкъсынама“,—деди.

Х а м и т. Кёрчю аланы тиллешиб айланнъанларын, мен санъа айтханымда унамай эдинъ да. Управляющийсе, не аманлыгъыбыз бар

эсе да бусагъатдан бетлешдир. *(Машакъгъа.)*
Молодец, аперим санъа. Энди бар, тынчай!

Машакъ. Ий энди мени бригадир этер-
мисиз?

Хамит. Этербиз этер, къоркъма, бар!
*(Машакъ кетеди. Хамит ха-ха-ха деб кё-
зюнден джыламукълары чыкъгъынчы кюле-
ди. Къолджаулулугъун алыб, кёзлерин сюрте,
кюле тургъанлай, атха айтханча айта-
ды):* дегенни билмегенлей, энди бу да къул-
лукъ даулайды.

Ахмат. Бу сёзлени, бу затланы эшите
тургъанлай, кюлюрюнъ къалай келеди?

Хамит. Итни къаргъышы бёрюге джет-
мейди. Аны ючюн нек джылай эдим да. Энди
ишни юсюнден сёлешейик. Былайда тыш адам
джокъду, не джашырыу, биз эт, джен адам-
лабыз. Дуния бла бир мюлк Ахматны бойну-
на таяныб тургъан заманда, биз эскермесек,
болушмасакъ тышындан биреу келиб болу-
шуругъу джокъду. Сен да ийнек аягъы бузоу
ёлтюрмейди дейдиле, джетген кюн билек
болурла деб тураса. Энди джатхан ёгюзню
юсюне тургъан тана не эсе да бир эте эди—
деб быланы юсюбюзге асыры кёб къусдур-
дукъ. Мен айтханма Алийни не къарны бур-

гъаны да сени ориунъа управляющий болургъады.

Шабат. Ахмат ючюн джортуб айланабыз ансы, Алий ючюн шаг атламам.

Хамит. Энди быланы ишге чырмау болгъанларыны юсюнден райпарткомгъа джазаргъа керекди. Парторг бла профоргга тыйынышы адамла сайланнъынчы, бѣлюмде иш аллына барлыкъ тюлдю, деб.

Шабат. Не джазыллыкъды? Мен джазармы эдим?

Хамит. Тохда, тохда, унутуб турама. Къагъыт менде джазылыб хазырды. Ишни барлыкъ джерин мен эртде билгенме. (*Хурджунундан ашыкъмай къагъытны чыгъарыб окъуйду*): „КПСС-ни райпарткомуна. Бизни бѣлюмню парторгу бла профоргу, Алий бла Мустафа, бѣлюмде управляющийни оноуун къолундан алыб, ишчиле бла аны арасында айрылыкъ ишле джюрютедиле. Аланы орунларына...“

Почтальон киреди.

Почтальон. Совхозну конторундан сизге пакет барды. Алгъаныгъызгъа къол салыгъыз. Сора бу письмо да башха джерден келгенди. (*Ахмат къол салады, почтальон кетеди.*)

А х м а т (*письмону ачыб, кѡагъытха кѡа-
райды*). Кѣзлюк кибикле юйде кѡалгъандыла
да кетгендиле. Совхозну директоруну не
айтханын бир билейик.

Х а м и т (*кѡолун узатыб*). Былай берчи,
мен бир окъуюм. (*Алыб окъуйду.*) „Совхозну
директоруну приказы.—Охо!—4-чю бѣлюмде
управляющий Азаматланы Ахмат бѣлюмде
башчылыкъны кѡарыуусуз этиб, нартюхню ча-
гасын оздургъанды. Джууукъларын тѣгерегине
джыйыб, законсуз ишлеге джол бергенди. Ол
затланы эсге ала...” Аланла былайын чыгъа-
ралмайма, мачы, Шабат, сени кѣзлеринъ джи-
тирекдиле, былайдан ары бир окъу.

Ш а б а т. Берчи былай, (*бармагъы бла
кѣргюзюб*) былайымыды? (*Окъуйду.*) „Мюлкню
артха ийгени ючюн бѣлюмню башчысы Аза-
матланы Ахматны... (*Кѣзлерин сюртеди*). Ха-
мит керти айта кѣре эдим, басмасы мутхуз
урулгъанды...”

А х м а т. Кѡойчугъуз кѡарыуусуз дыгалас-
ланы, барынъ да кѡарау сокъур болуб кѡал-
дыгъыз эсегиз, кѡагъытны бери беригиз.
Кѡалайдады сиз окъуялмагъан? (*Шабат кѣр-
гюзеди.*) Кертда дегеннѣе муну окъумазча
песи барды. Азаматланы Ахматны управляю-
щий кѡуллугъундан бош этерге. Бѣлюмге

управляющийге Шамайланы Мустафаны салыргъа. Бѣлюмде ишни къатышдыргъан кладовщик Харамланы Хамитни, бригадир Ачауланы Шабатны орунларына адам излерге Шамайланы Мустафаны бойнуна салыргъа". *(Джабыуу артындан Машакъ чыгъады.)*

Машакъ. Управляющий джолдаш, анам алай юретгенди, эшитмесем болмай эди. .

Хамит *(къычырыкъдан алыб, Машакъны юсюне чабады. Машакъ къачыб тышына чыгъады)*. Уйт генезир тилчи, тилинъи арты бла кесиб алайым да бусагъатдан!

Ахмат. Хайыр, джалыныб джаудан къалмазса дейдиле, келигиз ахырда да муну да бир окъуюкъ. *(Экинчи конвертни ачыб окъуйду.)* „Хамитге бу телеграмманы ЗАГС-дан салабыз. Сюйюмчюлюгюбюзню хазыр этигиз. Бюгюн Алий бла Халиматха ЗАГС этилди. Сизге уа зукгу чибин. Муну джазгъанла звеночу къызла“.

Шабат *(бети мор болуб, секириб туруб эрши къычырады)*. Ахмат бла Хамит, складха къайтхан 1200 килограмм урлукъгъа джарашдырыб къагъыт беригиз.

Хамит. Атамы ысхатынамы алгъанма санъа къагъыт берирге. Ол мюрзеуню къайры кетгенин бек иги билесе!

Шабат. Билмейме, билирге да излемейме. Къанъала бла дранланы актына къол салдыгъызмы?

Хамит. Сал, салма, иги джаш, аланы багъасын тѣлерик болурса.

Шабат. Сиз да запискаларыгъыз бла полевой стандан къоратхан затланы багъасын тѣлерик болурсуз.

Ахмат. Была не хапарладыла? Завхозну записка бла алыргъа не иши барды?

Шабат. Ма джазгъанлары. *(Окъуйду.)* „Ахматны буюргъаны бла юч кубометр къанъаны бериб джибер“. Дагъыда ма-ма-ма-ма...

Ахмат. Мен аллай буюргъанны билмейме. Буюрсам кесим джазыб береме.

Хамит. Билмезге биз да сие эдик, билдирлик болурла.

Ахмат. Не сѣзледиле была. Мен кишиге записка бермегенме, дейме.

Шабат. Была недиле? *(Къагъыт джобуну Ахматны къулакъ джанында шыбыр-татады.)*

Хамит. Къайда, былай берчи.

Шабат. Нек бере эдим, сиз кимлесиз?

Ахмат. Джууукълукъ сылтау бла мени

бетим бла къалай кѣб ойнадыгъыз. Болгъан-ны къатышдыргъан да кесигиз болгъанлай, дагъыда биринчи къаранчханы кѣргенлей, тюлкю тешике, къоян къамишге, къалай терк кау-кау болдугъуз. Алий бла Мустафа мени тюз джазыкъсына кѣре эдим. Мен иш-легенли отуз джыл болду, бу телиликни мен бир да этмегенме. Кесими терилтиб, тѣгер-геме сизни джыйыб тургъан мен тамам да эшек кѣре эдим. Ай шо ёлге эдим да, бѣр-кюмю ёрге атыб тутхунчу энди къайтыб бир управляющий болгъа эдим. Джууукъ ийиси болгъанны къатыма илешдирмез эдим. (*Се-кириб туруб стълну урады.*)

Ш а б а т (*Хамитге*). Сени кибики ана къар-нашдан да аллах бла сакъланайыкъ. (*Ха-митге къараб.*) Мыйыкъларыньа не этебиз. Алий бла Мустафаны бир-бирине этмесенъ, мыйыкъларыньы джюлютюрге айтханыньы унутхан болмазса?

Х а м и т. Джашчыкъ, сен зауукъ адам кѣ-реме. Джаханым оту болсун барысы да, ол приказланы эшите тургъанлай, къайда эсе да бир кѣнчексиз эрге кетгенди деб, къайгъы этерге кѣлюнъ къалай барады.

Ш а б а т. Кишдикча, джеталмагъаныньда бокълу джѣрме дебми башладынь? Халимат

кибик къыз джокъду, Алийге ычхындырмазгъа керекди деген сен тюлмединъ?

Хамит. Ай насыблы, ол сѣзлеге кѣлюнъ баргъан тамам да насыблыса.

Шабат. Бар эди насыблы заманым. Сен дуркъучуну ауазынъ бла джюрюгенли насыб огъай, джаныбыз къалса да шукур этерге керекди. Кеч таныдым сени. Сен экеуленни бир-бирине этиб, арадагъын къоратыучу къазакъ бѣрюсе. Къабан къамишге киргенча, складлада уруб турургъа тюзелиб къалгъанса да, юреннъен аурууунъ къоймайды. Къымылдагъан бары мени тамагъымдан энсин деб, адамланы бир-бирине этиб айланнъанынъ да ол толургъа унамагъан быдырынъ ючюндю. Алай а къуру да мараучуну джолу болуб турмайды, эшта сизни кибиклени заманыгъыз озгъан болур. Мен а алкъын джашма. Табарма джолуму. (*Шабат туруб чыгъыб кетеди.*)

Хамит. Джашчыкъ, о джашчыкъ! (*Сескекли болуб, Шабатны ызындан ашыгъыш чыгъады.*)

Ахмат Кѣрдюнъмю, сен он джылгъа сэгъыш этиб табалмагъан акъыл бир сагъатны ичинде орнуна келиб къалгъанын. Ай къалай акъыллы этдиле была мени, кеч этдиле ансы.

Ба-ба-ба, иш тереннѣ кетиб турады десенъ а, кѣуллукъ кѣолдан кетгенинде, джууукъланы кѣрдюшмю. (*Хурджунундан партбилетин чыгъарыб кѣарайды.*) Бѣрю кѣартлыгъында джубуранчы болур деб, эй, Азамат улу Ахмат, кѣайда хариб, сени партиялыгъынъ, кѣайда сени кѣуллукъгъа салыуда ленинчи джорукъ бла джюрюююнъ. Кимсе сен, не затса? Адам маймулну да юретеди да бир затха. Сен а 30 джылгъа юреннѣенинъ, партиягъа берген хайырынъ энди ма бумуду?

Ол алай эте тургъанлай Осман кириб келеди.

Осман. Алан, Ахмат! Иманмы чакъыраса, огъесе джинлеринъ бламы сѣлешесе?

Ахмат (*орнундан тебмегенлей*). Не дединъ?

Осман. Намазмы этесе дейме.

Ахмат. Намаз дегенинъ!

Осман. Алан, санъа не болгъанды?

Ахмат. Да мен да башымы сагъышын этгенликге не боллукъду?

Осман. Да башынъы сагъышын этме деб биз санъа кѣачан айтханбыз? Джайлыкълада ишлеген малчылагъа джанъы плащла, чурукъла, филяга ала келгендиле. Джетмегенинъ

ненъ бар эсе да, къара да, алыб малчыларынъа табдыр.

А х м а т. Къоюгъуз, къой, Осман, сен хыликге этмесенъ да мени оюнлукъ этиб айланъанла джетишедиле.

О с м а н. Алан, Ахмат, сени бар эсе да ойнар заманынъ мени джокъду. Малчылары кереклилерине ол кюн бир бек къайгъы этгенинъ ючюн эскертеме.

А х м а т (*приказы къолуна алыб*). Да, манъа бу эскертгенгиз джетиширик болур, огъесе дирекция бла партком онъ къолугъуз джазгъанны сол къолугъуз билмеймиди?

О с м а н (*къагъытны алыб къарагъандан сора*). Неле, неле дейди, (*Трубкины алыб сёлешеди.*) Дайте директора совхоза. Алло, Къурманмыса! Алан, Ахматны ишинденми бошатханса? Не зат? Бошатмагъанмамы? Да сора приказ кёкденми тюшдю да? Ыхы! Ант этдир керти айтгаса! Огъай мында секретарны къолу джокъду! (*Ахмат ёрге туруб Османны кёзюне аралады.*) Да хайыр, трубкины Ахматха береме.

А х м а т (*трубкины алыб тынъылайды*). Огъай, бек иги болгъанды! Не? Кимге къалай эсе да бек иги болгъанды. (*Тынъылаб туруб трубкины орнуна салады.*)

Осман. Не иги болгъанды?

Ахмат. Приказы келгени.

Осман. Да бу приказ тюдю. Джалгъан къагъытды.

Ахмат. Санъа джалгъан болгъанлыкъгъа, бу манъа приказдан да багъалыды.

Осман. Ахмат, сен акъыллы адам болуучан эдинъ, бюгюн эте тургъанынъа мен не айтыргъа билмейме.

Ахмат. Да алайды да. Джер басханны ат биледи. Кесиме джетгенни сенден эсе маджалыракъ анъылагъан болурма.

Осман. Энди бу къагъытны джалгъанлыгына ийнанмаймыса?

Ахмат. Нек ийнанмайма, ийнандым, директор кеси анъылатды. Энди хайыр, Осман, аны къояйыкъ, мени джюрегимде не болгъанын, Осман, сен бусагъатда анъылаялмазча кёрюнесе. Аны да анъылатырма, хайыр, сен айтхан затланы алыб малчылагъа табдырайым. *(Ахмат бла Осман кетедиле, Хамит киреди. Хамит сыртын эшикге айландырыб олтурады, нени эсе да джазыб башлайды. Эшикден шыкъыртсыз Халимат бла Саният киредиле. Ышарыб кюллюклерин тыярычюн, ауузларын къоллары бла джабадыла.)*

Сапият. Хамит, Ахматны къайда табаргъа боллукъду?

Хамит. Нетесиз, Ахматны башыгъызгъа урлукъ тюл эсегиз.

Сапият (*Халиматха кѣз кыса*). Ауюнъе, Хамит, управляющийи бизге къаллайла сѣлешесе сен!

Хамит. Къууаныб туругъуз, ѳлгюнчю да Ахмат управляющий болуб турлукъ болур.

Сапият (*тенъине ышара*). Мен джазыкъ, не болгъанды?

Хамит. Къызчыкъ, аны ючюн джазыкъ нек боласа, бизге управляющийге Ахмат кибик бир оттиби табылмазмы деб тураса?

Сапият. Огъай, тоба, Ахмат иги адамды, ол алмашса ачырыкъбыз.

Хамит. Ачырыкъ, чочурукъ эсегиз да алмашханды. Мен аны алай боллугъун эргде билген эдим.

Сапият. Да, Хамит, бушуу этмеймисе?

Хамит (*къагъытдан башын бери буруб, кызлагъа къарайды*). Не игилиги ючюн бушуу этерикме? Иги болгъан эсе башына иги болгъанды, джолу мамукъдан. Табылыр аныча бир.

Халимат. Иги сагъан Ахмат джанъыдан

бир управляющий болгъа эди. Биягъы сен башлар эдинъ анъа джууукълугъунъу санаб.

Хамит. Сизни Ахматыгъыз къайтыб бизге управляющий болгъунчу джашайым. (*Эшикден Ахмат, Алий, Осман киредиле.*)

Осман. Иш къолай болсун, къызла. (*Къол тутады.*) Нетесиз?

Халимат. Сау бол, Ахмат керек эди.

Ахмат (*орнуна олтура*). Энди, Осман, директор бла сен ушатсагъыз, биринчи фермабыз энди Мара-Башындан къайтсын, 2-чи фермабызда уа къунаджин къозлагъан ийнекледиле, алкъын кечине барлыкъдыла. (*Хамит башын кёлтюрюб, Ахматха къараб, асыры сейирсиннъенден аралыб къалгъанды. Халимат бла Сапият бир-бирине Хамитни кёрюзюб пырх-чырх этедиле.*)

Д ж а б ы у.

ТЁРТЮНЧЮ АКТ

Элде кызыл уголокда узун стол.
6—7 адам кими газет окъуйду, кими шахмат ойнайды. Мустафа бла Хамит чаркъ-чуркъ этдириб, шашка ойнайдыла. Шабат газет окъуйду. Алий не эсе да джазады. Эшикден Осман бла Ахмат киредиле.

А х м а т. Иш кѡлай болсун, аланла. (Са-
ламлашадыла.) Осман, Хамитни сора ушай
эдинъ да, насыблыны рысхысы аллында де-
генлей, ма Хамит.

М у с т а ф а. Хамит да биреулеге рысхы
бола башлагъан эсе, игиди. Чыкъ, Хамит,
асыры кѣб сагъыш этесе.

Х а м и т. Биринъ рысхы болдунъ дейсе,
биринъ чыкъ дейсе, къайсынъы айтханынъы
этейим.

А х м а т. Бир джыл болады, Хамит, биз
санъа бир ишге джара деб кюрешгенли, кѣ-
чеме, кетеме,—деб баш аласа. Кетген да эт-
мейсе, бир джукъгъа да джарамайса. Ха-
лынъа къарайма да складдан ѳзгеге бюгюлюр
къанынъ джокъду. Башынъа беклигинъе
къараб турсакъа, элде эм эркин огород сени-
ки, чалкъыны заманында биченни къайдан
ташыгъанынъы билмей къалабыз. Санъа уша-
гъан бирлеге ишге чыкъ десек, сени амалтын
ауузубузну ачаргъа кѡймайдыла. „Хамитге
айтыргъа кѡркъасыз да сизни да тишигиз
бизге батады“,—деб къайырыладыла.

А л и й. Хамит, Ахмат тюз айтады, джал-
къаула сени юлгюге тутуб турадыла.

Х а м и т. Аланла, бу бош кюнде да адамны
джюрегин бир тынчайыргъа бир кѡюгъуз.

Осман. Хамит, сени бош болмагъан кюнью биз кѣрмейбиз. Сен складдан чыкъгъанлы джылдан аслам заман болду.

Хамит. Да, къарт болгъанбыз, ёлгюнчю да ишлебми турлукъбуз?

Осман. Да саў къаллыкъ, ишни кызыу заманында совхозда джукъгъа джарамай эсенъ да хатанъы тийирме. Майна кирпичкъошун завод, шахтала, бирине кир да бир джанына бол. Ахмат, келчи, ол фермагъа джетиб бир кыйтайыкъ. Бузоўла ёлген не хапарды?!

Ахмат. Хамит! Биз юретир джеринъ джокъду, марджа, бу кыйын заманда бир джукъгъа джара. (*Осман бла Ахмат кветидиле.*)

Хамит (*ызларындан*). Марджа болсун быланы анъылаялгъан! Хамитни ишден харам этиб ташлайдыла да, энди къусханларын ызына джалагъанча, Хамит, ишге чыкъ!!! Ол ишлегенимден иги ишлер мени кыарыуум джокъду. Манъа саў бол дерни орнуна, сокъмагъымы прокуроргъа тюшюрюб, энди ўа Хамит керек болгъанды. Прокуроруна, милициясына айлана, ант этдире эсегиз, тели болдум.

Мустафа. Хамит, мени ючюнмю айлана-

са? Башынъа беклигинъи санагъандан озмай эдинъ. Энди санъа не болуб къалды? Он юйню асыраяллыкъма дегенинъи унутханмы эдинъ?

Х а м и т. Мен быллай аман элде ёмюрюмде джашамагъанма. Адамны тамагъындан бир артыкъ зат эннъенден эсе, джаныгъызыны берирге разысыз.

Ш а б а т. Да къайдам, „Ставропольская правдагъа“, „Ленинское знамягъа“, „Ленинни байрагъына“, мен къарамагъан газет джокъду, ол сениъе аман кёрюннъен бизни элчиле махдалмагъан мен бир газет кёрмейме. Областда эм алчы саууучула бизде, нартюхчуле алай. Бизни кёйчубуз Лепшокъланы Добайны билмеген ким барды?

Х а м и т. Ма кетдинъ биягъы сен. Сен иги джаш, эл бла махданма да кесинъ бла махдан.

Ш а б а т. Да сен тюшюрген тёлеу болмаса, не керекди? Хы, Хамит, кертиси бла да ачхачыкъны мадарын кёр.

Х а м и т (элгениб). Ийнанамыса, бусагъатда табаллыкъ тюлме.

Ш а б а т. И зауаллы кесигиз, джаныгъызгъа узалыргъа тюшсе, къалай джыйырылыб, къууурулуб башлайсыз. Сен мени асыры

джукъ билмегеннѣе санай кѣреме. Сени ачханъы бары бла джогъун мен санаб берейимми? (*Хамит сескекленеди.*) Анда юйюнтю сатыб, бусагъат ачхадан он минъ сомунъ, „Волганъы“ сатдынъ, 6 минъ сом, былтыр кѣабхын юй ишлеб сатдынъ, 2500 сом. (*Хамит эрлай Шабатны ауузун кѣолу бла джабады. Адамла сейирсиниб, бери-бери кѣарайдыла.*)

Хамит. Джашчыкъ, тилейме, джалгъан затла бла джанымы мындан кѣб инджитме, аны эшитген керт да демеймиди?

Шабат (*кѣлтюрюлюб*). Да ётюрюкмюдю? Энди аллай бир ачхадан кѣолумдан санаб алгъан затланы тѣлеулерин кѣайтарлыгъынъ келмейди. Болгъанды джылы суу ийгенинъ. (*Адамла бурулуб кѣарайдыла.*)

Хамит. Мен аллах бла ант этеме...

Шабат (*бармагъы бла Хамитни тюрсюнюн кѣргюзе, кюлюб*). Бир билмеген адам болсам сенден сора кишини антына ийнанмаз эдим. Сценада ойнаргъа кѣалай джараулу эдинъ, ышармай-кюлмей, керти этиб, адамны кѣолуна ётюрюкню бир таб тутдураса, тамам артистсе!

Хамит. Джашчыкъ, алдай эсем, ахыратда атамы-анамы этлерин ашайым, ачхасыз бол-

гъанма. Джанымы мындан кѣб кыйнама. Аллах бла ант этеме ачхам джокъду.

Почта сумкасын кѣлтюрѣб Машакъ киреди.

Машакъ. Салам алейкум! Татлы джуу-укъла биягъы сиз ох дейсиз. Менме бир кѣл чапыры адамы да болмагъан.

Шабат. Сен не заманда да обур адамса. Кѣргенлей билиб кѣйдунъ татлы болгъаны-бызны.

Машакъ (сумкадан бир кѣагъытны чыгъарыб Хамитге узатады). Ма, Хамит, кѣалай таб тюбедим. Бу кѣагъыт прокурордан келгенча кѣрюнеди.

Хамит. Конверт ичинде ушайды да, прокуратурадан келгенин кѣайдан билдинъ?

Машакъ. Машакъны билгичлигин ким билмесе да, Хамит сынай а тургъанды. Алай а Шабатха кѣатын алыуубуз ибилисни кѣул-лугъуча болуб кѣалды ансы.

Шабат. Кет сен хайыр сѣлемез, насыблыны баласы болсанъ, Машакъ, биреулени кѣайгъысын кѣоуб, башынты кѣайгъысын кѣрюрча сен да болгъан эдинъ.

Машакъ. Кетдим. Биягъы мен джазыкъны сиз бир балахха сугъаргъа уялмазсыз. (Машакъ сызгъыра-сызгъыра кетеди.)

Шабат. Мени мындан кѣб кыйнама да берлигинѣ бер.

Хамит. Мен окъугъан кзуранны хакъына капегим болмагъанына.

Шабат. Энди тамам да ийнандырдынъ. Атасыны-анасыны джанын аямагъан ѣтюрюк-ге кзуранны кзошса, не сейири барды! Ой Джазыкъ. Ийманыгъыз, динигиз да дуня малды. Сизни кесине кзулландыргъан токум-суз джутлукъ! Сен кесимде болмаса, ачдан ѣллюкме деб тураса. Сени кзолунъда харекетинъ болгъандан не хайыр, кѣзюнъ тоймайды. Ачханъ сау кзулач, кесинъ джут эм ач. Сен басдырыб тургъан ачханъы башсыз кзулуса. Аны ючюн атаңы, апанъы ѣтлерин ашагъанны кзоѣ, къралны да сатарыкъса.

Биягъы Машакъ киреди.

Машакъ. Ма, Шабат, сениъе берирге унутуб барама. (*Шабатха откритканы береди.*)

Хамит. Окъучу, джашчыкъ, сени сюрген а кимди?

Шабат (*откритканы окъуйду*). Мени институт сюреди, сессиягъа чакъырады.

Хамит. Барлыкъмыса?

Шабат. Айхай да барлыкъма. Сен ачхадан сора насыб джокъду деб тургъанлыкъ-

гъа, биз да кесибизни насыбыбызны окъууда кѣребиз. Биз сюрген насыб, киши урлаялмазлыкъ, кюе ашамазлыкъ таза насыбды. Сең а, хариб, атанъы, ананъы джанлары бла ант эте тургъан киши, насыбынъы кюбюрде кѣрген адам, дуня мал ючюн мени киби кѣб джууукъчукъларынъы харам этген болурса, мен да аланы бириме. Къарнашым барды деб тургъан ай джазыкъ анам а.

Шабат кетеди, Пердауус киреди.

Пердауус. Хамит, бир бек керек эдинъ.

Хамит (*эркин ышарыб*). Пердауус, мен джарар зат бар эсе, аллах-аллах, бек болушайым. (*Хамит ёрге туруб къатына джууукъ барады.*)

Пердауус. Хамит, сенден алда ёлейим, санъа бир джарыллыкъчыкъны айтайым,—деб келген эдим. Аурууунъ алайым, бу джаш, къыз джетгендиле да, оноуму къолумдан алыб барадыла. Бир ачхасыз кѣзююубюз болду да. Айюнъе тюкеннъе танабызырламы дейдиле, аллайла келгендиле, алмай мадар джокъду деб юйдегим эки аягъымы бир уюкъгъа сукъгъанды да, бир-эки кюннъе дери 350 сом берсенъ, аурууунъ алайым, кесим къолум бла келтириб берир эдим.

Хамит (*ышарыб*). Пердауус андан бери не эсе да кьолдан келмезлик бир затнымы тилерге башлагъанды деб турама. Сени аурруунъу алсын 350 сом, нек бермейме? Айхай берейим. (*Санаб ачхаланы Пердаууса бередиди.*)

Пердауус. Къурман болайым джанынъа. Ол ишинъ бла уа не болуб тураса?

Хамит. Джокъду хата. Ала умут этген тели мен тюлме. Манъа джоралагъан джерге аланы онусу киргинчи мен кирлик тюлме.

Пердауус. Кесинъ акъыллыса, джаным, мен бир къарт къатын сенинъе не юретирикме. (*Пердауус кетедиди.*)

Мустафа. Сыбхан аллах, къаллай заманла бар эдиле, Черкесскге энмей, хантха атарыкъ тузунъ табылмай эди. Энди уа ал да къара, бизни элде ненча тюкен, комбинат, почта, школ, сберкасса, аш юй барды. Энди уа элибизде телевизоргъа дери сатылмагъан зат джокъду.

Хамит. Мени сарытын мен бир заманда да инджилмегенме, нек десенъ мен ишни арты не боллугъун билиб джорюйме. Сизнича ара иш деб башыма джетмеген затла бла кюрешмейме.

Мустафа. Хамит, махданнъандан бир той-

мадынъ, сен хар нени аллындан билиб этеме дейсе, сора ишинъи прокуроргъа билиб кесинъ тюшюре айланаса, тюз анъылаяла эсем. Хамит, къаллай адам болгъанынъы анъыла-ялмагъанлай барама. Ара иш, ара мюлк деб бир къайгъырыб кёрмей къалдым. Сен бу къанынъ бла единоличник болургъа джараулу эдинъ. Былай къараб турсанъ, ол сен суймеген ара ишни тамам джылысы къалайы болса, барыб алайына сугъуласа. Дуния колхозда ишлеген заманда шахаргъа кетиб къалдынъ да, ат арба бла бариш этиб айландынъ, артда уа складлагъа бир аман къаныкыгъан эдинъ, сени артынъ былай бир боллукъ эди.

Хамит. Былай болуб не хатам барды? Шо сенден аман джашагъан кюнюмде ёлгенме.

Мустафа. Сен къарнынъы юсюнден сёлешесе? Бу къараб тургъан джамагъатны аллында бет, намыс, уят да керек болады. Халкъ этген ишден къалма деб эшиггенмисе?

Хамит. Сора бет-намыс этмей, мен кимни юйюне от тыкъгъанма?

Мустафа. Джанынъа тиймесин, Хамит, от тыкъмагъан эсенъ да, къууандыргъан да этмегенсе. Энди озгъан ишди, джанынъа тиймесин. Ол склада ишлеген заманынъда

урлукълагъа дери сен джутланмагъан, сен миндемеген не зат къалды?

Х а м и т. Бары да ётюрюкдю, джалгъанды. Не айтханыгъыз да сизден эсе иги джашай билеме да аны ючюндю.

М у с т а ф а. Бизден эсе иги джашай билмейсе да биз аны юсюнден сёлешебиз. Иги джашагъанынъ олмуду, прокурордан башынъы алалмай айланаса. Бу барыудан барсанъ киши саламынъы алмазча боллукъса.

Х а м и т. Хата джокъду. Прокурордан сиз къоркъгъанлыкъгъа мен къоркъмайма. Мен аланы кёре келген джашма.

М у с т а ф а. Адамла адамла бла джашайдыла, элде санъа къалай къарагъанларын билемисе? Хамитле болмасала, биз бюгюннъе коммунист урунууу бёлюмюн къураарыкъ эдик дейдиле. Джаш тёлюню кесинъе джау этгенинъи билемисе? Сен а былайда къарнынъ гырджындан тойгъаны бла махдана тураса. *(Эшикден сарнагъан, сыйыт таууш эшти-леди. Кёб турмай Хамитни къатыны Къутас къычырыкъдан алыб киреди. Аны ызындан Пердауус киреди.)*

К ъ у т а с. А, киши къайда къалыб кетдинъ! Юйюнъе къан джаууб къалды дэ!

Хамит (*секириб турады*). Къатын, не болгъанын анъылатыб айт.

Къутас. Не болгъанды, ёлю болгъанды тыбырынъа, тыбырынъ къуруб къалды да, мен джазыкъ, мен хариб, тыбырынъ къуруб къалсын деб ким къаргъагъан болур эди. (*Хамит къатыш адам болгъан юрюлюб чыгъадыла. Къутас сарнайды.*)

Пердауус. Къутас, акъыз анъылатыб айт, джукъ да къалмай кюйдюмю огъесе биз чабыб этер зат бармыды?

Къутас. Бизни къаргъагъанны тыбыры ма алай къурусун хо, нечик къурутдукъ эсек. Анча джыйылгъан адам отха джукъ эталмады. Мен джарлы, мен хариб, энди нетейим. Джаб джалан сюелдик да къалдыкъ. Ёмюрюм тырнакълаб джыйгъан рысхым энди къайда? (*Сарнайды.*)

Пердауус. Къутас, иги анъылатыб айт, ачха, алтын дегенча къысдыргъан затыгъыз болуб кюйген зат бармыды?

Къутас. Мен къуруюм. (*Къолу бла кесини башын тюеди, чачын, башын джыртады*). Ой къуругъан къутукъ баш, аллай бир ачханы от ашы этме да, джанынъа сал да кереклинъе джойсанъ а!

Пердауус. Кёбмю эди?

Къутас. Кёб эди, мен джазыкъ, кёб эди. Былтырдан бери ким санагъан эди. Былтыр джанъы ачхадан 40 м.нъ сомну къолум бла санагъанма. *(Джылайды.)* Андан бери къаллай бир къошхан болур эдик, билмейме.

Мустафа. Къайда сакълай эдигиз аллай бир ачханы?

Къутас. Ах, бир бош чемоданда сакълай эдик, адамны кёзю илинмезге былай игиди деген эди да.

Мустафа. Анъылаялмайма, ачханы къалай кюйгенин?

Къутас. Ташкёмюр деб бир балахны табхандыла да. Аны бла от этиб, плитада хычын бишире тура эдим. Андан Абидат чакъырды да, билмейме, Хасанны кызы эрге къачханды, эшитдинъми деб сёзге тыйды да, сора андан башымы алыб чабыб киргенимде, плита кыб-кызыл кызарыб, чоюн бла джаугъа от тюшюб, болгъаннъа джайылыб бара эди. Нени да къой да чемоданны алсанъа сылхыр баш! Мен хоншуланы джыйгъынчы боллукъ болуб бошагъан эди. Кюрешдик, джукъ эталмадыкъ. Джау джанады, терезеле джанадыла, потолок джанады, юйню ичи арауун киби кызгъанды. Къолларымы да кюйдюрдюм, джукъ эталмадым. Айюнъе ол киши

чемоданны чюйле бла уруб ичинден полгъа бегитген эди.

Пердауус. Ма палах десенъ, палах.

Осман бла Ахмат киредиле.

Осман. Не болгъанды? Бу тиширыу нек джылайды?

Пердауус. Хамитни юйюне от тюшюб, джугъу да къалмай кюйюб къалды дейди. Бу Хамитни къатыныды.

Осман. Да биз андан келебиз, Къутас, саулай элни кюйдюрюб къоя эдинъ да, хоншу юйледен кючден тыйгъандыла отну.

Къутас (джылайды). Мен къыйынлы, къуру джуртха къайры барайым.

Пердауус. Къутас! Аман этме. Рысхыгъа борчлу джашау кесиди. Сабийлеригиз эсе экиси да джетгендиле. Къуру экигизсиз да, Хамитни джаны сау болса, энтда сени кишиге сукъландырмаз.

Ахмат. Къутас, эгечим, къыйынлыкъ бютеу эл бла келсе хар ким башы къайгъылы болуб, сени эскермез халгъа тюшсе, къыйынлыкъ деб анъа айтадыла. Къоркъма, Къутас! Элни бойну кючлюдю, ма кёрюрге санъа андан да иги юй ишлемеселе.

Къутас. Ачханы къатында юй кимни къулагъына киреди. 10 юйню багъасы джыйгъан къыйыныбызгъа таралама ансы. Ол хайырсыз киши ачханы ары кюбюрчекге сугъаргъа табса, анасындан джанъы тууа эди. Не адамыча бир кийим алыргъа къоймай эди, неда бир мал алыб сойгъан дегенча бир зат этиб, къарныбыз бир тоймады. Ол эки сабийни эрге бердик, не юслерине, не башларына бир айтырча бир иги зат алмадым, ол худжу чемодан амалтын. *(Къаранъы болады. Бир минутдан джарыйды. Къутас бла Пердауусдан башхала орунларында къаладыла. Болум биягъынлай).*

А х м а т. Да, джашла, кетебиз. Биз джукълатыр от къалмады. Мени къолумдан келген буду, Хамит бир джугъуна джаратыр, джашла, мен юч тюмен салама.

Мустафа *(ачханы ала)*. Келчигиз былай эте бир башлайыкъ, Шабат, джазчы. *(Джанына узалыб ачханы чыгъарыб тергейди.)* Ма, Шабат, джаз. Таукъан юч тюмен. *(Шабат ачханы алыб кёб адам къатыш стол джанына джарашады. Хамит киреди.)*

Ш а б а т. Мен да беш тюмен салама. *(Хамит алыннъан адамча, кёзлери джаныб сейирге*

къараб турады, къайдагъысын да билмеген-
ча кёзлери чыгъаргъа джетиб джанадыла.)

Осман (телефон трубкины алады). Рай-
исполкомну тамадасын. Аскермисе? Аскер!
Элде Хамитни болгъаны кюйюб, юсюндеги-
лери бла къалыб кетгенди. Айюнге Хамитни
юйю. Да энди нетебиз да? Хайыр, хайыр.
(Хамитге айланыб.) Райисполкомну тамада-
сы бла сёлеше эдим. Тамбла къалыб бюрсю-
кюн исполком джыйыллыкъды дейди. Джа-
рашдырыб госстрахны юсю бла кюйген ры-
схыны бегитейик дейди. Ачха болушлукъ
чыгъарча этербиз дейди.

Осман. Хамит, кёрюр къыйынлыгъынъ ол
болсун. Аман этме, рысхы деген ол джалгъан
затды.

Ахмат. Адам ачымай къалгъаны ючюн да
шукур этерге керекди,

Эшикден Машакъ бла Сашият киредиле.

Машакъ. Бюгюн джыйгъаныбыз да ма бу
болду. (Ачханы столгъа салады, Шабат
тергейди.)

Шабат. 500 сом. Бу тизимге 35 адам
къошулгъанды, алаймыды, Машакъ?

Машакъ. Кеббе-керти айтаса. (Шабат
ачханы Ахматха узатады.)

А х м а т. Хамит, сен эс ташлаб, алджама.
(Хамит не этерге билмей артха туракъ-
лайды.) Ма 500 сом. Бу ачханы да ала тур.
Тюбюнъю-башынъы джарашдыр... Совхоздан
мамматла айырырбыз да бу джаз жанъы юй
ишлерге болушурбуз. Ма ал ачханы. (Ха-
мит эки кьоуу бла кесин бал чибинледен
къоругъанча этиб, артына туракълайды.
Адамла „Ал, Хамит, ачханы“ дейдиле.)

Х а м и т. Огъай, огъай атамы, анамы джа-
ны ючюн аллыкъ тюлме. (Къабыргъагъа ти-
релгинчи туракълайды. Джыламукълары
келеди, Джыламугъун кьоуу бла сюртеди.)
Огъай, огъай, бош айтасыз, кёзюме кёрюне-
ди, тутугъуз, мен алыннъан этгенме. (Тутуб
шиндикке олтуртадыла. Хамит кьоуулары
бла кёзлерин джабады.) Мен бир кьоулум
бир кьоулума ышанмай ёсгенме. Ол малкёз-
люгюм амалтын не ётюрюкден, не хыйладан
артха турмагъанма. Башыма хайырдан баш-
хагъа мени кёзюм сокъур, кьоулагъым санъы-
рау болгъанды. Нек къараб турасыз, кюлю-
гюз, табалагъыз, бетиме тюкюрюгюз... Нек
къарайса, Ахмат, сени абындыргъан да мени
джутлугъумду, ма тюкюр, нек тюкюрмейсе?
(Адамлагъа кёзюу къарайды.) Мен а былайда
нелени кёре турама. (Кьоулун узатыб Ша-

батны кёргюзеди.) Ма... ма бу джашчыкъ мени амалтын 600 сом төлеу төлегенди. Бюгюн ачхачыктыңы деб келгенинде, „Ачхам джокъду“, —деб мен дунияны кьаргышың этген кёзюүде мени чемоданда 40 минъ сом ачхам джата эди. Меннъе ачха берирге керек тюлдю, манъа налат берирге керекди.

Осман. Сен джерни тюбю бла джюрюйме деб айланнъан заманда, биз барын да билиб тургъанбыз. Энди сен аны кьой! Аны юсюнден башха заманда сёлеширбиз. Уялмай бу ачханы алыб башынъа джарат.

Хамит. Огъай... Огъай... Тюнене берсенъ ачха огъай юсюнде кийимлеринъи да алыр эдим, кёзлеринъ ачхала болсала бирин кьоймаз эдим. Бюгюн а! Огъай, джаханимни кёргеген джандетге кёл салмайды.

Осман. Санъа тюкюрлюк эндиге дери тюкюрлюк эди. Бюгюн а бу сёзлени аўузу бла айта тургъан...

Хамит. Мен не айтама...

Осман. Тюз айтады Хамит. Мен тюз анъылай эсем, кёб алджаса да, адамлыкъгъа узакъ кыйын джолла бла келсе да, Хамит да келе айланады.

Хамит. Тюз айтаса, тюз айтаса. Ичиге кириб чыкыгъанча айтаса. Ёлюр тюгюм чыкы-

гъанында, мен да джамагъат джийиргенмей
ма сизге бергенча, манъа да салам берселе,
саламымы алсала сюеме. Аманны ызы башха
болур деб, ызымдан сѣзюм этилмесе излейме.
Мен да элни къууанчын кыйынын да барынъ
бла тенъ татаргъа излейме. Манъа къарагъан
кѣзле да бузлатмай мени да джылытсала из-
лейме. Анъылаймысыз, мен джанъызлыкъдан
башымы суугъа атарча болгъанымы билеми-
сиз. Сиз а манъа биягъы ачханы теджейсиз.

Осман. Ал, Хамит, ачхачыкъны, энди ха-
лыны биз анъылагъанбыз.

Хамит (*артына туракълайды*). Огъай,
ант этдир алмам. Огъай, манъа керек баш-
хады. Мустафа, тамбла къайда ишлерими
айт. Джазыкъсынма мени. Алкъын борбайым
джетерикди. Ачханы уа меннѣ теджемегиз.
Аны сюргенли не бет, не сый, не намыс
къалмады. Алда, урла, джырт, бетсин, джюз-
дюр, къой терисине кир, джылан болуб сюр-
кел, ит болуб юр, неда эт, манъа къош деб
къабыргъамдан тюртюб тургъан ачха деген
сарыубек болгъанды.

Ахмат. Бек тюз сѣлешеди, къуру да бы-
лай сѣлешсе не хата бар эди.

Хамит. Мустафа, тамбла не ишлеригими
айт.

А х м а т (*Османнъа къараб*). Полевой стан-
да базманчы этерми эдик?

Х а м и т. Огъай, боллукъ тюлдю. Биягъы
Хамит джылы джерге сугъулду дерикдиле.
Башха иш айт.

А х м а т. Абу-Юсуф фермагъа тамада бу-
зоучу керек эди деген эди.

Х а м и т. Ол джарарыкъды, ол джарарыкъ-
ды, бир юй кибикге кире эсем, Абу-Юсуфну
фермасына чыгъайым.

А х м а т. Ким огъай дейди.

Д ж а б ы у.

А х м а т (*Османнъа къараб*). Полевой стан-
да базманчы этерми эдик?

Х а м и т. Огъай, боллукъ тюлдю. Биягъы
Хамит джылы джерге сугъулду дерикдиле.
Башха иш айт.

А х м а т. Абу-Юсуф фермагъа тамада бу-
зоучу керек эди деген эди.

Х а м и т. Ол джарарыкъды, ол джарарыкъ-
ды, бир юй кибикге кире эсем, Абу-Юсуфну
фермасына чыгъайым.

А х м а т. Ким огъай дейди.

Д ж а б ы у.

Байчораланы Зоя

ДЖЫЙЫЛУУ БОЛДУ

(Бир актлы пьеса)

ОЙНАГЪАНЛА:

Х а р у н—10 джылда.

П а в л и н а—аны юй бийчеси,
30 джылда.

Харунланы юйлери. Юйде, мийиклиги
кѣабыргъаны толтуруб тургъан улуу кюйюз, диван,
багъалы стол, юсюнде радиоласы бо гъан гитче стол-
чукъ. Сценаны онъ джанында аш юйге чыкъгъан
эшик, сол джанында юйге чыкъгъан да бир эшик.
Павлина джырлай-джырлай юйню джыяды.

П а в л и н а. Ой, пароходла кетиб баралла
Дальний Востокну джолуна,
Посылка болуб мен тюшге эдим
Сюйгенчигими кѣолуна...

(Булджугъанын кѣоймагъанлай.) Бу худжу
хабджюклени бир джерден ала да бир джер-
ге сала ахрат азабымы дунияда чегиб кѣал-
дым да... Джарлы джанымма бир игилик
кѣачан келликди?.. Элни улуу кюйюнде кѣо-
накъ чакъырыб, кѣз ачаргъа бу тыгъырыкъ-
ланы тарлыкъларындан уяласа. Бир маджал
юйге кѣче эсек, джюрегим ушатхан адамланы

да чакъырыб, той-оюн этиб, кесим суйгенча дунияны бир ууатмай къоймам. Юй хабджюк болуб хазна керекли затыбыз джокъду... Джанъыз бир китаб шкаф бла... бизде китаб окъуб ким кюрешеди, салсам омакълыкъгъа саллыкъма ансы. Мен кереклими китаб окъумагъанлай да билеме. Ол эсе уа, уллу къуллукъчу болгъанлыкъгъа китаб окъургъа не заманда да ёч тюлдю... Къаманы къыныча бу тар межамлада тунчугъуб къалама... *(Телефон зынъырдайды.)* — Лейла, сенмисе?.. Ах ауузунъа къурман болайым... Айхай да бардыкъ, бек кёб адам келген эди. Ол сен джаратхан да анда эди. Аллында не зат да джараныб, иги келе келди — мен да аууз къобуз согъуб, хар ким да тебсеб... Джугъу улу къоймай, меннъе сюрприз шампанский ичиреме деб, эслемей габардин костюмума тёгюб джиберди да, аны тазалайма деб, алтын сагъатымы джерге ийиб, алагъа ачыгъандан башым тутуб... скорый помощну чакъырыб, укол этгенлеринде ачханма кёзюмю... Бираллах... Бусагъатда? Джокъду хатам... Да бармадынъ. Айхай сени аллах алай суйге эди. Харун? Ишдеди... Аны къолундан келлик зат эсе, не бюсюреу. Бюгюннъе дери уа не айтханымы да этдириб келгенме. Джер

тартарыкъ, аны юсюнден да телефон бла къалай айтайым! Тюбесек айтырма, сенден джашыргъан не затым барды! Бусагъатда?.. Нек болмайды... сабийлерим джылаймы турадыла... Къайры? Чыгъайым. Аллыма къара, джетдим. *(Трубкины салыб, иги ашхы пудрадан джагъыб, къолуну эки аязы бла ышыб, алайсыз да бурма чачын тозуратыб, не джырны эсе да мурулдай, эшикге чыгъыб кетеди.)*

Бир кесек заманны сценада киши болмайды.
Харун киреди.

Харун. Къайры кетген болур экен? *(Плещын тешеди. Аш юйге чыгъыб, бир кесекден эки къолун джанджаулукугъа сюрте киреди. Телефонну алыб.)* 4--88... Джаммолат, Харунма. Джыйылыугъа келликлени барысына да билдиргенмисе? Игиди сора. Комиссия джыйылыргъа джетерме. *(Трубкины орнуна салады. Сагъатына къарайды.)* Къайда къалды бу... *(Бир эки-кере ёрге-энишге барады, бир кесек сагъыш да этиб туруб, трубкины алады.)* 4--88...

Павлина киреди.

Павлина. Былай эртде келирсе деб кимни акъылында бар эди...

да чакъырыб, той-оюн этиб, кесим суйгенча дунияны бир ууатмай кьоймам. Юй хабджюк болуб хазна керекли затыбыз джокъду... Джанъыз бир китаб шкаф бла... бизде китаб окъуб ким кюрешеди, салсам омакълыкъгъа саллыкъма ансы. Мен кереклими китаб окъумагъанлай да билеме. Ол эсе уа, уллу кьуллукъчу болгъанлыкъгъа китаб окъургъа не заманда да ёч тюлдю... Къаманы къыныча бу тар мекамлада тунчугъуб къалама... *(Телефон зынъырдайды.)* — Лейла, сенмисе?.. Ах ауузунгъа кьурман болайым... Айхай да бардыкъ, бек кёб адам келген эди. Ол сен джаратхан да анда эди. Аллында не зат да джарашыб, иги келе келди—мен да аууз кьобуз согъуб, хар ким да тебсеб... Джугъу улу кьоймай, меннге сюрприз шампанский ичиреме деб, эслемей габардин костюмума тёгюб джиберди да, аны тазалайма деб, алтын сагъатымы джерге ийиб, алагъа ачыгъандан башым тутуб... скорый помощну чакъырыб, укол этгенлеринде ачханма кёзюмю... Бираллах... Бусагъатда? Джокъду хатам... Да бармадынъ. Айхай сени аллах алай суйге эди. Харун? Ишдеди... Аны кьолундан келлик зат эсе, не бюсюреу. Бюгюннге дери уа не айтханымы да этдириб келгенме. Джер

тартарыкъ, аны юсюнден да телефон бла къалай айтайым! Тюбесек айтырма, сенден джашыргъан не затым барды! Бусагъатда?.. Нек болмайды... сабийлерим джылаймы турадыла... Къайры? Чыгъайым. Аллыма къара, джетдим. *(Трубкины салыб, иги ашхы пудрадан джигъыб, къолуну эки аязы бла ышыб, алайсыз да бурма чачын тозуратыб, не джырны эсе да мурулдай, эшикге чыгъыб кетеди.)*

Бир кесек заманны сценада киши болмайды.
Харун киреди.

Харун. Къайры кетген болур экен? *(Планын тешеди. Аш юйге чыгъыб, бир кесекден эки къолун джанджаулу къыска сюрте киреди. Телефонну алыб.)* 4--88... Джаммолат, Харунма. Джыйылыу къа келликлени барысына да билдиргенмисе? Игиди сора. Комиссия джыйылыр къа джетерме. *(Трубкины орнуна салады. Сагъатына къараиды.)* Къайда къалды бу... *(Бир эки-кере ёрге-энишге барады, бир кесек сагъыш да этиб туруб, трубкины алады.)* 4--88...

Павлина киреди.

Павлина. Былай эртде келirse деб кимни акъылында бар эди...

Харун (*трубканы сала*). Павлина, сагъат алтыда заседаниебиз джыйыллыкъды, бир джукъ къабдыр.

Павлина. Киногъа ўа? Бююн элтирме деген эдинъ да... (*Харун инбашлавын кзымылдатыб, амалсыз болгъанын билдиреди.*) Сени бир учсуз - кыйырсыз заседаниелеринъ барды.

Харун. Бююннъю джыйылыўну амалы болмагъанча бардырыгъа керекди.

Павлина. Бу заседаниелени тохдатыўну юсюнден бир заседание боллукъ тюмюдю...

Харун (*стол джанына олтура*). Бююн неге къарарыбызны билемисе, джууугъум.

Павлина (*столда табакъланы джарашдыра*). Кюнюгюзню бюгече да не бла кеч этериксиз, къайдам...

Харун. Э-э-й, бююннъю джыйылыўубузну бек уллу магъанасы барды.

Павлина (*ётмек кесе*). Аны магъанасындан меннъе не хайыр.

Харун. Юй битиб, квартирлени юлеше айланадыла.

Павлина (*джарыб, кзызыў*). Иш юлешиге джетдими?.. Ким юлеширикди? Комбинатны юйюн юлеширге кимни не чоту барды?

Харун. Юй юлешиу профсоюз комиссияны кьолундады. Мени ол затда энчи оноуум джокьду.

Павлина. Комбинатны тамадасы сенсе!

Харун. Аллаи затланы кеси башыма этерге эркинлигим джокьду.

Павлина. Тохда, сора бизни квартирни ауушдурлукь да комиссиямыды?

Харун. Комиссияды.

Павлина. Не да этиб бизни квартирсиз кьояргъа айланаса?

Харун. Хы, заседаниеде бизге джан аурутурукь кьайдан да табылыр. Бизни чотубуз тынчды: бизге квартирабызны ауушдурургъа керекди.

Павлина. Сен умут этгенча хар ким да кёл ашаб, джан аурутсала бир иги, алай болмай ёрге сюеб кьойсала, къалай этериксе?

Харун. Ой сени огъесе, энди мени джакълар бир адам джокь эсе, бу бёркню башыма нек кийиб айланама...

Павлина. Амалы болмагъанча, ол мен джаратхан тёрт бёлмели секцияны ал. Эштемесе?!

Харун (*салкыныракь*). Эштеме, эште.

Павлина. Мен айтхан секцияны дегенмисе?

Харун. Деген а дегенме...

Павлина. О-о-о... Да сен мекамсыз кьояргъа айлана кёреме... Былайда бир мадар этмей кьояргъа боллукъ тюлдю.

Харун. Кечикдиресе, бир кьабарыкъ бер.

Павлина. Кьабарыкъ да бермем, джыйылыуъга да джибермем. (*Таукел атлиб барыб, телефонну алады.*) 4—88... (*Тауушун бек чомарт, жарыкъ этиб*). Къайсыса?.. Джаммолатмыса?! Не этесе, Джаммолат, сабийле зат да иги тынч эселе... Павлинама. Къанъа улу юйге келгенлей оюлгъанды да къалгъанды... Да ол биягъы баууру... Тоба бу джол чоту къарыусузду, адам кьоркъарчады. Скорый помощны да чакъыргъанма... Джыйылыуму?! Сора Къанъа улу болмагъанлай къалай бардырлыкъсыз!.. Халисине къарайма да эки-юч кюнню джатарча кёреме. Аллах разы болсун иги джанынъа. Огъай, огъай, бир зат да керек тюлдю (*Трубкины салады.*) Нек къарайса меннъе алай?

Харун. Энди ол не этгенлигинъди?

Павлина. Кёресе, заседаннегиз бюгюн джыйылмазча этдим. Энди мындан ары оноубузну этейик. Сен да тегерегинъе къарай

турма да, тешин да оруннъа кир... Ким биледи, кёрейим деб аман акъыл Джаммолат кириб келмесин.

Харун. Сен кюнлени созгъанлыкъгъа, квартирлени къачан да бюгюн джыйыллыкъ адамла юлеширкидиле.

Павлина. Аз суймез эдиле! Гырт дерик эди. Бу ишни мен кесим суйгенча этмесем— мен мен тюлме... Бир адам болушмай боллукъ тюлдю. Кимни? Кимни болушдурайыкъ? *(Харун джукъ да айтмай ачыуланых чыгъыб тебрейди.)* Къайт ызынъа! Мени мындан бек къутуртма! *(Харун къайтады, бёркюн диваннъа атыб, юй тюбюнде ёрге - энишге барады.)* Кимге айтабыз, кимден башлайбыз, айт, нек тынъылайса? Кимди комиссияны тамадасы?

Харун. Болуб ким боллукъду... Исполкомда мекям ишлени юсюнден Семён Семёновичди...

Павлина. Семён Семёнович?! Таныйма, бек иги таныйма. Бек анъылагъан, бек ишленнъен адам... Унутханмыса, Джюджекни тоюнда аны мени бла вальс тебсегенин... Сен да кёзюнъю-къашынъы туюуб. Андан бери тюбешген джеринде саламлашмай озмайды.

Харун. Хы, болду энди...

Павлина. Мени сыйымы кёрюб, адамла ариу селешгенлери ючюн сен нек кыйналаса... (*Харуннъа джити къараб*). Астоприлла, энтда сюелибми тураса? Былай этиб турма, биреуле келиб къалмасынла. Бар ол юйге, джат...

Харун. Диваннъа джатсам да болур. (*Ол юйге чыгыб тебрейди.*)

Павлина. Къайда да джат—джат... (*Аны ызындан кириб барыб, андан джасдыкъ, джууургъан алыб келиб, диваннъа орун салады.*) Туугъанлы хомух эркишиден къоркъгъаным джокъ эди, къоркъгъан къоркъуума тюшюб къалдым да...

Харун (*юсюнде пижамасы бла киреди*). Уллу телилик эте айланаса, бетибизни джояргъа башлагъанса...

Павлина. Квартир алмай къалсакъды бетибизни джоуллугъу. Сен этген джанъылычланы тюзетген меннъе тынчмыды? Аны къой да, не селеширибизни айт. (*Трубкины алады.*) 1—29... Къайсыса? Семён Семёнович келгенмиди? Трубкины анъа бир беригиз.. Семён Семёнович, не этесиз?.. Сени табханым не иги болду. Кимсеми?! Къалай танымайса? Мен алай адамла танырча уллу адам тюлме. Алай болса да... (*Бек кукаланыб кю-*

леди). Къанъа улуну юй бийчесиме. Хо, джаным... Джокъду хатабыз, тынчбыз, алай болса да къаллай джашагъаныбызны билир ючюн келиб бир кёрюрге уа керек эдинъ... Бауур аурууу къозгъалгъанды да джатады. Дохтур ёрге къобаргъа болмайды деб барады. Джыйылыуу... *(Харун джатыб тургъан джеринден секириб туруб, Павлинань къолундан трубканы сермейди.)* Къутурубму башлагъанса? Кеч, сениъе айтмайма. Бош заманынъ бар эсе, бусагъатдан огъуна бизге келиринъи тилейбиз. *(Не этерге билмей тургъан Харун, ахсыныб барыб диваннъа олтурады.)* Келмей къалма, аллынъа къараб турлукъбуз. *(Трубканы орнуна салады.)* Энди Семён Семёновичге айтырыбызны сагъышын этейик. *(Къууаныб барыб Харунну къатына олтурады.)*

Харун. Былай бла бауурунъ огъай, мыйынъ чайкъалыб, къоян ауруулу болуб да къаллыкъса. Кесинъ башлагъанса, айтырынъы да кесинъ хазыр эт. *(Таяныб къабыргъагъа айланады.)*

Павлина *(Харунну айтханын сан этмей)*. Семён Семёнович келе эсе, мен аны бизни юйюбюзню ол тёрт квартирли секциягъа ауушдурурча этейим.

Харун. Ол квартирни шоферибизге берирге дейдиле. Аны тогъуз башлы юдегиси барды... *(Бери айланыб.)* Биз а къуру экеуленбиз.

Павлина. Нек болабыз экеулен. Биз да тёрт башлы юдеги болабыз!

Харун. Тёрт башлы уа къалай этдинъ?

Павлина. Ананъ келсин да бизни бла турсун.

Харун. Анам келиб бизни бла туругъа унарыкъ тюлдю. Аны къачан да джашагъаны Джюсюбдеди.

Павлина. Джюсюбде джашасын, пропискасын бизни бла этсин. Тёртюнчю адамгъа да Джюсюбню къызы Зайнебни джаздырайыкъ.

Харун. Къой, аурумагъан башынъа къайгъы салма.

Павлина *(аны айтханына тынъыламай)* Прописка бизни бла болду дегенлей салыб келиб, юйюнъе кириб тохдар да... Ничего, тохдамаз, мен аны келмезча этерме... Къоркъма... Квартир алыб хар кимни сейирсиндиргенден ауузларын ачдырмасам къараб тур, джолдаш председатель.

Харун. Джаше улугъа да квартир бермей

къалай къойгъун, бир-биринден гитче мандалакъла кибик сабийлери бла...

Павлина. Быйылгъа дери квартирге кѣчмей къалай тургъанды, энтда турур. Экинчи юй да битеди.

Харун. Джылдан алгъа битерик тюлдю.

Павлина. Къайгъырмаз, кѣбге тѣзген азгъа да тѣзерле... Бу къатышханы бла Абдулланы да квартирсиз къоясыз...

Харун. Анъа бермей да къоярла... къалыб кетсе да сейирсинме.

Павлина. Нек къалады?

Харун. Нек къалады, къалыб а аны Куйбышевде квартири барды.

Павлина. Ол юй юйден атыла айланады, сен да аны къуру джуртха тыяйым деб кюрешесе. „Аўругъанны саў билмез, ач къарыны токъ билмез“, ол сынагъанны кесинъ сынасанъ, анъылар эдинъ. Джал юйде тургъанны татыуун мен билеме: босагъагъа салыб чуругъунъу тазалама, юй багушну аякъ тюбюне тѣкме... Печ аллында джаркъа урма...

Харун. Аллай затланы коммунальный юйледе да этерге болмайды.

Павлина. Коммунальный квартирде уа юй ие менме, не суюсем аны этерикме.

Харун. Джорукъсуз затланы ўа этдир-
мезле.

Павлина. Джорукъла тюрлю-тюрлю бо-
ладыла. Биз бу квартирге джанъы кёчген за-
маныбызда джаб-джанъыз бир комнатабыз
бар эди. Хар кимге да арада болгъан кухня-
ны, къагъыб алыб, кесим экинчи юй этиб
къойдум да... Джорукъну билмеген а ке-
синъсе. Аланы къой да...

Харун (*ачыўланыб*)... Абдуллагъа квар-
тир бердирт...

Павлина. Хо.

Харун. Ол Куйбышевде кесине атаб тур-
гъан квартирин къралгъа бергенине къагъыт
табдырмаса, бир зат да алаллыкъ тюлдю.

Павлина. Кюлкюлюк затланы айтма. Бир
мазаллы шахарда кесине атаб тургъан квар-
тирин сени ючюн деб атыб къалай къойсун.
Ёмюрю бу шахардамы джашарыкъды...

Харун. Куйбышевде квартирин къайтар-
гъанына справка берирге айтханды.

Павлина. Ол сенича матух адам тюлдю.
Сени кибиклени орунларындан къысдаб кеси
олтуруб да къалыр...

Харун. Ой, юйюнъ къуругъан...

Павлина. Ол сен къыйыннъа санагъан
справканы табыб огъуна бошагъанды.

Харун. Алай иманы болсун.

Павлина. Чокгу ёлмесин, кёзюм бла кёргенме, амалы болмагъанча анъа болушургъа керексе. Ол бек керекли адамды. Аны къарыуу джетмезлик бир тукъум бир иш джокъду. Къаллай акъылы, къаллай болуму барды. Ётген игилигинъи он кёре къайтарлыкъды...

Харун. Кёрюбюз...

Павлина. Сёзюмю анъыларынъы билиб сёлешеме... Алтынны джурунуса, джанымы кыйырыса...

Харун. Ауру дегенсе да аурутханса..., Ким болса да кириб келиб, не врач, не да дарман кёрмесе... Бар аптекадан бир дарман келтир.

Павлина *(секириб туруб)*. Сылтау бла джатханынъы киши ишек этмез дей эсенъа... *(Тумбочканы ичинден бош шышачыкъны алыб, суудан толтуруб тумбочканы юсюне салады.)* Дарманны не этесе, суудан толтуруб салсакъ да боллукъду.

Харун. Халкъны кюлдюресе. *(Ким эсе да эшикни къагъады.)* Ма... Юйюбюз къуруду, ким эсе да келди. *(Эшик иги огъуна къагъылады. Экиси бир кесек заманчыкъны джунчуб турадыла.)*

Павлина. Бир ишексиз Семён Семёновичди, таян...

Харун (*бек джунчуб*). Пав... Пав. Павлина...

Павлина. Ким келсе да сен кёб сөлешме, аны джууабын мен бере билirme. (*Ал юйге чыгыб кетиб, андан Павлинаны сөлешген тауушу эштиледди.*) Сенмисе, Куля? Къуругъун. (*Эшикден.*) Куляды... (*Харун эс джыяды.*) Тюкеннъе нейик... (*Юйге киреди.*) Не алыргъа керекди? Ол къуурулгъан къазладан бирин-экисин, эки консерва... Андан сора уа... компотум барды... Бек керек болса, көгетибиз да барды. Вареньебиз... Семён Семёнович нени бек сюеди?

Харун. Билмейме, къазанлашмагъанма.

Павлина. Алайса сен, башынъа кереклисин билмейсе. Аллай адамны кёлюне джетмеклик, башхасы болмай, онъ кёзю болуб къалыуду.

Харун. Не болуб къалыуду?

Павлина. Кесибизни алагъа алдыра билирге керекбиз... Нек къарайса алай? О, сени огъесе, Чокгу ёлмесин, сабийден башханъ джокъду. Аллайлагъа ариу айтхан меннъе тынчды дебми тураса. Джер да тартама. Бош къалады кёлюнъ... Айтырымы да унутдур-

дунъ... Консервала да алсын, бышлакъ да, аланы ашай келсе дагыда бир аллах айтхан болур. (*Чыгъыб кетеди.*)

Харун (*ахсыныб*). Тал чыбыкча инъичге белли Павлина бу беш джылны ичинде эмегенни уясындан чыгъарырча къалай болду. Огъурсуз болурча мен анъа не этгенме. Не суйсе аны ашаб, не суйсе аны кийиб турурча джашау бергенме... Не уа суймеклигим кем болубму къыйнагъанма... Кертиди, менден джашды... Джашлыкъгъа тарта болур... Бу къонакъла чакъырыуу да неди муну? Киши ишек этерча заты джокъду, алай болгъанлыкъгъа кѣрген кѣзге къалай кѣрюне болур... Ой, джюрегим... (*Джюрегинден тутады.*) Мени къартлыгъым... алай болгъанлыкъгъа къарт болуб кимледен артха къалама... Зарны кѣзю отду. Кишиге да бармай, кишини да чакъырмай джашагъандан иги джокъду... Тохда, тохда... Ант этдир, юйюм къуруб, хар ким ызымдан кюлюб айлана болур дейме. Ол кече Павлина бла Джаммолат тебсеб, манъа да къарт атаб... (*Секириб къобады.*) Къарт бла джаш болгъанымы мен сизге танытайым... (*Телефонну алады.*) Алло! Алло!

Павлина киреди.

Павлина. Трубкины орнуна сал!

Харун. Бюгюн мени юйюме кьонакь кереклиси джокьду, бир джанъыз адамны чакъырма!

Павлина. Энди уа не болду санъа?

Харун. Элни эркишисин чакъырыб, болгъанны джаш юй этиб, алагъа джалынырча бюгюн не кыйынлыгъым барды?

Павлина. Иш башланнъан заманда чырмау болма. Бу эки адамны чакъыргъанлыкъгъа сени сыйынъа джукъ болса мен ёлейим. (*Харун ахсынады.*) Керексиз кыйгъыла бла мени да, кесинъи да бош кыйнайса. Бюгюннъе дери мен айтхандан чыкмай турсанъ, министр болуб кетер эдинъ... Юч кьауумубуз да ол джанъы юйлеге кечерча этмей амал джокьду.

Харун. Ючюнчюге уа кимни табдынъ?

Павлина. Сёзюмю антылатыргъаamy кьояса... Ючюнчю уа Лейлады. Аны квартирин да ауушдурургъа керекди. Бу сахарны ичинде меннъе Лейладан джууукъ джетген киши джокьду. Лейланы къарт анасы бла мени уллу анам экиге айланыб тургъанларын билмеймисе... Кесибиз къаллыкъ эсек да аны баджармай амал боллукъ тюлдю.

Харун. Лейлача, къайдан эсе да бир ийис

джетгенлеге ёзденлик этиб айлансанъ, кесинъи чиркитиб джибергенлерин да кёрюрсе.

Павлина. Баш салыр адамына ийис джетген деб, джууугъум барды деб ким да джетген кюн бир затына джарар деб айтады ансы, джерни башында аз адам джюрюмейди. Дунияда этилген адамлыкъ тас болмайды, мени адамларым игиликни унутхан адамла тюлдюле.

Харун. Бу палахха бир къара...

Павлина. Къалай да эт аны юсюнден бир акъыл таб. Алай тюлмюдю, чемоданны да къолунъа тутдуруб, джанъы квартирге кесинъи ашырыб иерикме.

Харун. Этме быллайла...

Павлина. Лейлача адамымы къоюб кеси башыма джашау къурай айлансам, къарагъан халкъ меннъе не айтырыкъды. Бар... ол да, мен да бирге джашарбыз. Бетинъе джараша эсе, къуру башынъы тургъуз да джанъыз юйге кир да тур. Сен билемисе, меннъе къыйтыкъ сёз айтханы ючюн, Лейла кесини эрин юйюнден къысдагъанды... Мени амалтын джарлы Лейла не кёрмеди, не кёрдю... Сюйсенъ Лейланы мен джашагъан юйде джашарча эт, алай туюлмюдю--айырылышыу!

Харун. Адамны кьолундан келмезлик зат-
ланы айтаса.

Павлина. Ичинъ суйсе, кьолунъдан бек
келликди. Сен кьалай эсе да юй юлешийде он
процентле деб бирлени айтыучан эдннъ,
джетген кюн ол процентлеге не кьан джау-
ду.

Харун. Хар джанъы ишленнъен юйню он
процентин исполком алады.

Павлина. Ол он процентден бир джукъ
алаллыкъ тюмюсе?

Харун. Бир зат да эталлыкъ тюлме.

Павлина. Иги сагъыш эт.

Харун (*дженъил олтуруб*). Квартирге
джазылыб тургъан адамланы санлары джюз-
ден артыкъды.

Павлина. Тохда, тохда... Сен, ал да ис-
полкомгъа он процентни орнуна джыйырма
процент бергенча эт да, онусун исполкомгъа,
онусун да кесинъ ушатханча эт; кимге ненча
бергенинъи ким тинтиб айланныкъды.

Харун. Суйген затынъы этиу заманла
къалгъандыла.

Павлина. Неле, неле дейсе?

Харун (*къаты*). Мени къарыуум джетмез-
лик ишлени айтаса. Иш комиссияны кьолуна
тюшгенди.

Павлина. Сени къарыуунъ джетмезлик зат джокъду.

Харун. Эталлыкъ тюлме!

Павлина. Эталлыкъса!

Харун. Этерик тюлме!

Павлина (*аягъы бла полну къагъыб*).
Этериксе, этериксе, этериксе!!

Харун. Барындан къуру къалсам да этерик тюлме.

Павлина. Кёлюнъмюдю?

Харун. Кёлюмдю.

Павлина (*кычырыб джылайды*). Бюгюннъе дери суймей джашагъанынъы билдирдинъ. Менден джарлы болурму... Джокъду, джокъду, мындан ары меннъе джашау... (*Секириб туруб, ящикден шышаны алыб, ичинде уксусун ичерге башлагъанлай Харун джетиб, сермеб кёолундан алады.*)

Харун. Павлина!.. Шашыбмы башлагъанса, къалай кёолунъдан келди... (*Къучагъына джыяды.*) Аманны игини да кесинъ айтдыраса... Суймесем бир кюнню да джашамазем!

Павлина (*Харунну джумушагъанын эслеб*). Аллах айыб этмесин ансы, бир квартир амалтын адам суйген адамын аллай бир къалай кыйнайды.

Харун. Табарбыз бир мадар... Семён Семёнович болушалармы... Да кёрейик.

Павлина. Акъылы бла дунияны башын аулагъан, алакёз болумсузчугъум, сени окъууунъ джанъыз Лейлагъа къой эсенъ, сау дунягъа боллукъду... Огъай, сен бизни джанъы юйде къалай джашарыбызны кёзюнъе бир кёргюз: къонакъ юйюбюзню тюз арасында тегерек стол, спальняда Ханаладача, эки орундукъну бир-бирине къысыб салыб, кече къаранъыда хамаи телевизоргъа къараб, юч юйню да тюкен кибик джасарыкъма... Экибиз да ызыбызгъа айланнъанбыз, бизге рысхы джыаргъа керекди.

Харун. Хо, джаным, хо... *(Эшик къагъылады.)*

Павлина. Бир ишексиз Семён Семёновичди. Таян, кёремисе бары да биз этген мурагча бола барады. Бизге Семён Семёнович болушур, биз Лейлагъа болушурбуз, Абдулланы ўа справкасы барды. Къуру къалыкъ тюлдю. Къатдыр кесинъи... *(Чачын, башын тюзете чыгъады.)*

Харун. Хомух болуб башлагъанма... Менден Павлина тириди... Тюз айтады, комбинатны тамадасы менме... *(Ол юйден Павлинаны: „Кулямыса, къуругъун сен... къаллай*

аламат затла алгъанса“.) О-о, мынъа къара... Да къуругъан, мен муну къалай джарашдырайым. Дженъил бол, марджа...

Павлина (кире келиб). Бу аламат къазгъа тюбеб къалгъанындан да бил ишибизни тюзеллигин (Телефон зынъырдайды.) Хо, Къанъа улуну квартириди... Сенмисе, Джаммолат? Джокъду хатасы. Андан бери врачла бла юйню арасында чабыб къолумдан келген затланы этиб айланама. Бусагъатда къалкъыб турады. Сау бол! Къууанчынъа барайыкъ! Не айтырыкъ эдинъ? Айт, уянса айтырма. Джыйылыу болдуму? Бизге къаллай кел тутханыгъызын уа анъылатдыгъыз. Харун ауругъан заманчыкъгъама къараб тура эдигиз, огъесе кимни болса да юйюне от тюшюбмю бара эди. Ким бардырды? Комиссия? Джаммолат, ичинъ суйсе уа бир сылтау табарыкъ эдинъ. Аллай бир болумунъ джокъ эсе, столну джанына чёгюб, бир кабинет бла бир телефоннъа иелик этиб къалай тураса... Айтырыкъ зат азмы эди: не кесинъ бир джары кетге эдинъ, не халкъ чачылды дегенча бир зат табха эдинъ? Да къалай болду?.. Алай болса да бизни унутуб къойгъан болмазсыз. Комиссияны списогунда болурбуз, не-е... Не дейсе? Бизге квартир джетмей къалдымы?

Алай деген неди?! Шоферге бердилеми? О-о, къан джаугъан иш а... Биз а?.. Бизге уа?!,. Сабыр этергеми?.. Бизге сабыр этерге!!! Нек эзеу болдугъуз бизге?!! Сени кесинъе уа не хата этгенек?! Тохда, сени да аягъынъдан алыр бир кюн джетер, бизни юй небиз да сенден аман кишиме деб мыйыкъ кьоюб айланмайды. Туура акъылыгъыздан чыгъыб башлагъансыз ансы, кесигизни джанъыз та-мадагъызны аман эди эсе да бетигизге уял-май, сан этмей кьоймаз эдигиз...

Харун. Этме быллайла, эшикге атылыб турмайбыз...

Павлина (*анъа тынъыламай*)... Къайгъыр-маз... не ауруб тура эсе да, бусагъатдан шыб деб джетиб, хар кимни орнун танытыр!!!

Харун. Этме быллайла...

Павлина. Неле, неле дейсе... Джашлай къарт этиб, къанымы ичиб, тюк чакълы къа-рыуунъ болмай, алдаб... бу тарда солуууму алдыртмай... Къора кёзюмден, ташай... (*Ар-тына абыныб, къазны юсюне джыгъылыб, кычыртханы бла джабыу ийилгени тенъ болады.*)

*Боташланы Исса,
Байрамукъланы Халимат*

**ТАУЛУ КЪЫЗНЫ
ДЖИГИТЛИГИ**

(Юч актлы, алты суратлы
джигитлик драма)

ОЙНАРЫКЪЛА.

- З а й н е б—партизан отрядны разведчиги, 30 джылда.
- Х а д и ж а т—Зайнебни анасы, 65—70 джылда.
- О с м а н—партизан отрядны командири, 35 джылда.
- А н т о н И л ь и ч—партизан отрядны комиссары, 45—50 джылда.
- В а л я—разведчик, 20—25 джылда.
- С а к и н а т—партизан, 35—40 джылда.
- А х м а т ч ы к ъ—партизанчыкъ, 12—13 джылда.
- А л ь б р е х т—герман аскерни майору, комендант шахаргъа, 40—45 джылда.
- М у р я т—партизан, 25 джылда.
- К р а у т у с—гестапону начальнигини заместители, 30—35 джылда.
- В е б е р—гестапону начальниги, 30—35 джылда.
- И с л а м—бургомистр, 45—50 джылда.
- А л и й а ф е н д и—афенди, 55—60 джылда.
- Т о м а й—полицияны начальниги, 40—45 джылда.

1942-чи джыл Къарачай-Черкес автоном областда болгъан затды.

БИРИНЧИ АКТ

Биринчи сурат

1912-чи джыл, август айны ал кюнлери.
Кече джассыда. Зайнебни кюйюню тизилгени чачылыб турады. Отоуда орундукъ, артында кюйюз, кюйюзде чюйге тагъылыб къара къама. Китаблары бла мюйюш-де этажерка, къабыргъада аскер кийимлери бла юч сурат. Аланы бири Зайнебни эри, экинчиси уа эки къарнашыны суратларыдыла. Сабий орундукъчукъда юч-тёрт джыл болгъан сабийчик джукълаб турады. Узакъдан тобла атылгъан тауушла келедиле.

Д ж а б ы у а ч ы л а д ы .

Хадижат. Дуниягъа къан джауа тургъанлай, къагъанакъ сабийинъи, мени да атыб, тиширыу башынъ бла сен къайры теб-регенсе?!

Зайнеб (*хабджюклени машокга джыя, сабыр*). Къанлы душман бла къазауат этерге. Сыйлы джерибизде душманнга тынчлыкъ бермезге.

Хадижат (*ачыуланыб*). Душман, буз джаууб къутургъан сууча, дуняны талкъ этиб келгенин кѣресе, сора сен барыб къутургъан сууну аллынмы тыяллыкъса?!

Зайнеб. Огъай, анам, мен кесим тыялмам, алай халкъ бары да бирден къобса, не къутургъан сууну да тыяр.

Хадижат (*хабджюклени джыя*). Джа-шамай кетген эки баламы да ала джутхандыла, сени баш иенъ сау-шау эсе да билмейбиз. Ала да боллукъдула манъа... Эндн юйюмде къалгъан джанъыз сенсе да сени да ары джибериб, ызынъдан таралаллыгъым джокъду, джарлы юйюнде олтур, балам.

Зайнеб. Къарнашларымы ёлтюрген мурдарла келиб, сыйлы джерибизни теблеб, ала-ны сюйген къызларыны къыз намыслары бла ойнай тургъанлай, дерт джетдирмей юйге кир да тур деб къалай айтаса, анам, сен меннге.

Хадижат. Къыйнама мени, бютеу халкъ юйлерин къоюб, мюклерин атыб, элден къачыб баргъанларын кѣресе, кел, балам, биз да

дорбунлагъа чыгъайыкъ, эл болгъанлай бо-
лайыкъ.

Зайнеб. Огъай, анәм, мен къанны къан
бла алыргъа керекме. (*Машокну алыб
чыгъады.*)

Хадижат. Джашыбыз айтханнъа къарар
эсе да, аны да ол бош къалгъан малла бла
тау артына джибердиле да къойдула.

Томай (*эшикден кириб*). Кече ашхы бол-
сун, келин!

Хадижат. Келибми къалдынъ, джашыбыз,
нечик иги болду келгенинъ, биз а джанъыз
сенден да бошабмы къалдыкъ деб тура эдик.

Томай. Оллахий, биз да малланы сюрюб
таргъа киргенлей, аллыбыздан атыб башла-
дыла да, нѣгерлерим малла къайгъылы бол-
дула, мен а джанымы алыб келгенлейиме,
адамла къычырыкъ-сыйыт болуб аллымдан
чыкъгъанларында, бизникилени кѣрмегенми-
сиз деб соргъанма да бир кѣрген адам чыкъ-
мады, арабин, биягъы бизге бир ислахмы
болду деб атылыб келсем, Ачемез кызы да
чабхыным тутханды деб джатыб, ол аман
сабийле да къозулача макъыра тура эдиле.
Зайнеб а къайда кѣрюнмейди?

Хадижат. Бу джетиб келген игле кѣзле-
ри кѣрген затны къоймайдыла деб эшитгенме

да кебинликчигими джашыра айланады, бусагъат келликди.

Томай. Тюз этесиз. *(Тобла атылгъан тауушла эшитиледи.)* Тутчу бери, мен да болушайым. *(Хабджюклени джыядыла.)*

Хадижат. Джашыбыз, ол малланы тыяргъа кюрешгенле уа кимле эдиле?

Томай. Билмеймисе малкёз чанканы, эл гуууртха, Гунай джуууртха деб, халкъ джан къайгъылы, ала да мал къайгъылы болгъандыла да.

Хадижат *(ахсыныб)*. Менича туб болсала эди ала, мал къайгъылы болуб айланмаз эдиле.

Томай. Тоба де юйюнъе, тоба де, бизни джукъгъа санамай эсенъ да, Зайнеб сау болуб, сен туб нек боласа?!

Хадижат *(ахсыныб)*. Аны да энди джокъгъа сана да къой, джаным.

Томай *(тынъысыз болуб)*. Энди уа бизге не къан джаугъанды?

Хадижат. Партизаннъа барама деб эки аягъымы бир уюкъгъа сугъуб айланады.

Томай *(ачыуланыб)*. Не партизан хапарды ол?! Бютеу Россияны аскери тыялмагъан Гитлерни партизаннъа барыб ол тыяр, хо!

Тоба-тоба-тоба! Эндиги тиширыула джукъдан къамарламы?!

Хадижат (*джыламукъларын сюрте*).
Баргъа эди да биргесине не бир къарнашы,
не джууугъу, тенъи тебреге эди...

Томай. Да кими барсын, барлыкълары
бошалгъандыла. (*Бир аздан.*) Эй къой сен
бу Зайнебни, ётгюр затды. Эсинъдемиди, ол
джыл колхоз тайчыкъ, къутургъан суугъа
кетгенинде джашла аркъан атыб тутаргъа
кюреше тургъанлай, Зайнеб суугъа кириб,
тайчыкъны алыб чыкыгъанын.

Хадижат. Джашыбыз, сен айтханны эт-
месе, киши айтханны да этерик тюлдю, къор
болайым джанынъа, аны ары бошлама.

Томай (*ары-бери бара*). Келин, бош
джанынъы кыйнама, мен сау болуб ол ары
бармаз.

Хадижат. Бир кёр, аурууунъ алайым,
бир кёр. (*Хабджюклени алыб чыгъады.*)

Томай. Тоба-тоба-тоба, кёремисе ол
кызыны...

Зайнеб (*эшикден кириб*). Сау кел, То-
май, былай дженъил нек къайтдынъ, малла
уа не болдула?

Томай. Не малладыла ала?! Сизни мал-
ларыгъыз ючюн мен кесимими ёлтюртюрюк

эдим. Биз малланы сюрюб таргъа киргенлей, атылыргъа къалдыла да къайтдым да келдим.

Зайнеб. Халкъны манъылай къыйыны бла ёсдюрген малы душманны къолуна тюшмесин, тау артына сюр деб ышаныб сени джибергендиле, нёгерлеринъи малларынъы да джолда атыб, къачыб келирге айыб тюмюдю сеннъе?

Томай (ачуланыв). Да, ашхы къыз, сен джанынъы аллай бир суймей эсенъ, сабийинъи къарт ананъы да атыб, башынъы алыб къайры тебрегенсе да?!

Зайнеб. Мен башымы алыб бармайма. Къарнашларым ючюн душманнъа дерт джетдирирге, аланы къанларын алыргъа барама.

Хадиджат (эшикден кириб, Зайнебни айтханын эштиб). Я мени аллахым, биз кёрген дуняда тиширыуну къолуна сауут алыб да ким кёрген эди?..

Зайнеб. Анам, душмандан къарнашларымы къанларын алыргъа, ала ючюн душманнъа дерт джетдирирге мени ючюнчю къарнашым джокъду. Да, анам, мен сенден кёб эштгенме, бурун огъуна Ата джуртха къоркъуу тюшсе, таулу тиширыула эркишиле бла тенъ къазауат этгендиле деб.

Томай. Да джаным-кёзюм, ол заманда

урушла бла бу урушну башхалыгъы уллуду сора уа?..

Зайнеб. Да алгыннъы таулу тиширыу бла совет таулу тиширыуу башхалыгъы андан да уллуду.

Томай. Да мени джюрегим а душманиъа къайнамайды дебми тураса? Оллахий, къолумдан келсе, джыланны эзгенча эзерик эдим алай...

Хадижат. Алайды, джашыбыз, алайды. Да биз а суймейбизми, я аллах, сен бизни властха къарыу да, кючда бер деб тилек этмей бир ууахды ёте болмаз, ёлгенлерими джаны ючюн. *(Машокну алыб чыгъады.)*

Зайнеб *(суратланы букъуларын сюртуб, ящикге сала)*. Огъай, мен сизни къаныгъызын алмай юйге кириб турлукъма десем алдарма.

Томай *(сабыр)*. Ала сеннъе къарнашча, меннъе да къарнашдыла, эгешчигим Зайнеб, алай а адам къолундан келлик бла келмезликни анъыларгъа керекди. Ай юйюнъе мен да сеннъе киши адам тюлме да. Мен айтханнъа да къарамай партизаннъа кетеме деб...

Зайнеб *(китабланы ящикге джыя, аны сёзюн бёлюб)*. Томай, мен тойгъа бармайма, душман бла кюреширге барама, быллай зат-

да адам джанъыз кесини джюреги бла кенъе-
шеди.

Хадижат (*эшикден киреди. Тоб тауушла
эштиледиле*). Я мени джаратхан аллах сен-
ден тилейме, адам улуна бу кыйынлыкъны
сынатхан Гитлерни ол кыйыкъ кѣзюне бир
аман окъ тийсин.

Томай. Ай юйюнъе, келин, сен да Герма-
ниягъа барыб келмеген эсенъ, муну кыйы-
гъын, несин да къайдан билесе?!

Хадижат. Мен аны билгенимча джаханим
отда джаннъа эди ол.

Томай (*ышарыб*). Оллахий, келин, анъа
джандетде орун болмагъанына мен сени
ийнандырама, алай а бу аман кѣзюуде къар-
гъышларынъы къой, бирле бара барыб тил
этерле да гитлерчиле асмакъгъа асыуу биз-
ден башларла деб къоркъама.

Хадижат. Къой, джашыбыз, къой, тилм
бир айланса къаргъышым джетгинчиннѣ
ауузуму тыймаучанма. Кыйыкъ ёлгюнчюн
мен анъа къаргъыш айтыуу къоярма десем,
барыгъызны да алдарма.

Томай. Да, хариб келин, бу кыйын за-
манда ауузунъу тыяр амалтын башынъа бир
палах аласа деб къоркъабыз.

Хадижат (*Зайнебни кѣргюзюб*). Толу

юйдегимден кѡалгѡан джанѡыз буду да, энди бу кете эсе, сора мени асмакѡгѡа асхан огѡай, этими тишлик этиб ашамаса марджады (*джыламукѡларын сюрте*). Берген сютюм бла тилейме, балам, барма.

Зайнеб. Анам, сизден да уялмай айтайым, мен да сенича анама. Бюгюнлюкде сабийини атыб кетмеклик неден да кѡыйынды, алай...

Томай (*сѣзюн бѣле*). Барыбызны сан этмей эсенѡ да кѡагѡанакѡ сабийинѡи сагѡышын этсенѡ а.

Зайнеб. Барыгѡызны сагѡышын да этмем бир джары да бармаз эдим.

Хадижат (*джылай-джылай*). Не этейик, балам. Биз да сени джанынѡа кѡоркѡабыз, суйгенинѡи эт. (*Атылгѡан тауушла.*)

Томай. Бир да кѡоркѡма, келин, джарлы юйюбюзде тынч турсакѡ, немецле бизге тиймезле. Тиймегеннѡе тиймейдиле, алай тийгени уа сау кѡоймайдыла деб эштгенме. Ала коммунистле, комсомолла, партизанла бла кюрешедиле.

Зайнеб (*сѣзюн бѣлюб*). Ол кѡан ичген бѣрюлеге адамладыла деб кѡалай айтаса, Томай, ала адамла тюлдюле, адам сыфатха кириб айланнѡан уу джыланладыла. (*Хади-*

жатха.) Анам, эшда, Томай бир джары да кетерик болмаз...

Томай (*сёзюн бёле*). Нек кетеме, мени немецлеге не хатам тийгенди, бир джары кетеригим да джокъду. Немецледен алагъа хаталары тийгенле къоркъсунла, мен а...

Зайнеб (*Томайны айтханына тынъыламай*). Анам, заманны оздурма, Элмырза бла ары дорбунла таба барыгъыз. Мен да кеч этмей отрядха къошулургъа керекме.

Хадижат. Хо, балам, алай эсе, кеч этмейик.

Томай (*ачууланыб*). Хай-хай-хай, бир айтханынъдан къайта билмеген сен не къаты тиширыуса, алай барыб бурнугъузну урсатъыз, мен айтхан эсигизге тюшер. Айтыргъа борчум эди да айтдым, энди мени ючюн ананъ, баланъ да джаханимге огъуна барыгъыз. (*Эшикни хыны уруб чыгъыб кетеди. Зайнеб да ящикни алыб чыгъады. Бир аздан эшик къагъылады.*)

Хадижат. Кимди ол?

Ахматчыкъ. Менме, мен!

Хадижат. Былай кеч не джумушунъ барды, аүрууунъу алайым?

Ахматчыкъ. Эшикни ачсанъ айтырма. (*Хадижат мурулдай, эшикни ачады.*)

Ахматчыкъ (бойнунда шкогу, кѡолунда кѡамчиси бла эшикден кириб). Кече аш-хы болсун, амма!!

Хадижат (Ахматчыкъны шкогуна, кесине да кѡарай). Сау бол, балам, неди бу шкогунъ, аурууунъу алайым?

Ахматчыкъ. Ол а, амма, военный тайнады...

Хадижат. Ол дегенинъ, аурууунъу алайым?

Ахматчыкъ (тѡгерегине кѡараб). Военный тайнады дейме, амма. Зайнеб кѡайдады?

Хадижат. Палах майнагъа уа мени башым кѡалгъанды. Энди ун не айтайым... (Бираздан.) Малкѡаргъа джууукъларыбызгъа кетгенди, джашым...

Ахматчыкъ (тынъысыз болуб). Эй—я юйюнъе... (Кетиб тебрейди.)

Хадижат. Не джумушунъ бар эди, аурууунъу алайым, Зайнеб келсе не айтырма?

Ахматчыкъ. Амма, военный тайнады...

Хадижат. Майна, майна дегенсе да турса, аурууунъу алайым, не майнады бу? Кел, олтур, ач болурса, ашай бар.

Ахматчыкъ. Бай бол, амма, сыйлы бол, ашыкгъан этеме. (Эшик таба бурулады, эшикден Зайнеб артмакъланы алыб киреди.)

Зайнеб. Къара, Ахматчыкъ да келиб турад да.

Хадижат. Ахматчыкъмы дейсе?

Зайнеб. Хо, Ахматчыкъны таныймаймы тураса, анам?

Хадижат. Харибчик, нечик игичик болгъанды, келиб сени соргъанды да, мен а танымагъанма. Малкъаргъа кетгенди деб къойгъанма, манъа да тюз джууаб бермей, тайнамы дейди, майнамы дейди, не эсе да бир затла айтыб кетиб тебреген эди.

Зайнеб (*кюлюб*). Военная тайна дей болурму эди?

Хадижат. Хо, анъа ушаш бир затла айта эди.

Ахматчыкъ (*кёзю-башы бла Хадижатны кёргюзюб*). Зайнеб, мени, мени, санъа, мени санъа...

Зайнеб. Ахматчыкъ, анамдан джашырмай, айтырынъы айт, бюгюнден ары да анам бла байламлы боллукъса.

Ахматчыкъ. Джолдаш Зайнеб, къарт аммагъа военный тайнаны ышаныргъа боллукъмуду да?

Зайнеб. Боллукъду, Ахматчыкъ, боллукъду.

Ахматчыкъ (*хурджунундан къагъытны*

чыгъарыб). Джолдаш Зайнеб, муну санъа Антон Ильич джибергенди. (*Зайнеб къагъытны окъуйду. Хадижат табакъ бла Ахматчыкъгъа ушхуур салады. Ахматчыкъ ашайды.*)

Хадижат (*джыламукъларын сюрте*). Джашым, аўрууунъу алайым, сен да была бламы тебрегенсе?

Ахматчыкъ. Хо, амма, партизаннъа барабыз!

Хадижат. Да, аўрууунъу алайым, гитчекксе да.

Ахматчыкъ. Павел Корчагин акъ бандитле бла къазауат этген заманда менден уллу тюл эди.

Хадижат. Ол дегенинъ кимди, аўрууунъу алайым?

Ахматчыкъ. Сен танымайса. Саў бол, амма, тойдум.

Хадижат. Ананъы сютюча халал болсун, балам.

Ахматчыкъ. Джолдаш Зайнеб, мен хазыр болдум. (*Честъ бериб.*) Буйругъунъу сакълайма!

Зайнеб (*къагъытны сернек бла кюйдюрюб*). Бар, атлагъа джер сала тур, мен бу сагъат чыгъайым.

Ахматчыкъ. Есть! *(Эшикге чыгада, Зайнеб кийинирге киреди.)*

Хадижат. Кёремисе, ол сабийчикни да шоккну сؤйреб айланнъанын. *(Артмакълагъа Зайнебни кийимлерин сала).* Аны анасы ўа, хариб, къалай бошлагъан болур... Я дуняны къурагъан аллах, тюзлюк ючюн кюрешген-леге сен кюч бер. *(Тоб таўушла джуўугъу-ракъдан эштиледиле. Зайнеб юсюнде галифе кёнгеги, башлы чурукълары, фуфайкасы, башында таўлу бёркю, белинде героху бла киреди.)*

Зайнеб *(къабыргъада къара къаманы алыб белине къыса).* Анам, къызчыкъны къолунъдан ычхындырма.

Хадижат *(сёзюн бёлюб).* Мен саўлукъдан ол а бир хата да кёрмез, санъа инджилеме ансы. Джамчыны келтирейим. *(Чыгъыб кетеди.)*

Зайнеб *(къызчыгъын убба этиб, кёз джашларын сюрте).* Сени къоюб, Заремачыкъ, киши къолгъа, атланнъанма къыйын кюнде, къыйын джолгъа. Не айтыргъа, не этерге билмей халым, сени амалтын эриб барад саным, джаным. *(Анасы джамчыны алыб келиб, Зайнебни алай кёрюб босагъада тохдаб къалады.)* Айырылыу кемирсе

да кемигими, былай къалыу бошар эди джю-
реги. (*Хадижат кёз джашларын сюрте-
ди, Ахматчыкъ да келиб аланы ол халла-
рын кёрюб, эшikki къатында тохдаб къа-
лады. Зайнеб аланы кёрмейди.*) Джюрек
джауун санъа къоюб, бала, ананъ, аны орну-
на къурчну къуюб барад джаугъа. Къысар-
мамы энди сени бауурума, башхаламы
ийнакъларла мени орнума... (*Хадижат Зай-
небге эштдирмей джылайды, Ахматчыкъ
да джыламукъларын сюртеди.*) Джукъ-
ла, бала, санъа ашхылыкъ, манъа игилик,
къууанч бла тюбешейик хорлам келиб.

Хадижат. Амин!

Ахматчыкъ (*артмакъланы алыб*). Хай-
да, амма, сау къал!

Хадижат. Ашхы джолгъа барыгъыз, ба-
лаларым (*Ахматчыкъ кетеди. Зайнеб къыз-
чыгъындан айырылыб, анасын къучакълай-
ды.*) Хапарынъы терк-терк билдире тур, ба-
лам.

Зайнеб. Болсун, анам. Ахматчыкъ келе-
келе турлукъду. (*Джамчыны кийиб чыгъыб
кетеди.*)

Хадижат (*терен ахсыныб*). Я мени ал-
лахым, мени толугъа юйдегимден бошаб, былай
къуру джуртха къаратыб къойгъан Гитлер

этген муратына джетмесин! (Бавыб джукъ-
лаб тургъан къызчыкъны юсюне къаблана-
ды. Кетиб баргъан атланы туякъ таууш-
лары эшитиледи.)

Д ж а б ы у.

БИРИНЧИ АКТ

Экинчи сурат.

Немец комендатура. Комендантны кабинети.
Бомба ойгъан юйню къабыргъасы, оджагъы терезеден
кёрюнеди. Стол. Столну тегерегинде шиндикле, теле-
фон, къабыргъада Гитлерни сураты. Джабыу ачылгъа-
нында, кабинетни терезесинден постда тургъан солдатны
каскасы бла инбашында шкогу бир-бирде кёрюнеди.
Валя столгъа олтуруб къагъыт джаза турады. Вебер
эшикден киреди.

Вебер. Уллу Германияны махдаулу аске-
ри Советлени хорлары бютеу дунягъа да
белгили ишди, сора бу совет адамла комму-
нистле ючюн джанларын-къанларын аямай
кюреширча коммунистле былагъа бу ашхы-
лыкъны этгендиле деб билмейме... Гестапогъа
не кёб совет адам тюше эсе да сорууда эшек
бузгъа тирелгенча тирелиб тохдасала бир да
аяма джукъ айтдырыргъа... бу джийиргеншли

кир аякъла бла кюрешгенден эсе, фронтда уруш этген тынч болур дейме.

(Тартыб Валяны убба этеди).

Валя (*Веберни кесинден тюртерек этиб*). Багъалы Франц, керти да кишилиги болгъан адамса. Алай мен суймеген бир затынъ барды...

Вебер (*столдан чагъыр шышаны ала*). Айт, Валячыкъ, не затымы жаратмайса...

Валя (*Веберни ийнакълай*). Тиширыугъа ариу айта билмейсе, асыры хыныса.

Вебер. Мен не заманда да ол керексиз омакъландырыуу суймейме. Джанъыз сени... (*Валяны тобугъуна олтуртуб, убба этеди.*)

Валя. Мен аллайланы суймеучюме. (*Вебер стаканлагъа чагъыр къуяды.*)

Краутус (*эшикден кириб*). Бу къуругъан джуртда бир ариу тиширыу да кёрюнмейди. Пушкинле, Лермонтовла назмула джоралаб джазгъан ариу таулу къызла къайдадыла?..

Валя. Мен а?

Краутус. Валя, сени ол ариу кёзчюклединъ мени эслеген да этмейдиле, башхагъа къарайдыла.

Вебер (*чагъырны узата*). Ич чагъырдан, Курт. Таулу тиширыула намысларына бек сакъ болуучу хапарлары барды. (*Стаканны*

къагъыб иче.) Алайды шохум, бираз тѣз, биз аланы къолгъа юретирбиз...

Валя. Зор бламы?..

Краутус. Огъай, Валячыкъ, мен тиши-рыуу бек джаратсам ариулу къ бла къолгъа этиучюме.

Валя. Алай эте эсенъ сен тюз этесе...

Вебер. Огъай, мени ала бла сентиментальничать эте турургъа не заманым, не тѣзюмюм болмаучуду. Мен буйрукъ бла... *(Стаканлагъа чагъыр къуюб.)* Уллу Германияны саулугъуна!

Валя. Уллу къралны хорлаууна...

Краутус *(кефли болгъанды).* Мен а ариу къатынла ючюн! *(Офицерле ичедиле, Валя уа эрнине джетдириб къояды.)*

Альбрехт *(эшикден киреди, офицерле сир къатадыла).* Хайль Гитлер!

Вебер. Хайль Гитлер!

Краутус *(артха къалыб).* Хайль Гитлер!

Альбрехт *(Краутусну кефлилигин кѣрюб, столда чагъыр шышаланы эслеб, ачыу-ланыб).* Бизни джигит аскерибиз хар фронт-да да тохдаусуз алгъа кириб баргъанда, биз а ауушну алалмай, былайгъа тыгъылыб къалгъаныбыз ючюн ичмей эсегиз, ичкиге нек болгъансыз?!

Вебер. Кечигиз, джюйюсхан майор, ачыудан ичебиз.

Альбрехт. Не кючню да салыб, ауушну кюлгъа терк алыб, биягъы биз алчы къауумгъа саналыргъа керекбиз. Гюрджюню алыргъа бизге чырмау болуб тургъан джанъыз ауушду.

Краутус (*тили чала*). Ой Гюрджюню кюлгъа бир этсек эди уа, Къара тенъиз бойнунда курортла, шахарлада ариу къаракъаш кызла, зауукъ бизде боллукъ эди...

Альбрехт (*ачыуланыв*). Ауушну аламай, буйрукъну толтуралмай тургъаныгъызгъа командованиеден айыблы болабыз деб мен анъа кюркъама, сен а тишируула къайгъылыса. Акъылынъы башынъа бираз джыйсанъ иги болурмеди, джюйюсхан лейтенант... (*Веберге*.) Джюйюсхан капитан, сиз бу замести-телигизни къабдан асыры чыгъара болурму-суз?!

Вебер. Джюйюсхан майор, лейтенант бла мен Францияда, Польшада, Белоруссияда бирге къазауат этгенбиз. Не десенъ да татлы тенълебиз, аны себебли кечмезинъи да кечесе. Кечкинлик беригиз, кеси анъылар. (*Телефон зынъырдайды*.)

Альбрехт (*трубкины алыб*). Алло, ким

дейсе?! (*Бираздан.*) Огъай, артхаракъ келсин-
ле! (*Трубкины орнуна салалды.*) Джюйюс-
ханла, генерал мени Ставропольгъа чакъы-
рыб, августну джыйырмасына ауушну алыб,
Гюрджюге чабыуулну башларгъа бизге къаты
буйрукъ этгенди. Тау артын къолгъа этиуде
бу ауушну бизге улуу магъанасы барды.
(*Валя столну джыйгъан кибик эте, Аль-
брехтни айтханына къулакъ иеди*)

Вебер. Джюйюсхан майор, буйрукъну
толтурургъа биз хазырбыз.

Альбрехт (*хурджунундан буйрукъну
чыгъарыб*). Валя, столну теркирек джыйчы
ары. (*Валя столну джыйыб, саханны алыб
чыгъады.*)

Альбрехт (*Валяны ызындан*). Джюйюс-
хан капитан, сизни бу мёлегигиз сизден баш-
ха эркишиге кёзюн кёлтюрюб да къарамай
кёреме...

Краутус. Керти алайды...

Вебер. 1919 джылда Валяны атасы боль-
шевикледен къачыб юйдегиси бла Фран-
циягъа ётгенди. Валя анда туугъанды. Уруш
башлангъанлай коммунистлеге дерт джетди-
рирге сюеме деб, фюрерни аскерине къошу-
луб, бизни аскерде джаны-къаны бла къул-
лукъ этиб турады. Атасы бу джерли бол-

гъаны себебли, бизни частда къуллукъ этерге суюме деб, командованиеден тилегенди да, Ставропольда гестаподан бери кёчюргендиле. Валяны коммунистлеге энчи дерти барды. Ол алагъа дерт джетдирирге хар заманда да хазыр болгъанына мен сизни толу ийнандырама.

Краутус. Аны аллайладан болгъаны кесин джюрютгенинден огъуна белгилиди. Джюйюсхан майор, къалайды Ставропольда уа партизанла бла иш?

Альбрехт. Бу къуругъан джуртда партизанладан тынчлыкъ къайда?! Тюнене кече гестапогъа чабыб, кёб адамыбызны къыргъандыла. Тюрмеде тутулуб тургъан адамланы бошлагъандыла. Тюрмени начальнигин а пленнъе алгъандыла да кетгендиле. (*Ахсыныб.*) Да, джюйюсханла, Советлени хорларгъа бизге Францияны хорлагъанча тынч болмады. (*Телефон зынъырдайды.*) Алло, алло, кимди сёлешген? А-а, джюйюсхан князь, сенмисе?! (*Бираздан.*) Ол мен айтханланы къачан тындырырса? Тындыргъанмамы?! Ой, аперим санъа, аперим! Герман командование сени ол ашхылыкъларынъы унутмаз... Ийнан манъа, коммунистледен бошагъанлай, биягъы сен Теберди курортлагъа ие болурса. (*Краутус Альбрехтни айтханларын ушатмайды.*)

Джюйюсхан князь, полициягъа начальникге бир ышангъылы адам табаргъа керекди. Алай эсе сора аланы да алыб бери келигиз! *(Трубканы орнуна салады.)*

Краутус *(хыликге этиб)*. Сора туюкю-чабыр князь Теберди курортлагъа ие боллукъ эди... *(Ючюсю да кюледиле.)* Хо, сени атангъы джаны ючюн, герман аскер а сени Курортха ие этерге деб келген болур бери!.. Джюйюсхан майор, кечгинлик беригиз, алай бу арт кёзюуледе къалай эсе да мен сизни таныялмай тебрегенме..

Альбрехт *(эки къолун да улла къарнына салыб)*. Нек, лейтенант, азгъан затмы этгенме?

Краутус. Огъай, алай тюрленнгенигиз джокъду. Башха затда тюрленнгенсиз...

Альбрехт. Ким тюрленнгенди, айт, лейтенант?

Краутус. Джюйюсхан майор, сиз Украинада, Россияда офицерлеге юлгю болуучу эдигиз, мында уа, бу тау кийиклеге джумушакъ джюреккли болгъанча кёреме...

Альбрехт. Джюйюсхан лейтенант, билемисе, кийиклени ичинде да тюрлю-тюрлюлери болады. Аланы бир къауумларына ариу джа-

рашады, бир кѡауумларына уа хыны джара-
шады...

Кратус. Огъай алай...

Альбрехт. Джюйюсхан лейтенант (*кар-
таны столгъа джая*), кефлисе, бар да джат,
бир кесек аязысанъ келирсе.

Краутус. Огъай, кефим аязыгъанды.
(*Ислам, Алий афенди, Томай, Мурат эшик-
ден киредиле.*)

Ислам (*онъ билегин алгъа атыб*). Хайль
Гитлер!

Офицерле. Хайль Гитлер!

Альбрехт (*офицерлеге*). Джюйюсханла,
орус патчахны джигит офицери, поручик
Ислам бла шагърей болугъуз. (*Офицерле Ис-
лам бла шагърей боладыла.*) Патчахны за-
манында Теберди курорт, алайыны джай-
лыкълары да князныктыла болгъандыла.
Князны областха бургомистрге салгъанбыз.
Джюйюсхан князь, нѣгерлеринъ бла шагърей
этсенъ а бизни.

Ислам. Кечкинлик беригиз, сизни уллу-
лугъугъуз! (*Афендини кѣргюзтуб.*) Алгъын,
иги заманлада, халкъны ауузуна къаратыучу,
большевикле келгенден сора уа сюд этилиб,
тюрмеде он джылны чѣгюб келген, комму-

нислени кёрюб болмагъан Алий афенди ма буду.

Альбрехт (*Алийни кёолун тутта*). О-о-о, джюйюсхан афенди, герман командование бизни политикабызны тау миллетлеге джай-ыуда афендилеге бек ышанады.

Алий афенди. Джюйюсхан Аль-аль-альбий, ким къалай болса да, мен а кёолумдан келгенни аямам.

Альбрехт (*афендини шиндикге олтурта*). Ашхы.

Вебер (*Исламгъа*). Джюйюсхан князь, сизни уа большевикле ненча джылны чёк-дюргендиле?..

Ислам. Алий афендиге, меннъе да онушар джыл берген эдиле.

Краутус. Ай-ай-ай.. диннъе къуллукъ этгенликге он джылгъа Сибирге...

Мурат. Огъай, джюйюсхан офицер, быланы экисин да фитналыкъ этгенлери ючюн тутхан эдиле.

Альбрехт (*Исламгъа*). Не фитналыкъды ол?

Ислам (*офицерге эслетмей, Муратха джумдуругъун кёргюзюб, алагъа уа ышарыб*). Джюйюсхан майор, фитна деб бизде аллахны суйген къулуна айтадыла.

Альбрехт. Бу ۇа кимди?

Ислам (*офицерлеге*). Джуююсханла, сиз бери келирни аллында коммунистле бизни малларыбызны Тау артына аударуб тебрегенлеринде, малы ары джибермез ючюн, коммунистле бла бизни уллу урушубуз болганды. (*Томайны кёргюзюб.*) Ол иште Томай бизге уллу болушлукъ этгенди. Томай эрлай огъуна экиджюз тууарны коммунистледен джашырганды.

Альбрехт. Аперим, джюйюсхан Томай, аперим. Сени ол джигитлигинъи герман командование унутмаз! (*Муратны кёргюзюб.*) Бу негеригиз а кимди?

Ислам. Бу да большевикледен кёб кыйынлыкъ кёргенди. Муратны юйюнде тургъанындан тюрмеде тургъаны кёб болганды.

Краутус. Ой-ой-ой! Сора нек тутхан эдиле?

Мурат. Сени рысхынъ, мени рысхым деб къарамаучан эдим да аны ючюн...

Альбрехт (*офицерлеге*). Была бизге джарар адамладыла. (*Алий афендиге, Муратха айланыб.*) Герман командование... (*Телефон зынъырдайды.*) Алло, алло. Кимни? (*Трубкины Веберге узата.*) Сизни излейдиле. (*Валя эшикден кириб юйню джыяды.*)

Вебер (*трубки алыб*). Алло! Къайдан?!
Неле, неле? (*Бираздан.*) Къама бла джаралы
этгендими?! (*Тынъысыз боладыла.*) Нек?
Эгечине артыкълыкъ этгени ючюмю? Сол-
датны джаралы этгенни асмакъгъа! Къызны-
мы? Да къызгъа уа не этеригинъи кесинъ
бил! Хо, алай эт! (*Трубки орнуна салады.*
Муратны къаны бузулады.)

Альбрехт. Джюйюсханла, Алий афенди-
ни областны афендилерине тамадагъа салыр-
гъа, джюйюсхан Томайны да шахар поли-
циягъа начальник этерге, джюйюсхан Му-
ратны да полицияны начальнигине замести-
телге салыргъа герман командование бегим
этеди.

Ислам. Сау болугъуз, джюйюсхан майор!

Алий афеиди. Джюйюсхан Аль-аль-
альбий, сизни ол ашхылыгъыгъызыны унутма-
зыбызгъа, джанны-къанны аямай сизге къул-
лукъ этеригибизге (*къолларын ёрге тутуб*)
уллу аллах шагъатды!

Мурат. Джюйюсханла, мен аллай уллу
къуллукълада ишлей келмегенме, ишлеялыр-
мамы? Бираз сагъыш этерге боллукъмуду?
(*Валя бла Мурат бир-бирине джити*
къарайдыла.)

Вебер. Аны сагъыш эте турлугъу джокъ-ду. Болушурбуз.

Альбрехт. Джюйюсханла, джанъы къул-лукъларыгъыз бла алгъышлайма!

Офицерле. Алгъышлайбыз!

Алий афенди. Сау болугъуз!

Альбрехт. Джюйюсханла, ауушну алыргъа деб командованиебизни буйругъу барды, биз ары уллу аскер кюч саллыкъбыз. Бу ишде сизни болушлугъугъуз бизге керек боллукъду.

Ислам. Джюйюсхан майор, сизге керекли затха бизни джан-къан аямазлыгъыбызгъа ийнаныгъыз!

Альбрехт. Аперим, джюйюсханла, аперим. Биз сизге джанъы джашау ктуарарыкъбыз, аны ктурауда сизнича алчы адамлагъа ышанабыз. Алай бизни законларыбызгъа бой салмагъан болса уа, герман сауутну кючюн, аны къатылыгъын кеси бойнунда сынар. Партизанларыгъыз зат болсала уа...

Алий афенди (*Альбрехтни ауузуна чабыб*). Огъай, джюйюсхан Аль-аль-альбий, окъугъан ктуараным бла ант этеме, бизни тау элде бир джанъыз партизан болмагъанына, биз сау болуб боллукъ да тюлдю. (*Ол алай айтыр-айтмаз тоб атылгъан таууш*)

чыгъады. Кабинетдегиле къайгъылы боладыла. Постдагъы солдат эшикден: „Партизанла! Партизанла!“ деб къычырады.)

Д ж а б ы у.

ЭКИНЧИ АКТ

Ючюнчю сурат

Къалын агъачны ичинде къая дорбун. Дорбунну эки джаны сыртлада да, дорбунну аллында да мийик терекле. Отджагъада сынджыргъа тагъылыб чоюн къайнайды. Отджагъаны эки джаны бла мурджарла. Пулемет, беш алты немец автомат, немец чынлары бла шинель, фуражка быкъыгъа тагъылыб турадыла. Джабыу ачылгъанында, Осман дорбунну аллында уллу таш башына чыгъыб кёзюлдюреуюк бла тегерекге къарайды. Дорбундан арлакъда партизанла бирери бирер джерге олтуруб, кими сакъал джюлюй, кими да сауутларын сюрте турадыла. Партизанланы бир къаууму тегерек олтуруб, эски халкъ джырыны айтадыла.

Заман кюн бата тургъан кёзюудю.

Джайлыкъланы къоруй кетди, ханс болду, ой,
Джарлы балам дуниядан тас болду, ой, ой,
Анасына джигит туугъан Гапалау.

Стауатда толу къазан къайнайды, ой,
Сени юсюнде тогъуз къазыкъ ойнайды, ой, ой,
Анасына джигит туугъан Гапалау.

Гапалау́ну ёлтюрдю́ле, сойду́ла, ой,
Джаш к̑атыны́н ау́ тью́нде к̑ойду́ла, ой, ой,
Анасы́на джигит туу́гъан Гапалау́.

Стау́атынъ джы́лан джы́рмаз мурса́ды, ой, ой,
Сени ёлтюрге́н Ижа́ланы Му́ссады, ой, ой,
Анасы́на джигит туу́гъан Гапалау́.

Осман. Ахмат, ой Ахматчык̑!

Ахматчык̑ (*джырлай тургъанын к̑о-
юб келиб честь бериб*). Тынъылайма, джол-
даш ко-мис-сар!

Осман (*ышарыб*). Биринчиси, мен комис-
сар тю́лме, командирме. Экинчиси уа (*к̑олу
бла к̑ёргюзюб*) ол суу акъгъанны башында
эмен терекни к̑еремисе?

Ахматчык̑ (*биразны к̑ъариб*). Эслеял-
майма, джолдаш командир!

Осман. К̑алай эслеялмайса, хомух?! Сени-
ча джигит тахсачыны к̑ёзю и лячинча джиги,
к̑улагъы да кийикча сак̑ болургъа керекди.

Ахматчык̑ (*уялыб*). Бу кюн таяк̑ла
к̑ёзлерими к̑аматхандыла да...

Осман (*нак̑ырда эте*). Хоу, тейри ак̑-
сак̑ал, энди сени к̑ёзден тохдар заманынъ
да болгъанды. (*К̑ёзюлдюреуюкню узатыб.*)
Мачы, к̑ара.

Ахматчыкъ (*кёзюлдюреуюкле бла къа-
раб*), Кёрдюм, джолдаш командир, суу
акъгъан хамхотдан терекни бутакълары
энишге салыныб турадыла.

Осман. Махмут алайда бир ишекли адам-
ны тутуб турады. Махмутха постну къоюб
кетерге джарарыкъ тюлдю, барыб ол адамны
бери сюрюб кел.

Ахматчыкъ (*честь бериб*). Бусагъат,
джолдаш командир! (*Кетиб тебрейди.*)

Антон Ильич (*эшикден кириб*). Зайнеб
бу джол быллай бир кёб нек къалгъан бо-
лур...

Осман. Хо, мен да анъа бек тынъысызма.

Антон Ильич. Ол буйрукъну толтурмай
къайтмаучуду, къызгъан джюрекни тыялмай
бир палахха къалады деб къоркъама.

Осман. Огъай, Антон Ильич, ол алай
дженьил адам тюлдю, оюмлу партизанды.

Антон Ильич (*ышарыб*). Да, Осман,
Зайнеб мени отрядха алыгъыз деб келгенин-
де, „Огъай, бу тиширыуу иши тюлдю“ деб
къойгъан сен толмединъ да?

Осман. Таулу тиширыуда аллай бир ёт-
гюрлюк барды деб кимни эсинде бар эди.
Алай а таулу тиширыуу уялчакъ болгъан-
лыкъгъа джетген кюн эркишиден артха къал-

майды, намысын сакълай да биледи... (*Бираз-дан.*) Антон Ильич, тахсачыладан не хапар барды?

Антон Ильич. Къайтхандыла, алай бир татлы джукълаб тура эдиле да уятыргъа кѣ-зюм къыймай келеме. Ала айтханнъа кѣре, немецлени аўушха джиберген тахсалары бери джууукъ келирге базмай, ызларына къайтыб кетген хапарлары барды.

Осман (*сумкасындан картаны алыб, анъа къарай*). Душман аўушха кючюн бур-май амалы джокъду. (*Антон Ильичге кар-тада кѣргюзюб*). Ала Огъары элни башы чат бла да ёшюн уругъа боллукъдула. Аны се-бебли Огъары элде да ышаннъылы адамлары-быз болургъа керекдиле.

Антон Ильич. Хо! Бусагъатда къарт Алийни ары джибериб, анда да ол ишни къуратыргъа керекбиз.

Осман. Алийни мен ол бирси операциягъа къураб турама.

Антон Ильич. Сора Зайнеб къайтхынчы сабыр этейик, ол подпольный крайкомну та-мадаларына тюбемей къайтмаз, ала айтханча этербиз.

Къарауул. Тохта, кимди келген?

Ахматчыкъ. Менме, мен. Партизан Ахматны уа таный болмазса!

Къарауул. Ол алыб келгенинъ а?!

Ахматчыкъ. Кёрмеймисе, командирге сюрюб баргъанымы?!

Осман (*дорбундан*). Келме къой, Ёзден улу джолдаш, келме къой! (*Антон Ильичге.*) Хо, алай этербиз. (*Ахматчыкъ Муратны эки къолун да артына байлаб эшикден сюрюб киреди.*)

Ахматчыкъ (*честь бериб*). Джолдаш командир, буйругъугъузу толтурдум!

Осман. Аперим!

Мурат (*тёгерегине къарай*). Кече ашхы болсун!

Осман (*ышарыб*). Ой сау бол, джууукъ бол.

Мурат (*Ахматчыкъгъа*). Да эгечден туугъан, сен мени тюмеге элтгенча къолларымы да байлаб, кесим излегенлеге огъуна алыб келдинъ да! Тешчи, къолларымы. Бир мусулманны баласына былай этерге, гюнахдан къоркъмаймыса?

Осман (*Ахматчыкъгъа*). Бошла къолларын. (*Муратха*). Кимни излейсе?

Мурат. Мен партизан „3-ны“ излейме.

Антон Ильич (*Османнѣ кѣз кѣысыб*). Партизан „З“ менме, айт джумушунѣу.

Мурат (*Антон Ильичге ишекли кѣараб*). Мен Эбзеланы Солтанны джашы Муратма.

Осман. А-а мен а муну кѣайда кѣрген болурма деб турама. .

Мурат (*Османнѣ*). Кимсе сен? Мени кѣайдан таныйса?

Осман. Танымай а, эл таныгѣан таѣукѣчу Муратны. Таѣукѣ орунлада таѣукѣ кѣоймай, кѣатынланы азмы тарыкѣдыргѣанса сен?

Антон Ильич (*ышарыб*). Ашхы улан, бизге да таѣукѣ урларгѣа келген эсенѣ, бизде табарыкѣ тюлсе (*хыны*), алай башха джумуш бла келген эсенѣ, бурдурмай тюзюн айт.

Мурат. Огѣай, мен сизни ким эсегиз да танымайма, джумушуму ѣа „З“-дан башха адамгѣа айтырыкѣ тюлме.

Антон Ильич (*хыны*). „З“ менме, мен дейме да санѣа.

Мурат. Огѣай— „З“ ѣхдем партизанды, джаныгѣызгѣа тиймесин ѣнѣе, сиз аллай джигитге ушамайсыз.

Осман (*ачыуланыб*). Мурат, кѣуйругѣунѣу кѣб булгѣамай тюзюн айт! Сени бери фашистлеми джибергендиле?!

Мурат. Огъай, оллахий, мен аладан башымы алыб къачыб айланама.

Осман. Ала бла уа нек джарашмайса? Биягъы сен аланы да ары-берилеринми урлагъанса?

Мурат. Хо, бир да, ала бла мен огъай, аллах да джарашмаз. Фрицле комендатурагъа чакътырыб: сиз большевикледен кѣб къыйынлыкъ кѣрген адамласыз, биз сизге къоз гюрбеде турурлай джашау берликбиз, сиз да бизге ишлерге...

Осман (*сѣзюн бѣлюб*). Ётюрюксюз айт, сенъе не джумуш бергендиле?

Мурат. Да манъа, ма бу сен таныгъан Муратха, полицияны начальнигини заместители бол дедиле.

Антон Ильич. Сенден сора уа кимге къуллукъ бергендиле?

Мурат. Алий афендиге, Исламгъа, сора Томайгъа.

Осман. Ала уа не айтдыла?

Мурат. Айтыб а ала не айтырыкъ эдиле, асыры къууаннъандан аякъ тюблеринде чѣб да сынмай эди.

Осман. Аллай бир ала неге къууана эдиле?

Мурат. Да мукгур Исламны омакъ кийиндириб эки инбашына да бир эски чын кибики-

лени илиндиргенлеринде, кёбген гыбыт кибик фашистлени алларында „хайль Гитлер“ деб (*эниклеб*), аны саякъ къатынча кукаланын кёрсенть. Мен ичимден „Ой сен суу баш, аман къаядан кетгин огъесе“ деб тура эдим.

Антон Ильич. Ол дегенинъ а кимди?

Мурат. Ким боллукъ эди, аман тюбге къалыр деб чанкаладан къалгъан бир аман.

Осман (*Муратха*). Алагъа уа не къуллукъ бергендиле?

Мурат. Да Ислам джез хазырны бургомистр, Алий афендини да шыйых этебиз дей эдиле. Томайны уа полициягъа начальникге салгъандыла.

Осман (*ышарыб*). Ким эди аланы аллай къуллукълагъа салгъан.

Мурат. Хуббегиден кёбген итча бир уллу быдыр майор. (*Алий афендини эниклеб.*) Джюйюсхан Аль-аль-альбий, бизге келиб бизни динибизге, кесибизге да бу эркинликни бергенигиз ючюн, сыйлы аллахны къулларыны аты бла ийнандырама сизни, биз сизден джумушубузну огъай, джаныбызны къаныбызны да аямазбыз“, — деб кукалана эди. Сора ол майор: „Партизанланы джокъ этиуде биз сизнича адамлагъа бек ышанабыз“ дегенлей, Алий

афенди башчыгъын да къалтырата: „Уллу аллах шагъатды, бизде партизан болмагъанына, биз сау болуб джанъыз бир таулу партизан-нъа чыкъмаз“, — дер демез алайына тауу, ташны да титиретиб бир таууш чыкъды да эшикде къарауул хахайгъа, сыйытха къалды. Гитлерчи офицерле да тауукъла къушдан къачыб тауукъ орунлагъа букъгъанча къачыб-къачыб урулагъа кирдиле, мен да мюйюште бир автомат тура эди да аны да алыб, энди атанъы аман кёзюне, табарса Муратны деб „Партизанла, партизанла джетдиле“ деб къычыра, партизанланы къуугъанча этиб, агъачха кетдим.

Осман. Автоматны уа Ахматха сыйыртыбмы келесе?

Мурат. Мынъамы? Хо бир да, Ахмат кибиклеге уа сыйыртмагъаем! Муратны къолуна бир тюшгенни уа ёлюб да ычхындырыр хо! Кюрешгенме, кюрешгенме да атылдыралмагъанма, сора дорбунда букъдуруб кетгенме.

Осман. Да автомат ата билмей эсенъ, сора партизаннъа нек келгенсе?

Мурат. Ай партизан „З“-ны отрядына бир алгъа эдиле ансы, мен автоматха джанъыз кюннъе юрениб, фрицге ёмюрге кёрмегеним Кавказ таула огъуна болгъа эдиле деб айтды-

рыр эдим. (*Антон Ильичге*): Товарищ, тилейме ал мени отрядынъа, ант этдир алсанъ да сокъуранмазса.

Осман. Мурат, сен „3“-дан къалгъанланы партизаннъа санамаймыса да?

Мурат „3-дан“ фашистле тауукъ къушдан къоркъгъанча къоркъадыла. „Атдан кетсенъ, иги атдан кет“, —деб, мен да ёлсем къалсам да аллай джигит отрядда къуллукъ этерге сюеме.

Осман. Соруб кёрюбюз да, айтханларынынъ керти айта эсенъ отрядха алырбыз, алай а аман иннетинъ бла келген эсенъ, джууабдан къутулмазынынъ бил. (*Ахматчыкъгъа.*) Ахматчыкъ, Муратны да элт да азыкъ ашагъыз. (*Муратха: Бар Ахматны биргесине.*)

Мурат. Ийнанмай эсегиз, урушха киргенде биргегизге барма къоюгъуз да, сора мени къаллай иннетим болгъанын сермешийде кёрюрюз.

Ахматчыкъ (*Муратха*). Джюр. (*Экиси да чыгъыб кетедиле.*)

Антон Ильич. Муратны къалай кёресе?

Осман. Ызындан бираз къараргъа керек-биз.

Антон Ильич. Тюздю.

Зайнеб (*эшикден кириб*). Къошха игилик!

Осман. Ай сау бол, сау кел, Зайнеб.

Антон Ильич. Былай кёб нек кьалдынъ, Зайнеб?

Осман. Хо тейри, къыз, бу джол а алынъа кёб къаратдынъ... олтур, айт хапар.

Зайнеб. Иш биз умут этгенча болмай мычыгъанбыз...

Осман. Нек чырмалдыгъыз? Валягъа тюбеялдынъмы?

Зайнеб. Августну джыйыrmасына ауушну алыргъа командованиелерини буйругъу болгъанды. Альбрехт офицерлерине айта тургъанлай Валя эштгенди, подпольный крайком да аны билиб, тау артындан аскер джетгинчи, джауну ауушха джибермезге деб бизни отрядха буюргъанды.

Осман. Бююн онджетиси шойду? Биз кесибизни иги хазырларча заманыбыз барды. Сора уа, сора?

Зайнеб. Областха бургомистрге сиз таныгъан Исламны, афендилеге кьадыгъа Алий афендини, полициягъа начальникге уа мени ата къарнашым сатлыкъ Томайны салгъандыла.

Осман. Хо, аны биз да эштгенбиз. Ол тауукъчу Муратны уа кьуллукъгъа затха салгъанмыдыла?

Зайнеб. Да анъа да полицияны начальнигини заместители бол дегендиле да, ол а мен аллай уллу кѳуллукълада ишлей келмегенме, бираз сагъыш этейим дегенди, ала да алай айта тургъанлай, тауланы титиретиб склад атылгъанында, кѳалгъанла аны кѳайгъылы болгъандыла, Мурат а часовойларын да ѳлтюрюб, бир автоматларын да алыб агъачха кириб кетгенди дей эдиле. Сен бизге кѳуллукъ этерге джараулу адам келтиреме деб коммунистни алыб келгенсе деб Исламны бойнундан алгъанында, ол а амалсыздан Муратны партизанла ѳлтюргендиле деб кѳойгъанды.

Осман. А-ха, сора ол бизге керти айтады, кеси да мындады.

Зайнеб. Сора сауду?!

Осман. Сауду, отрядха алыгъыз деб келиб турады, ма кеси да келе турады.

Мурат (*эшикден хыны кириб, Антон Ильичге*). Товарищ „З“, мени отрядынъа аллыкъ эсенъ ал, алмай эсенъ да кесим отряд болуб кетеме.

Зайнеб (*сейирсиниб*). Къара мынъа! Ёлгенле да сау болуб тебреген кѳреме!..

Мурат. Кимге айтаса, эгечим?

Зайнеб. Сеннъе.

Мурат. Огъай эгечим, алкъын а мен ол дуниягъа алай ашыкъмайма.

Зайнеб. Да Муратны партизанла тутуб ёлтюргендиле деб Ислам махданыб айланады да.

Мурат. Да амалы болмаса, алай айтмай не этерикди. (*Антон Ильичге.*) Товарищ „З“, мени партизаннъа аламысыз, огъесе алмаймысыз? Ант этеме, алсагъыз да сокъураппыкъ тюлсюз.

Осман. Тауукъланы урлагъанча фрицлени да урлаялсанъ, аперим болурса, бар джашла бла шагърей бол, бизден эркинликсиз кеси аллынъа джукъ этме.

Мурат. Бек ашхы, алай мен автоматымы келтирирге керекме.

Осман. Ары артдаракъ барырсыз. (*Мурат кетеди.*) Антон Ильич, душманны ауушха джибермез ючюн, отрядны юч къауумун да бирге джыйыб, кёпюрлени бузаргъа, джолланы тар джерлеринде къаяланы атдырыб, джолларын бегитирге керекбиз.

Антон Ильич. Аланы этрдеден атдырыб душманны сакъ этмей, душман бери ётгенлей атдырыб, ызларына къачалмазча къабханнъа тюшюрсек болурму?

Осман. Ол тюздү. Антон Ильич, саууту-
буз азлыкъ этерми?..

Зайнеб. Тауларыбызда бизге таш, агъач
да сауутду. Башларындан ташланы оюб тый-
сакъ да, ауушха джибермезбиз.

Ахматчыкъ (*келиб честь бериб*). Джол-
даш командир, къарауулла бир тиширыуу
тыйыб турадыла.

Осман. Не тиширыуду ол.

Ахматчыкъ. Тамадагъызгъа джиберигиз
деген болмаса, джукъ айтыргъа унамайды.

Осман. Бар, бери келтир.

Ахматчыкъ. Бусагъат. (*Кетеди.*)

Ахматчыкъ (*Сакинатны алыб келиб*).
Ма буду, джолдаш командир.

Осман. Кел, эгечим, кел джууукъ бол.

Сакинат (*ачыуланым*). Эгечим, эгечим
эте душман эгечлеригизге артыкълыкъ эте,
къыз намыслары бла ойнай тургъан заманда,
сиз а дорбунлагъа кириб, джаныгъызны
сакълаб турасыз...

Осман (*сёзюн бёлюб Сакинатха*). Не
болгъанды, эгечим, айыртыб айтчы.

Сакинат. Элибизде къартла бла сабийле-
ден къалгъанла бары урушха кетиб андады-
ла. Душман а аны билиб соруу-оруу этмей
арбазлада тауукълагъа дери къоймай джыя-

ды; сабий къызларыбызны ызларындан тюшюб айланадыла. Эгечимден туугъан джашчыкъ бла къызчыкъ юйде кеслери джанъыз тургъанлай, немец солдат келиб, къызчыкъгъа артыкълыкъ этгенди, джашчыкъ къама бла уруб солдатны джаралы этгенди, (*джыла-мукъларын сюрте*), солдатны джаралы этгени ючюн джашчыкъны ёлтюргендиле. Элни къарты артыкълыкъны кёлтюралмай, солдатларыгъызны тыйыгъыз деб комендатурагъа баргъанларында, барын да тутуб тюрге ургъандыла, ол эгечимден туугъан къызчыкъны да къайры элтген эселе да излейбиз да табмайбыз. (*Джылайды.*)

Зайнеб. Бушуу джанъыз мени башыма тюшгенча, бююннъе дери фашистлеге кеси джарсыуум ючюн дерт джетдириб тургъанма. Къыйынлыкъ джетген а джанъыз мен тюлме. Мен кёрген къыйынлыкъны бютеу совет эгечле, бютеу совет анала кёредиле. Бююнден ары мен бу къан ичген душманлагъа бютеу совет халкъымы инджилгени ючюн, джашлары урушлада ёлюб, джюреклери отча кюйген, кёз джашлары кёзлерин кюйдюрген анала ючюн, аталарын таныгъан да этгинчи ёксюз къалгъан сабийле ючюн, отоўлада баш аўлары алынмай, башсыз къалгъан келинле

ючюн, джанымдан суйген кърнашларым ючюн душманнъа къртлаб-къртлаб дерт джетдирирге ант этеме. Бюгече барыб тюрмелени бош этерге керекбиз.

Осман. Тюз айтаса, Зайнеб. (*Сакинатха.*) Душманны аскери кѣбмюдю?

Сакинат. Да ким биледи, кърнашым, аз да кѣрюнмейди.

Антон Ильич. Полицейле уа?

Сакинат. Ол кърн кърсарыкъла бир тогъуз-он чакълы бардыла. Тюрмеде адамланы тамбла ѳлтюрлюкдюле деб бизге бир керти адам айтханды. (*Османнъа.*) Аурууугъузну алайым, къртланы къртхарырча бир мадар этигиз.

Антон Ильич. Кѣпюрлени сакълай болурла, суудан атла бла ѳтерге керекбиз. Сора ала кийикле атыб тургърн таулула душманнъа дерт джетдираллыкъ эселе бир кѣрсюнле.

Сакинат. Огъары уллу джауумла джаугъандыла да Кърбан къртуруб келеди.

Зайнеб. Кърайгърмаз, эгечим, ѳтербиз. (*Османнъа.*) Джолдаш командир, бу ишни толтурургъа манъа буюрлугъугъузну тилейме.

Антон Ильич. Зайнеб, сен разведкадан бусагъатда джетгенсе, солургъа керексе.

Зайнеб. Адамларыбызгъа бу артыкълыкъ-ла бола тургъанлай солуй къалай турурма?!

Осман. Зайнеб, бу буйрукъну толтурур ючюн атха мине джюзе да билирге керекди.

Зайнеб. Мени атха мине джюзе да билгеними нек унутхансыз сиз?!

Осман. Ашхы, алай а сакъ бол. Отрядны экиге бѐлейик да, Зайнеб бир къаууму бла элни тѐбен джанындан кирир, мен да бир къаууму бла огъары джанындан кирirme. Антон Ильич, сен штабда къал. Танъ атаргъа тутмакъланы эркин этиб, суудан бери ётерге керекбиз. Аныыладыгъызмы?

Зайнеб. Осман, анам бла ол сабийни шахардан кетелмей къалгъанларын сатлыкъ итле гестапогъа билдиргендиле дейдиле эркин этсегиз, буйрукъну толтургъанлай, къайтыб бери ала келир эдим ансы, алагъа джюрегим бек тынъысызды.

Антон Ильич. Тюздю, къартды, сабийди дебми къарарыкъдыла, фашистлеге не ышаныу барды.

Осман. Ашхы, сизни юйге джетерге тѐгерегигизге сакъ болуб барыгъыз ансы, сизни юйню полицей сансыз этиб тура болмаз. Со-ра Муратны да биргенъе ала бар.

Ахматчыкъ. Меннѣе да Зайнеб бла ба-
рыргъа эркинлик беригиз, тилейме.

Осман. Ашхы, бар сен да, джигит.

Ахматчыкъ. Ура!

Осман. Атлагъа минигиз. (*Осман, Зайнеб,
Мурат, Сакинат, Ахматчыкъ чыгъыб ке-
тедиле.*)

Антон Ильич. Ашхы джолгъа!

Кетиб баргъан атланы туякъ тауушлары эштиледи.

Д ж а б ы ў.

ЭКИНЧИ АКТ

Тёртюнчю сурат

Экинчи суратны декорациясы. (Джабыў ачылгъанында,
Ислам креслогъа сыртындан тюшюб, юлле бла тютюн
тарта.)

Ислам. Сыйлы аллах джашаўну биягъы
бизге къайтарды. Дуния кёзюўдю деб керти-
ми айта болурла... Къысхасы, кёзюў бизни-
киди. Ол мени атамы рысхысын чачхан къа-
раякъ къулла, тохдагъыз бир. Аны мен сиз-
ни бурнугъуздан чыгъарырма. Къан гыртды-
ларыгъыз бла къусдуурма. (*Телефон зынъыр-
дайды.*) Алло, ким, Веберми?! Мында джокъ-

ду, менми? Да, мен а бургомистрме. Алей-кум салам. (*Бираздан, тынъысыз болуб.*) Не къайгъыгъыз барды анъа? Ким? Биягъы „3“-мы дейсе?! Палах 3-гъа къалгъанды башыбыз! (*Бираздан ачыулануб.*) Да юйюбюзге от тюшюб турады десенъ а сора... Краутусну телефоннъа чакъырчы. (*Къызыб.*) Да эшегимден туугъан эшекле ала алай эте туруб, сиз не ишлей эдигиз да?! Алий афендини телефоннъа чакъыр! Эй я! (*Трубканы орнуна салыб, кабинетде ары-бери бара.*) Бу ит партизанла былай этиб турсала, Гитлерманъа джерлерими, мюлкюю... (*Вебер киреди, Ислам сир къатыб.*) Хайль Гитлер!

Вебер (*Исламны саламына джууаб бермей, ачыулануб.*) Джюйюсхан бургомистр. (*Эниклеб.*) „Бир да биз сау болуб джанъыз бир таулу герман аскерге къаршчы чыкъмаз“ дей эдигиз да, сора бюгече огъары элде коммандатураны ким ууатханды? Тутмакъланы ким эркин этгенди? Краутусну таулу партизанла алыб кетмей, японлу капиталистлеми элтгендиле?! Партизан къыз къарачайлы ариучукъ болмай кимди да?! (*Ачыудан столну джумдуругъу бла уруб.*) Джюйюсхан бургомистр, неда сиз партизанладан бошагъыз, неда биз сизден бошайыкъ.

Ислам. Джюйюсхон капитан, аллах бла ант этеме, биз аланы къысха заманны ичинде дуннядан думп этербиз.

Вебер. Да эртдеди дебми турасыз да?!

Ислам. Не амал бла этсек да Зайнебни къолгъа джыярбыз. Джыланны башы бир эзилсе, къуйругъу иш тюлдю...

Вебер. „З-ны“ не саулай, неда ёлтюрюб, башын гестапогъа келтирген 50 минъ марка ачха бла саугъаланныкъды деб билдириулс джабышдыргъыз.

Ислам. 50 минъ марка... Элли минъ марка? Ол байлыкъны уа къайсы насыблы алыр.. Джюйюсхан капитан, мен полициягъа барыб билдириулени джабышдыртайым.

Вебер. Ашхы. (*Ислам кетиб тебрейди*) Сабыр бол, бюгюн Зайнебни анасын да, къызын да тутуб гестапогъа келтирирге керек-диле.

Ислам. Ашхы, джюйюсхан капитан.

Вебер. Бёрю баласыны ызындан бармай къалмаучуду. Ана уа бютюн да.

Ислам. Хо, алайды. Зайнеб адамлары ту-тулгъанын билсе иги боллукъ эди...

Вебер. Ол бизни тахсабызны Зайнебге билдириучюле, аны да къараб къарагъынчы джетдирирле.

Ислам (*кёзбау этиб*). Джюйюсхан капитан, бу дунияны башында сизден акъыллы башы болгъан адам болурму? (*Честь бериб.*) Хайль Гитлер! Мен ол ишни бусагъат тынтылы этейим. (*Чыгъыб бара.*) Элли минъ марка! Элли минъ марка!.. (*Кетеди.*)

Вебер (*ызындан*). Ай медет, таулула барысы да сенича сатлыкъла болсала эди, Кавказда уруш этген былай кыйын болмаз эди. Турцияны эски къуранларын келтириб берсек, таулула къучакъларын да ачыб, аллыбызгъа чыгъарыкъдыла дей эди Гитлер. (*Гитлерни суратына къараб.*) Огъай, фюрерим, былайда уа джанъылгъанса, большевизм таулулагъа терен синъенди. Альбрехт да быланы аман акъыл бла ууучха джыяргъа бош умут этеди. Энди уа Гитлер Альбрехтге Теберди курортланы огъай, полковник чынны да бермезин тюшюмде да кёргенме. (*Альбрехт эшикден киреди.*)

Альбрехт (*аны саламына джууаб бермей*). Тогъуз-он кийик тонъуз бизни ауушха джибермей тургъанлы неллей бир болады...

Бююн а комендатураны умур-чумур этгендиле.

Вебер. Алайсыз да комендатураны ууатылгъанын эштсе уа...

Альбрехт (*сёзюн бёле*). Джюйюсхан капитан, бу кийик миллетге биз герман сауутну кючюн сынатмасакъ, была бирер ташны артына кириб, бизни джелкебизден марауну кюярыкъ тюлдюле.

Вебер. Джюйюсхан майор, мен сизге аны эртдеден да айтама.

Альбрехт (*орнундан секириб кюбуб*). Краутус андан бери тутмакъланы бошамай нек тургъанды?

Вебер. Краутусну да пленнъе алыб кетгендиле. Алий афендини да сауун-шауун киши билмейди.

Альбрехт (*ачыудан ышарыб*). Ма санъа кючакъларын джайыб аллынъа чыгъарыкъ таулула! Ол афендини тас болгъаны да аман иш болду. Ол бизге джанын - къанын да аямай болуша эди.

Алий афенди (*юсю-башы да тозураб, бир аягъында меси, бир аягъында уа галошу бла джалан башлай кириб*). Джюйюсханла, джюйюсханла, Аль-аль-альбий...

Альбрехт (*олтургъан джеринден туруб*). О-о-о джюйюсхан афенди, биз да сени къайгъынъы эте тура эдик... (*Веберге*.) Капитан, чагъырдан кюуйчу, афенди сууукъ болгъан болур.

Вебер. Да афендиге чагъыр ичерге Мухаммат файгъамбар буюрмагъанды, гюнахды.

Алий афенди (*сёзюн бёлюб*). Огъай, джюйюсхан, дарманнъа ичгенликге гюнах тюлдю. (*Вебер коньякны узатады, афенди ичеди.*)

Альбрехт. Джюйюсхан афенди, не болгъанды сеннъе? Былай нек тозурагъанса?

Алий афенди. Ой, джюйюсхан, бизге болгъанны сорма. Сизни былай кёрюрме деб эсимде да джокъ эди. Кече адам юйге джыйылгъанлай, алайына титретиб бир тауушла чыкъдыла, аллах кёргенден арт эшик бла къачыб, башымы кючден къутхарыб келеме, Я дунияны джаратхан аллах, анда бир кюн бар эди. (*Веберге кзуй деб стаканны узатады.*) Окъ буз джаугъан кирик эди...

Альбрехт. Джюйюсхан афенди, партизанла кёбмю эдиле?

Алий афенди. Оллахий ётюрюкден не хайыр, дивизиямы дейсиз не дейсиз, аллай бир болур эдиле.

Вебер. Афенди, сен асыры кюркыгъандан кёзлеринъ экили кёрген болурламы?

Алий афенди. Огъай, огъай, огъай аллах шагъатды, алайды.

Альбрехт. Джюйюсхан афенди, Краутус-

ну Зайнеб пленнѣе алыб кетгенди. Сен Зайнебни кѳолуна тюшмей кѳалай кѳутулгѳанса?..

Алий афенди. Мени андан аллах сакѳлагѳанды.

Ислам (*эшикден киргенлей сир кѳатыб*).
Хайль Гитлер!

Альбрехт. Хайль Гитлер!

Ислам. Джюйюсхан майор, Зайнебни анасын, баласын да тутуб бери алыб келгендиле.

Альбрехт (*Веберге*). Тюз этгенсиз.

Ислам (*афендиге*). Сау кел, афенди, кѳайдан чыкѳдынъ?

Алий афенди. Ол дуниядан.

Ислам. Оллахий, сен накѳырда эте эсенъ да, мен а керти да алай болубму кѳалдынъ деб бек джарсыб тура эдим. Зайнебни тутуб алыб келеме да геройчукъ болама деб кесинъ кѳабханнѳа тюшюб кѳала шой эдинъ да?

Алий афенди. Зайнеб эсе, талау эсе да, джаханимли болгѳа эди ол.

Альбрехт (*бираз сагѳышлы болуб*). Бюгюн августну онсегизимиди?.. Биз а ауушну джыйырманчы августха алыргѳа керекбиз. Таугѳа юрениб тургѳан полкубуз тамбла ауушха чабарыкѳды. Тамбла партизанланы

ууатыб, ауушну алыб, командованиеге билдирсек...(*Бираздан.*) Джюйюсхан бургомистр, полкга джол усда сен кесинъ боллукъса.

Ислам (*сир къатыб*). Тынъылайма, джюйюсхан майор!

Альбрехт. Джюйюсхан капитан, тамбла кюн чыгъаргъа огъары эл кюл болургъа керекди.

Ислам. Тюздю. Огъары элчиле не заманда да огъурсузла болуучандыла. Ала граждандан урушну заманында да акъ аскерге кёб кыйынлыкъ бергендиле.

Алий афенди. Аланы кюл этгенликге гюнах тюлдю. Аланы сабийлери аналарындан туугъанлай аллах дер орнуна Ленин деб тебрейдиле.

Альбрехт (*телефон зынъырдайды*). Алло-алло! Хо менме. (*Бираздан.*) Ашхы, бу сагъат джетейим! (*Трубкины орнуна салыб.*) Мен штабда боллукъма.

Вебер. Ашхы, джюйюсхан майор. (*Альбрехт кетеди. Исламгъа.*) Бургомистр, со рууубуздан магъана болурму?

Ислам. Билмейме, джюйюсхан капитан, ол сизни усдалыгъыгъыздан боллукъду.

Вебер. Андан сора да о-о-о, бургомистр, мени джангъы джоругъум айтмазларын да

кёблеге айтдыргъанды. Ол мен сизге кёргюзген суратла аны джашларыдыла, (*чыгъыб бара*) аланы алыб келейим да сора кёрюрбюз... (*Кетеди.*)

Ислам. Афенди, юйге бар да бираз кесинъи джыйыб кел.

Алий афенди. Хо, тейри алай этейим ансы, джукъу да хорлаб къояды. (*Афенди бутлары ары-бери ийиле эшик таба теб-реиди.*)

Ислам (*ышарыб*). Тейри, афенди, ичген-чигинъ а суу болмаз дейме.

Алий афенди. Огъай, аллах шагъатды, огъай. Мен а гюнахдан къоркъмай чагъырни къалай ичерем... Арыгъандан къалтырайдыла бутларым.

Ислам (*ышарыб*). Болургъа да болур... (*Афенди кетеди.*) Ярабин тамбла (*Валя эшикден кириб, Исламгъа кесин эслетмей тынзылайды*) ары-бери бармазча адам не сылтау этсин... Ол хайырсыз партизанла бир таб джерде тохдагъандыла да полк огъай, дивизия бла барсанъ да, джукъ эталлыкъ тюлсе.

Валя. Джюйюсхан бургомистр, шеф келмегенмиди?

Ислам. О-о-о, Валячыкъ, кел, кел. (*Аллына барыб къолтугъундан кире.*) Шефден

къалгъанла сени кибик ариучукъну сюелмезчамы кѣресе?..

Валя. Шефге ишим бар эди, кетейим. (*Кетиб тебрейди.*)

Ислам. Валячыкъ, мени санъа эртдеден бери да кѣзюм къарай тургъанды. (*Къучакъларгъа кесине тарта.*) Келчи, бир уббачыкъ этейим.

Валя (*Исламны къучагъындан ычхыныргъа кюреше*). Джюйюсхан бургомистр, сен мени атам кибиксе.

Ислам. Ой, Валячыкъ, тауну башын акъ къар басханлыкъгъа этегинде гокга хансла чагъадыла, таулу кишиге элли джыл неди. Ол аны хы деген кѣзюююдю. Тамблагъы урушдан сау къайтырмамы, къалырмамы, аны аллах биледи... (*Валяны убба этеди.*)

Валя. Джюйюсхан бургомистр, сиз урушха бармаучу эдигиз да...

Ислам (*махданыб*). Шеф тамбла полкнун партизанлагъа чабдырыргъа, бургомистр, сени кесинъе буюрама дегенди. (*Валяны убба этерге узалгъанлай, Томай эшикден киреди.*)

Ислам (*аччуланыб*). Сабыр болугъуз! (*Томай ызына чыгъады, Ислам Валяны убба этерге кесине тартады.*)

Валя. Къой энди боллукъду. (*Полкну не заманда джолгъа чыгъарын билир ючюн.*) Тамбла эртде кетерик тюл эсегиз, эртден бла келирме...

Ислам. Огъай, эртден бла сагъат 7-де полк джолгъа чыгъаргъа керекди. Валячыкъ, инъирде тубербизми?

Валя. Огъай, бюгюн бош тюлме. (*Кетеди.*)

Ислам (*ызындан*). Валячыкъ, сени бла ашхы умутум алдады...

Томай (*эшикден киргенлей*). Сизни уллу-лугъугъуз, не дейсиз?

Ислам. Келтир бери!..

Томай (*ызына чыгъыб бара*). Бусагъат, сизни уллулугъугъуз. (*Бираздан Хадижатны Томай аллына сюрюб келиб, ызына къайтыб кетеди.*)

Ислам. Олтур.

Хадижат. Олтуруб турургъа сен мени къонакъгъа чакъыргъан болмазса...

Ислам. Къонакъгъа да чакъырырбыз, биз къонакъдан къоркъмайбыз... (*Джан аўрутханча этиб.*) Ой сени джауунъдан да аман туусун, бюгюн сен къарт башынъ бла джарлы юйюнде ох деб турур джеринъде, кёремсе ол къамамагъан кызынъы хатасындан джетген джеринъи...

Хадижат. Анъа манъа да бу кыйынкыкъланы сынатхан кыйыкъ джаханимли болгъа эди.

Ислам (*ачуланнъанын Хадижатха эслетмей*). Сен бир ууахды намазынъы кыймагъан, аллахны бир суйген кзулуса, сора сени кзынъ аллахха, диннъе да кършчы уруш этиб айланнъаны ючюн, аллахдан къркъмаймыса?

Хадижат. Мени балам аллах бла уруш этмейди, Итлер бла уруш этеди, сора кыйыкъ Итлер бла сен аллах да, дин да къачан болгъансыз?

Вебер (*эшикден кириб*). Бардыр ишинъи. (*Вебер шиндикге олтура, сорууну бардыр деб Исламгъа башы бла къргюзеди. Ислам Хадижатха асыры ачуланнъандан анъа эслетмей тишлерин гыжылдатыб.*) Ма къремисе, кзынъы огъай, кесинъи да алдаб тургъанларын.

Хадижат. Огъай, бизни киши да алдамагъанды, мени балам душмандан кърнашларыны къанларын алады.

Ислам. Кърнашлары саудула сора кимни къанын алады бу?

Хадижат (*Исламны къркуне джити кърариб, дагъыда экили болуб*). Алагъа тийген

окъ тийге эди кыйыкъ Итлерге да, Ата джуртларын кяанъа сатыб айланъан парий-леге да.

Ислам (*ачуланьб*). Сен аны кимлеге айтаса, къарт обур?!

Хадижат. Аны уа кесинъ бил!...

Вебер (*кыызганын Хадижатха билдир-мей*). Огъай, Хадижат, бош ачууланаса, эки джашынъ да бизге, герман аскерге, ётюб, анда офицерле болуб ишлейдиле...

Хадижат (*ийнанмай*). Огъай, аны бла мени алдаялмазсыз...

Ислам. Аллах бла ант этеме алайды. Бери отпускагъа тебреб тургъанлай, командир-лери Зайнебни партизан болгъанын билгенди да, джибермей тыйгъанды...

Хадижат. Ана джюрекни алдамакълыкъ кыйынды, не десегиз да мени джюрегим аны ётюрюк болгъанын биледи...

Вебер. Мен сени джашларынъ Ахмат бла Хамит бла да бирге къуллукъ этгенме. Мен аладан айырылгъанлы эки ай болмайды, бирге тюшген суратларыбыз да барды. Ха-ха-ха! (*Кюледи.*)

Ислам. Эштдинъми!?

Хадижат. Джюз-минъ айтсагъыз да мени джюрегим анъа ийнанмайды.

Вебер (*суратны тышын кѣргюзюб.*) Бу не затды да? Ма бу ол суратды, алай кызынъ герман аскерге джаулулгъун кѣймаса... (*Бойнун кѣргюзеди.*)

Хадижат. Не дейди бу сылыкъ?

Ислам. Кызынъы тыймасанъ джашларындан бошарыкъбыз дейди.

Хадижат (*бир аз сагъыш этиб*). Берчи суратны бир кѣрейим.

Вебер. Огъай, фрау, алгъа сен партизанлагъа кимле болушханларын айт, Зайнебни кимле бла байламлы болгъанын айт да... сора санъа джашларынъы суратларын кѣргюзген огъай, кеслерин юйюнъе келтирирге, кызынъы этгенлерин да кечерге, герман офицерни сѣзюн береме...

Хадижат. Огъай, мени джашларым ата джуртларын сатыб, сизге къуллукъ этерик джашла тюлдюле.

Ислам (*ачыуланыб*). Ой къурурукъ юйюнъ, джюйюсхан джашларынъы атларын айта турады, сора къалай ийнанмайса?! Танымай эсе ол аланы атларын къайдан биледи да?!

Хадижат. Аны алагъа билдириучюлени да, аланы да артлары болгъа эди.

Вебер (*кызыб*). Кѣбдю, боллукъду! Бу

къарт обур бла церемонияны бардырыргъа заманыбыз джокъду! *(Эшикге кычырады.)* Шульц! Эй Шульц! *(Немец солдат эшикден кириб, честь бериб тохдаиды.)*

Ислам. Джюйюсхан капитан, сабыр эттигиз. *(Хадижатха.)* Айт, айтмасанъ да къартлыгъынъда къанынъа бояллыкъса. *(Вебер солдатха, къайт ызынъа деб башы бла кёргюзеди.)*

Хадижат. Къыйыкъ Итлерни, сизни да мени къаным болсун татарыгъыз!

Вебер *(столгъа джумдуругъун уруб).* Не зат?!

Хадижат. Итлер мени балаларымы юйюме бошласа айтырма дейме.

Вебер *(суратланы кенъден кёргюзюб).* Огъай, бусагъатда айтырыкъса! Ма бу эки туугъан къарнаш, Совет Аскерде тахсачыла эдиле. Ала герман аскерге кёб къоранч эте келиб, „Анъа баргъан сау къайтмаз“ деген капитан Веберни къолуна тюшедиле. Мени къолума тюшгенни уа джалан да бир джолу болуучуду—ахратха. *(Суратны Хадижатха джууукъдан джууукъ элте.)* Кёремисе, бургомистр, келчи бир къара муну джашларын таныучанем дей эдинъ да.

Ислам *(суратха къараб).* Тоба, тоба ол

сол джаңында асылыб тургъан Ахматды, онъ джанындагы уа Хамитди.

Вебер. Бу алларында тургъанны уа таныялмаймыса?..

Ислам. Танымай а, ол а сизсиз.

Вебер (*кюлюб Хадижатха*). Бирге тюшюб суратыбыз барды дегенем да. Ма кёр! Иги къара! (*Суратны Хадижатны кёзлери-не джууукъ тутуб.*) Къарт обур, не айтханыбызны эт, не да биз сени...

Хадижат (*джашларын таныб солууу тамагына тыгъылыб, тишлерин къаты кысыб*) Сиз! сиз! (*Вебер таба тебрейди. Вебер герохун чыгъарыб, стол артына киреди.*) Адам ашаучула! (*Эс ташлаб джыгъылады.*)

Ислам. Джюйюсхан капитан, ёлюб къалды дейме тейри...

Вебер. Огъай, огъай, совет адамланы алай дженъил ёлюб кёрмегенме мен, эс ташлагъанды.

Ислам. Мен ол ёледи деб къоркъмайма, партизанланы тахсаларын билдирлик жанъыз буду да сора мындан да бошасакъ дейме...

Вебер. Бу джорукъ не кючлю адамны да тилин бошлайды. Эсин бир джыйсын да кёрюрсе... (*Телефон зынъырдайды.*) Алло! (*Бир-раздан.*) Менме, джюйюсхан майор. Ким?

Генерал келгенмиди? (*Абзыраб.*) Бусагъат джетейим, джюйюсхан майор! (*Трубкины орнуна салабы.*) Джюйюсхан бургомистр, айтыргъа унамаса, Шульцну чакъыр да токга олтуртсун. Сора кесин бир камерагъа, кызындан туугъанны да бирине атыгъыз.

Ислам. Бек ашхы, джюйюсхан капитан. (*Вебер кетеди.*) Тейри бу джууукъларымы бет къанлары аман кетгенди, генералны келгенине алай къууана болмазла дейме. Я аллах, бу къарт обурну не бла алдайым? (*Бираздан.*) Эшда, кызыны сау къалырына ийнандыралсам... (*Бираздан.*) Ай медет а, Зайнебни тутуб генералны аллына алыб барсам эди, сора 50 минъ... (*Томайгъа кычырады.*) Ол кызычыкыны не этдигиз, келтир бери!

Томай (*терк кириб*). Тыпъылайма джюйюсхан! (*Хадижат эс джыйыб ёрге къобады*). Сизни уллулугъугъуз, бу гаджилени биз бери сюрюб келгенлей, сахарны хаулеси тегерегибизден басына келиб, ол гыбышыны урлаб кетгендиле да, (*Хадижат къууанады*) излеб джер тентердик, табмайбыз.

Ислам (*ачууланыб*). Да эшегимден туугъан эшеклерим, кёзлеригиз къайда эдиле да?!

Томай (*энишге ийилиб, баш ура*). Ой багъалы джюйюсханыбыз, кёзню джумуб ачхынчы думп этиб кетмедилеми...

Ислам. Сен бу иймансызланы джууукъ-ларыса, ол партизанлагъа шпионлукъ этиб тургъан сен болурмуса?!

Томай (*къоркъуб Исламны чебген этегин убба этиб*). Огъай, багъалы джюйюсханым, мен алай къалай этер эдим?..

Хадижат. Хо, бу бёрю кёз а аллай джигитлик этмей къалай къояр эди?..

Ислам. Эндиге дери сени былагъа джууукълугъунъу былагъа билдирмей тургъаннъа джанынъ къурман болсун, ансы ол аны билсе, сени начальник этиб тургъанны къой, къара чаукалагъа азыкъ этер эди.

Томай. Багъалы джюйюсхан, мени аллахым, адамым да сенсе, джаным къурман болсун санъа. (*Хадижатны кёргюзюб.*) Аллах бла сенден тилейме, бу иймансыз юйюрню меннъе джууукъгъа санама...

Ислам. Айт энди, къызны урлатыб келгенинъи начальникге къалай айтайым?!

Томай (*джунчуб герохун чыгъарыб Хадижатха*). Итден туугъан ит къахмеле, сизни ючюн мен кёрмеген не къалды? Былайда огъуна къанынъы тёгюб къоярма да!..

Ислам. Герохну кѣбына сал!

Томай (*герохну кѣбына сала*). Мен ол итден туугъан итни джерден чыгъарсам да табарма. Багъалы джюйюсханым, тутхан дининъ бла сенден тилейме, мен бу ит тукъумдан болгъанымы Веберге айтыб эшигими джабма.

Хадижат (*алгъа атлаб*). Ой бети да, кишилиги да болмагъан насыбсыз. (*Исламны кѣргюзюб*.) Муну нек кѣарны ауругъаны кимге да белгилиди, бу алгъынны кюнюн излейди, сен а, сен!..

Томай. Ауузунъу тый! Джюйюсханны не этгени да сени ишинъ тюлдю!

Хадижат. Я дунияны джаратхан аллах, бир кѣарындан илячинни да, харам кѣаргъаны да нек джарата болурса экен?!

Томай (*герохун чыгъарыб*). Ол аман ауузунъу тыйсанъ тыяrsa, тыймасанъ кѣаргъалагъа аш этиб кѣоярма да сени!

Ислам (*Томайгъа*). Болду, бар ишинъи эт.

Томай (*энишге ийилиб, Исламны чебген этегин убба этиб*). Барайым, багъалы джюйюсханым, барайым!

Хадижат. Я аллах, сени ананъ сени таб-

май бир ит кючюк табса нечик иги боллукъ эди.

Томай (*ачыуланыб*). Ай къарт гаджи уа сен а къабынъдан не бек чыкъдынъ. Сени мен!.. (*Хадижатны къамчи бла урады.*)

Хадижат. Туз гырджыным урсун. (*Томай кесин тартдырады.*)

Ислам. Энди болду, аны артда да этерсе, бар ол гыбышыны дженъил таб!

Томай. Бусагъат! (*Кетеди.*)

Хадижат (*Томайны ызындан.*) Ой огъесе сени начальник этиб айланнъан Итлерни ол кыйыкъ кёжюне сен сийгин! Сенича начальникери болгъан власть кёбге къалай барыр...

Ислам (*ачыуланыб.*) Гыбыт къобуз кирик бу аман ауузунъу тыйчы бир!

Хадижат. Тыярыкъ тюлме, нек тыяма?!

Ислам, Кёб джаншагъанны кёюб кызынъы таб! (*Юсюнде да къарт къатын кийимлери бла Зайнеб киреди*). Сен да ким эсенъ да соруб кире билмеймисе?!

Зайнеб. Мен... мен...

Хадижат (*Зайнебни таныб*). Ах мен джарлы...

Ислам (*таныб автоматын буруб*). Къол-

ларынъы ёрге тут! (*Зайнеб кѡлларын ёрге тутады.*)

Хадижат (*кѡзы таба атлаб*). Ах мен джарлы, мени ючюннѣ башынъы отха нек атаса?!. Аўрууунъу алайым...

Ислам (*Хадижатха*). Тебме орнунъдан! (*Кѡууаныб.*) Аллах адамгъа насыб бериб бир тебресе, аны чомартлыгъыны чеги болмай кѣреме. (*Эшикге.*) Эй! Шульц!

Ахматчыкъ (*эшикден кириб*). Начальник, ой, начальник... (*Джылайды.*)

Ислам. Сени юйюнѣ уа не кѡан джаўгъанды?!

Ахматчыкъ. Атабыз урушда ёлгенди, анабыз да аўруб турады, ачдан кѡырылабыз...

Ислам. Марджаса биринъ кѡалса! Бар, джашаўсуз арбазда солдатха бери джет де!

Ахматчыкъ. Ийнегизни да немецле сюрюб...

Ислам. Ой ёлю ийнек болсун юйюнѣ, терк бол дейме да! Эй, Шульц!

Ахматчыкъ (*эсине тюшюб*). Бусагъат чакъырыб келейим. (*Кетеди.*)

Ислам (*Зайнебге*). Саўутунъ бармыды?

Зайнеб. Огъай, джокъду.

Ислам. Ётюрюк айтсанъ, теринъи соярма!

Мурат (*юсюнде да Шульцуну кийимлери бла Ахматчыкъны биргесине кириб*). Къолларынъы ёрге тут! Тёгерегинъден къуршаланнъанса, дыф деме!

Ислам (*автоматын столгъа салыб*). Щульц! Ой Шульц!

Мурат. Къычырма, Шульцунъу ахыратха ашырыб келеме, кийимлерин кёрмеймнсе мени юсюнде. (*Исламны герохун алыб, къолларын байлайды*).

Ислам (*быланы кеслеринден сора киши болмагъанын анъылаб*). Полиция! Полиция! (*Партизанлагъа.*) Эркин тюлсюз!

Зайнеб. Сизге уа къарт аналаны, ууакъ сабийлени тюремелеге салыргъа къайсы закон эркинлик бергенди?!

Ислам (*къычырыб*). Бошлагъыз мени, динлерин сатыб айланнъан итле!

Мурат. Джюйюсхан бургомистр, алай къычырма марджа, тамагъынъдан бошайса. Ахматчыкъ, джюйюсханны ауузуна ышымынъы сукъчу.

Ахматчыкъ. Бусагъат мен аны ауузундан сёз чыкъмазча этейим. (*Джукъ билмей Алий афенди кириб келеди*).

Мурат. А-а-а кел, афенди, мен да сеннѣ тебреб тура эдим, нечик иги этдинъ келгенинъи. Кесинъи да Зайнебни тутдуруб 50 минъ сом алама деб айланнъан хапарынъ бар эди, алаймыды?

Алий афенди (*джунчуб*). Хо бир да, мен бир муслиманны баласына алай къалай этер эдим? Ма олду алай этеме деб айланнъан.

Зайнеб. Ахматчыкъ, бар арбаздагъылагъа тегерекге сакъ болугъуз де.

Ахматчыкъ (*честь бериб*). Естъ, джолдаш командир!

Зайнеб. Былагъа уа отрядда халкъ дертчиле совет законда болгъанча сюд этерле. (*Столну къозгъаб, документлени алады*).

Алий афенди. Я аллах, санъа къуллукъ этгеним ючюнмю этдиресе меннѣ мынча сайын сюд...

Зайнеб. Огъай афенди, дин тутхаплыкъгъа Совет власть кишиге да сюд этмегенди. Сеннѣ сюд власта къаршчы болгъанынъ ючюн, адамланы алдагъанынъ ючюн этилгенди, Мурат, быланы къолларын иги байла.

Мурат. Да джан бла тѣнъек кирик хапарлары да барды, мен быланы эки сюйгенча

бирге кѣучакѣлашдырайым. (*Экисин да беллеринден бирге байлайды.*)

Зайнеб (*Муратха*). Мурат, сен быланы экисин да арт эшик бла чыгъар. Эслетмей кѣутулургѣа кюреш.

Мурат. Ашхы.

Хадижат (*джерден сурагны алыб*). Ма джанынѣдан сюйген кѣарнашларынѣа этгенлерин кѣр. (*Джылайды, Зайнеб да сурагха кѣараб джыламукѣларын тыялмай кѣалады*).

Мурат (*Зайнебни кѣолунда сурагха кѣараб*). Вебер ненча эгечини кѣарнашсыз этгенди, ненча ананы джашсыз этгенди, кѣан ичген ит! Анама берген сютюм харам болсун, сен Кавказдан саѣ кѣайтсанѣ.

Ахматчыкѣ (*эшикден киргенлей*). Терк болугѣуз! Джетиб келедиле.

Зайнеб. Анам, сениѣе мында кѣалыргѣа джарарыкѣ тюдю, биз сизни элтирге келгенбиз. Кѣызчыкѣ кѣайдады?

Хадижат. Кѣызчыкѣ ышаннѣылы джердеди, аны адамларыбыз бу итлеге табдырмазла.

Ахматчыкѣ (*терк кириб*). Джолдаш командир, джетиб келедиле, терк болугѣуз!

Зайнеб (*Муратха*). Мурат, быланы бу джол элталмайбыз, кьолларыбызны (*Ислам-гъа*) сизни харам къаныгъызгъа да боямайбыз. Алай а джанъыз бир совет адамгъа хатагъыз джетиб эштсек, сора сизге бизден кечкинлик болмаз! (*Партизанлагъа.*) Джюрюгюз!

Д ж а б ы у.

ЮЧЮНЧЮ АКТ

Бешинчи сурат

Ючюнчю суратны декорациясы.

Декабрда къар джаууб, агъачны къырпакъ басханды.
Джабыу ачылгъанында:

Осман. Бу тёрт айны ичинде адам саны, сауут кючю бизден кёб кере да артыкъ болуб душман ненча кере чабыуул этген эсе да биз аны ауушха джибермей душманнга кёб тюрлю къоранчла эте тургъанбыз. Бу арт кюнледе да бек ышаныб тауда уруш этерге юреннъен батальонларын ууатханбыз. Алай, бюгюн душман уллу кюч бла тегерегибизден алыб, бизден ары не андан бери адам джибермей, ачлыкъ бла борбайларыбыз-

дан алыргъа умут этеди. Подпольный крайком къысха заманны ичинде бизге болушмаса, душман отрядны къалгъанын ууатыб ауушха къутулургъа боллукъду. Не кѣб сагъыш этсем да душманны тизгинлеринден ары ётуб, бизни бу къыйын халыбызны подпольный крайкомгъа билдирирча амал табалмайма.

Зайнеб (*таукел*). Джолдаш командир, эркинлик беригиз мен ётерме.

Осман. Огъай, эгечим. Бу бек къоркъуулу ишди. Бу джол сени джибераллыкъ тюлме.

Зайнеб. Осман, бу джол ары бармакълыкъ сыйрат кѣпюрден ётгенден эсе къоркъуулу болгъанын мен билеме, алай а бютеу отряд башын салгъандан эсе, бирибиз салса иги тюлмюдю? Мен ётерча амал табарма, джиберигиз.

Осман (*бираз сагъыш этиб*). Ашхы. Не этериксиз андан башха, эгечим? Алай а бек сакъ бол, дженъиллик этме. Ары бизникилге ётелсенъ а, иги эгечимча, Михаил Ивановичге тюбеб, душман отрядыбызны къуршалаб, чабыуул этиб тургъанын айтырса. Бизни джанъыз бирибиз сау болуб душман ауушха ётмез, алай а бу эки кюнде бизге сауут джетмесе сора джау бизни...

Зайнеб (*сёзюн бёле*). Билеме, Осман... не къарыу этсек да тамбла сауут да, башха болушлукъ да джетерча этербиз.

Осман. Хайда, ашхы джолгъа бар. Сени ызынъдан джауу марагъанын унутма. Сакъ бол. Валягъа тюбемей кълма.

Зайнеб (*Османны къучакълаб*). Хайда, эсен кёрюшейик. (*Кетеди.*)

Осман (*Зайнебни ызындан*). Тиширыу дерт джетдириб тебресе, аны назиклиги, къарыу сузлугъу, кърккъакълыгъы къайры кетиб къала болур... (*картагъа къарай*). Бу джол Зайнебни ары джибермез ючюн, не да этер эдим, алай а амалым джокъду.

Антон Ильич (*эшиксен кириб*). Да джау бу джол бизни урбуннъа бек тыйгъанды...

Осман. Хо, тейри джанъыз бюгюн атакагъа юч кере чабхандыла. Тёртюнчю джол да алларына къараргъа керекбиз. Къалайдыла джашла?

Антон Ильич. Бир ауур джаралы болгъаны болмаса, джаралыла урушдан чыгъаргъа унамай, сермешедиле. Ач а болгъандыла.

Осман. Мурат сау эсе джете болур. Ол азыкъ мадар этмей къайтмазына уа экибиз

да шагъатбыз. Антон Ильич, бюгюн пленленни оноуларын этерге керекбиз.

Антон Ильич. Сора къагъаргъамы дейсе?

Осман. Башха амалыбыз джокъду.

Антон Ильич. Огъай, алай этерге жарарыкъ тюлдю...

Осман. Бу урушда биз фашизмни тамыры бла къурутмасакъ, урушдан сора да ала адам улуна тынчылыкъ берлик тюлдюле. Ол себебден пленли болсун, болмасын фашистлени джерни башындан джокъ этерге керекбиз. Алай этсек урушдан сора джашауубуз тынчылыкъл боллукъду...

Антон Ильич. Осман, джаным, иш адамын джанына джетсе, дженъиллик, оюмсузлыкъ этерге жарарыкъ тюлдю.

Осман. Сора фашистле бизни адاملаны кырыб тебреселе къартды, сабийди демей кырадыла да?

Антон Ильич. Бары да фашистле болмазла. Аланы кыйсы фашист, кыйсы ишчи болганын айыргынчы, Осман, ол ишни этдирмем сенне.

Осман (*ачыуланыб*). Джолдаш комиссар! Отрядха командир менмеми огъесе сенмисе?!

Антон Ильич. Сенсе, алай а мени сёзюм сёздю.

Осман. Аланы халалын-харамын айыра турурча бизни заманыбыз джокъду. Бюгюн пленлени къоратыргъа буйрукъ берликме.

Антон Ильич. Огъай, джолдаш командир, аллай буйрукъ бермезсе!

Осман. Берликме!

Антон Ильич (*сабыр*). Осман, джаным, биз экибиз бирге уруш этгенли ненча кыйынлыкъдан, ненча аджалдан къутулгъанбыз, алай мен бир заманда да бушуууму айтмагъанма. Фашистле мени юч сабийими, къатынымы, аланы биргелерине уа къарт атамы, анамы шахтагъа къуюб, газ джибериб кыргъан эселе сора мен дертими немецлени бютеу халкъларынамы джетдирирге керекме?..

Осман (*терен ахсыныб*). Антон Ильич, быллай уллу бушууунъ болгъанын билмейем, кечкинлик бер. Мени джюрегим алагъа къайнайды.

Антон Ильич (*Османны инбашына кволун салыб*). Къайгъырмаз, джаным, къайгъырмаз. (*Бираздан.*) Эшда, бюгюн душман бизге чабыуул этиб кюрешмез. Бюгюн ктырылгъан адамларыны джылауларын этерле.

Осман. Огъай, джолдаш комиссар, ала

бизге чабмазгъа деб сабыр болмагъандыла. Ала Минъи-Тау ауушха къутулургъа къарыуларын джыя турадыла. Уллу кёллюлюк керек тюлдю, сакъ болургъа керекбиз. Джаугъа ышаныу джокъду. (*Картада кёргюзтюб.*) Ол бюгюн былайгъа ёшюн уруб кюрешгенди да болалмагъанды, энди ауушха къутулурча, джанъыз Тешикли къая раны болмаса джол джокъду. Ол ахыр кючюн ары бурлукъду.

Антон Ильич. Мен бусагъатда ары Харунну къауумун джибериб келеме.

Осман. Иги этгенсе. Алай джанъыз Харунну къаууму азлыкъ этерикди. Солтанны къауумун да ары джиберирге керекбиз.

Антон Ильич. Ашхы, сора мен ары барайым. (*Кетиб тебрейди.*)

Осман. Сабыр бол, Антон Ильич. Ол къагъытла бла къалай болдунъ?

Антон Ильич. Бир зат болгъаным да джокъду. Бизникиледен немец тил билген адам джокъду.

Осман. Ай медет. Башир хариб немец тилге уса болуучан эди...

Антон Ильич. Хо, Башир а тылмачлыкъ этиучен эди.

Осман. Къагъытла бош солдатладан алынмагъандыла, штабда ишлеген офицерден

алгъанбыз. Къысха заманны ичинде подполь-
ный крайкомгъа табдырылыргъа керекдиле.

Осман. Биз ары джетдиргинчи магъанала-
ры бар эсе ўа? Мында окъурча амал табар-
гъа керекбиз. (*Эсине тюшюб.*) Ол биз Огъа-
ры элде пленнѣе алгъан офицер орус тилни
усда биледи. Терк огъуна Сюлеменни ары
джибериб, аны бери келтирирге керекбиз.

Антон Ильич. Къайсыды ол?

Осман. Эсесовчу офицер Краутусду.

Антон Ильич. Керти, ол орус тилни би-
леди, алай а бизге тюз тылмачлыкъ этерми?..

Осман. Этген а сюйюбмю этер! (*Трубка-
ны алыб.*) Алло! Алло! „Чѣртлеўюк“?! Хасан,
Сюлеменни джибер да ол плен офицер Крау-
тусну терк огъуна бери табдырсын! Терк
болсун. Къалайдыла ол сасыкъла, къозгъал-
май турамыдыла?! Сакъ болугъуз! (*Трубкины
орнуна салады.*)

Сакинат (*эки къолунда эки агъач аягъы
бла кириб*). Мешокланы тюблерин къагъыб
биямукъчукъ этиб алыб келеме, бир аўуз
кир алыгъыз, ачдан ёлесиз.

Осман. Огъай, Сакинат, биз ач тюлбюз,
джаралылагъа ашат.

Сакинат. Юч кюндан бери аўузугъузгъа
суу салмагъансыз сора къалай ач тюлсюз?!

Антон Ильич. Эгечим, азыкъ мадар болгъунчу биз ач-токъ болсакъ да кечинирбиз, сен табханчыгъынъы джаралылагъа бер.

Сакинат. Бир Солтандан къалгъанла джаралысы, сауу да ашагъандыла, энтда аллах айтхан болур...

Антон Ильич (*Османнъа кёз кысыб*). Аллай бир къаты бола эсенъ, бер бери кёрюу къыйыныбыз ол болсун.

Осман. Хо тейри. (*Джутланыб ичедиле*.) Солтан къарнын сюймеучюледен тюл эди да, сора нек ашамаучу болгъанды.

Сакинат. Билмейме, аўрууунъ алайым, биямукъ ичерге мен сизге къозлагъан къатынмы болгъанма деб къойгъанды.

Осман. Эй, къой сен Солтанны. Сакинат, ол аны сениъе теджеб этгенлигиди.

Сакинат (*уяларакъ*). Хо бир да...

Осман. Да, Сакинат, джаш заманыгъызда огъуна Солтанны сениъе кёзю къараб къалгъанды да, эндиге дери къатын андан алмай тургъанды дейдиле да?..

Сакинат. Къой, къой, Осман, быллай кюнюбюзде да накъырда этерге кюрешген сен не тюрлю адамса?..

Осман. Огъай тейри, Сакинат, накъырда зат да этмейме... кертиси да алайды дейдиле.

Сакинат. Эшда-эшда...

Антон Ильич. Да алай эсе, джаным, фашистлени джерибизден кысдагъанлай Солтан бла сени тоюгузгъа джыйылыргъа керекбиз...

Сакинат. Ай фашистлени джерибизден бир кысдагъаедик ансы, аймыса Солтан бла мен сиз атхан сууда барыр эдик.

Осман. Тюз айтаса, олахий, Сакинат, сен а биямукъ этерге таза да усдаларындан кёре эдим.

Антон Ильич. Керти айтады.

Сакинат. Эшда, эшда, ач болгъансыз да аны ючюн кёрюнеди ансы, тузу, мысдысы болмагъанлай не татыуу боллукъду.

Осман (*аякыны узата*). Бай бол, сыйлы.

Сакинат. Бай болсам андан иги сыйларма. (*Кетеди.*)

Осман (*трубкины алыб*). Алло! Алло! „Кюрюч“?! Дауут, сенмисе? Къалайдыла сасыкъла, къозгъалмай турамыдыла? (*Бираздан.*) Къайгъылары джокъмуду! Ашхы! (*Трубкины орнуна салады.*)

Антон Ильич. Осман, джаным, душман бизни бу халыбызда чабыуул этсе, ишибиз къолай болмаз, андан эсе ары тауну туюбуне илинирмедик?

Осман. Огъай, комиссар, бизге былайдан кетиб амал джокъду, ауушну къорууларгъа былайдан таб джер да табарыкъ тюлбюз... Биз ауушха душманны иймей тургъанлы талай заман болду. Андан бери ненча партизаныбыз ёлгенди, ненча сабийибиз ёксюз къалгъанды. Огъай, комиссар, биз былайдан кетиб ауушха душманны джиберсек, аны бизге не ёлгенле, неда саула кечмезле. (*Телефон зынъырдайды.*) Алло! Алло! Харун, сенмисе? (*Бираздан.*) Огъай, сиз алгъа атыб башламагъыз?! Джауу джууукъ келме кююгуз. Кёбмюдюле?! Хайт дегиз, мен бусагъат Солтанны къауумун да алыб джетейим! (*Пулемётла, автоматла, шокла атылгъан тауушла.*)

Антон Ильич. Ол итле уа кёбмюдюле дейди?

Осман. Да бир рота чакълы бардыла дейди? (*Сауутларын тагъа.*) Антон Ильич, сен бу участокга сакъ бол, биз а андагъыланы тыярбыз. (*Сауутларын алыб кетеди.*) Тешикли къаягъа партизанларыбыздан джибергенибизни иги этген эдик ансы, къутулуб кете кёреем...

Ахматчыкъ (*эшикден кириб*). Джолдаш комиссар, Краутус къачыб кетгенди.

Антон Ильич. Къайсы? Краутусму? Сюлемен а?!

Ахматчыкъ. Мурат да, мен да бери ёрлеб келгенлей, бир ынычхагъан таууш эштгенбиз да, къатына барсакъ, ол а Сюлемен. Ол фрицни бери сюрюб келгенлей, ары джанындан атыб ургъандыла да Сюлемен джыгъылгъанлай, ол сволочь а кетгенди. Мурат меннъе: сен бар да командирге айт, мен аны ызындан болайым деб кетгенди.

Антон Ильич (*трубкины алыб*). Ол ары къутулуб амал джокъду... Алло! Алло!.. „Кюрюч“, Кюнтиймез къачханды! Постлагъа айтыгъыз да ычхындырмасынла! (*Трубкины орнуна салыб.*) Сюлеменни да джарасын байлагъанмысыз?

Ахматчыкъ (*башын энишге ийиб*). Сюлемен ёлгенди.

Антон Ильич. Энтда алты ёксюз сабий.

Ахматчыкъ. Джолдаш комиссар, ол Сюлеменни ёлтюрген снайперни джаханимге джибериб къайтыргъа тилейме, эркин этигиз?!

Антон Ильич. Снайперни табаргъа къыйынды. Сен аны бошайма деб кесинъи анъа бошатырса.

Ахматчыкъ. Джолдаш комиссар, сау

джыл сакъларгъа керек болса да мен андан бошамай къоймам, тилейме джиберигиз.

Антон Ильич. Огъай, джашым, арыб келгенсе, солу. (*Бираздан.*) Ол баргъан джеригизден джукъ табалдыгъызмы?

Ахматчыкъ. Табмай а... Биз барыргъа Муссалары беш ящик патрон, мешок ун хазыраб тура эдиле да бери келе, алагъа да онтёрт къойну къошдукъ да сюрдюк да келдик.

Антон Ильич. Ол къойла дегенигиз а не затладыла?

Ахматчыкъ. Фашистлени джерибизден къысдасакъ онтёрт къоюнъ ючюн джыйырма къой берирбиз деб, Мурат Умардан ёнкюч алгъанды.

Антон Ильич (*трубкины алыб*). Эй, къой сен бу Муратны.

Ахматчыкъ (*сёзюн бёле*). Огъай, оллахий ёнкюч алгъанды.

Антон Ильич. Алло! Алло! „Кюрюч“?! „Кюрюч“! Кюнтимезден не хапар? Къайтаргъанмыды? Нечик ашхы иш болду! (*Къууа-надыла.*)

Ахматчыкъ. Джолдаш комиссар, Антон Ильич, Сюлеменни джашы бла мен фашистле бизни джерибизге киргинчи бир классда окъу-

гъанбыз, душманны къысдасакъ да бирге окъурукъбуз. Сора мен Сюлеменни къанын алмай барсам тенъими кёзюне къалай къарарма? Тилейме, тыймагъыз.

Антон Ильич (*Ахматны башын сылаб*). Бар, джашым, кесинъе сакъ бол.

Ахматчыкъ. Сау бол, джолдаш комиссар! (*Кетеди.*)

Антон Ильич. Къалай алапат джаш тёлю ёсдюргенбиз биз! (*Пулемётла, автоматла, шокла атылгъан тауушла.*)

Ауазла. Ура-Ура! Ура!

Антон Ильич (*кёзюлдюреуюкле бла къараб*). Аха! Атакагъа уа бизникиле бара кёреме, ай аперим бизни джашлагъа! Джаш командир болгъанлай, джукъдан къоркъа билмеген, уруш ишге иги фахмусу болгъан нечик батыр командирди бу бизни Осман... О-о! джигит таулула, Ата джурт ючюн, кърал ючюн, джан-къан аямай нечик сермешесиз сиз! (*Залгъа.*) Кёремисиз, онеки джыллыкъ джашчыкъны, Ахматчыкъны, туугъан джери, тенъчиги ючюн джаннъан отдан артха турмагъанын. Не уа Мурат совет халкъым коммунизмге салгъан терегинде чагъыб келген бутакъларын бир душманнъа да ууатдырмаз.

Мурат (*бир билеги да байланыб эшик-*

ден кириб). Джолдаш комиссар, буйругъу-
гъузу толтургъанбыз!

Антон Ильич (*тынъысыз болуб*). Аперим, джашым, билегинъе уа не болгъанды?

Мурат. Хаталы тюлдю, Краутусну сюрюб баргъанлай снайперчи ары джанындан атыб тырнагъанды. Джолдаш комиссар, эркин этигиз, мен аны хамхотдан чынъатыб келейим, ансы алайда тохдагъанды да бизден адам башын ары къаратыр амал джокъду.

Антон Ильич. Огъай, джашым, ары Ахматчыкъ кетгенди. Кюнтиймезни уа къайда къоюб келесе?

Мурат. Джарасын байлай къалгъандыла.

Антон Ильич. Сора биягъы сен...

Мурат (*сёзюн бёлюб*). Огъай, оллахий, къачыб баргъанлай, тохда деб кюрешгенем, болмагъанында сора не этерик эдим, ызындан сюре барыб, джелкесине джетдиргенлейиме, чартлаб барыб кёз башын агъачха уруб кеси тешгенди.

Антон Ильич. Мурат, сен бу кеси аллынъа сюд этиучюнъю къоймасанъ; экибизни арабыз аманнъа кетерикди. Пленлени тюерге сенден къалгъанла билмеймидиле дейсе?

Мурат. Аланы туйген огъай, джыланланы эзгенча эзерге керекди. Ары къагъыб къой-

май, бу фашистлени неге джыйыб тура эсегиз да билмейме...

Антон Ильич. Мурат, джаным, ала бары да фашистле тюлдюле, аланы ичинде да кеси кыйыны бла джашагъанла бардыла...

Мурат. Тонъузну аласы, къарасымы барды.

Антон Ильич. Барды, Мурат, барды. (*Автомат тауушла узакъдан узакъ чыгъадыла.*) Бизникиле душманны Тешикли къаядан иги кесек къуадыла. Мурат, сен былай штабда тур, мен партизанлагъа ашарыкъ хазырлатайым. Къойланы ёнкюч алгъан эсенъ, аперим: джашла бир тоярла.

Мурат. Ашхы, мен да аз-кёб болсам да штабда бир начальник болайым. (*Антон Ильич кетеди.*) Эшда, комиссар тюз айта болур. (*Телефон зынъырдайды.*) Алло! Алло! Кимни дейсе?! Огъай мында джокъду! Меними?! Мен а Муратма! А-а-а-а! Дауут, сенмисе?! Ким келгенди дейсе?! Бир къаракъаш, къаракёзчюкмю? Керти аллах ючюн?! Оллахий, Дауут, бусагъатда бизге аллай ариучукъну бир къараб кёрмеклик, тюзюн айтсам, джандетге кириб кетген кибикди. Кеси уа не айланама дейди. Да сора бери, штабха, джибер! Хо, алай эт! (*Трубкины орнуна са-*

ла.) Дауут айтханча ариучукъ эсе... юсюмю бираз тюзетейим ансы, мени бу болумда кёрсе, къыз суймез. (*Юсюнде эски кийим-лерин тешиб, Османны кителин, фураж-касын да кие, партупейи бла белибауун къысыб герох тагъады, автоматын да алады Бир уллу кёзюлдюреууклени да бойнуна тагъады. Кюзгю сыннъанны алыб, чачын манъылайына тёгерге кюрешеди.*) Арабин. ол болурму?.. Оллахий бюгюн а не ёлюрме, неда суймеклигими айтмай къоймам. (*Джыр-лайды.*)

Тауланы башы къаралгъанд
Ол джанъурмуду, къармыды?
Аллах джаратхан джанлада
Сенден ариучукъ бармыды?

Валя (*юсюнде да къарт къатын кийим-лери бла, бети да адам танымазча боя-лыб, эшикден кириб, Муратны джырын эштиб сорады*). Сора ўа, балам?..

Мурат (*Валяны танымай*). Кел, амма, кел, джууукъ бол! (*Бир джанына*): Кёремисе бу Дауутну меннъе этгенин... Мёлекчикни джибереме деб, къарт къаргъаны джибергенсе, Мурат да аны санъа джетдирмесе, ёлюб огъуна къалсын... (*Валягъа.*) Амма, ха-

риб, бу кыйын кёзюде эки аягынъы да сыгын отха кыздырыб, джарлы юйюнде турмай, не кыйынлыгынъ болуб айланаса?

Валя (*джыламсыраб*). Да адамланы тынч джерлеринде кыймагъанланы артлары болгъа эди, балам.

Мурат. Алайды, алайды, амма!

Валя. Хоншубузда Солтан улу Мурат деб бир болуучу эди да ол арбазлада тауукъ, неда тауукъ зайын кыймай джаныбыздан тойдуруучан эди. Уллу болгъанлы уа ол кылыгын кыйгъан эди, да ох деген эдик. Энди уа немецле деб бир къан къусарыкъла келгендиле да, ала уа тауукъ урлугъу кыймай бошаб барадыла. (*Башында хотасын теше.*) Тауда Мурат деб бир джигит чыкъгъанды, ол тауукъланы кйорууламай амалы джокъду дегендиле да, балам, аны излей келгенме...

Мурат (*Валя джаулугъун тешгенлей таныб*). Валя, тейри бу джол а мах деб бердинъ. Сау кел кесинъ да.

Валя (*тынъысыз болуб*). Сау бол, Мурат, билегинъе не болгъанды?

Мурат (*сёзюн беле*). Бош, бош, хатасы джокъду... Келдинъми, Валя.

Валя (*ышарыб*). Кёресе да келгеними?..

Мурат. Оллахий, Валя, мен сени кѣрмегенли бек кѣб заман болады. Эсинѣдемиди, Зайнеб бизни шагърей этген кюню.

Валя. Къарасуучукъну къатында.

Мурат. Билемисе, Валя, мени ол кюнден насыблы кюнюм болмагъанды... Мен ол къарасуучукъну сюймеклигиме шагъатха санайма. Сора, Валя, мени санъа бир айтырым...

Ахматчыкъ (*эшикден кириб*). Агъыздым. Хамхотдан огъуна чынъатдым!

Мурат (*Ахматчыкъгъа*). Алан, тенъим, сен мени былай къыз зат бла сѣлеше тургъанлай кѣрсенъ, бутларыма чулгъаныб турмай, думп болуб къала тур деб ненча айтханма? Кругом марш!

Ахматчыкъ (*честь бериб*). Кечигиз, джолдаш командир! (*Кетиб тебрейди.*)

Мурат. Сабыр бол. Хамхотдан кимни агъызгъанса?

Ахматчыкъ. Ол Сюлеменни ѳлтюрген снайперчини.

Мурат. Ой, аперим, аперим санъа. Ахматчыкъ, комиссаргъа бар да шахардан адам келиб сакълаб турады де.

Ахматчыкъ. Слушаюсь, товарищ командир! (*Кетеди.*)

Мурат. Эй Валя, мени санъа кѣб эди айтыргъа затларым, алай а айталмайма ансы...

Валя. Айт, нек айтмайса?

Мурат. Энди тюбесек айтырма...

Валя. Тюбемесег а...

Мурат. Къара, аны айтханына, рысламай алай къалай айтаса?

Валя. Рысласанъ, рысламасанъ да джазыудан къутулмазса.

Мурат. Оллахий, Валя, душманны уясында тургъанынъа сеннѣ мен бек къоркъама.

Валя. Ал кѣзюуде кесим да бек къоркъуучу эдим. Энди уа юреннѣенме, алай къоркъмайма. Мурат, ол манъа айтыргъа айтханынъы менден сора уа кимге айтырса?

Мурат. Керти эркиши аллай затны джанъыз бир къызгъа айтады. Мен да сенден сора бир кишиге да айтырыкъ тюлме.

Валя. Сора алай эсе уа (*телефон зынъырдайды*).

Мурат (*трубкины алыб*). Алло! Алло! Кимни дейсе?! (*Бираздан.*) Бусагъат джиберейим? (*Трубкины орнуна салыб.*) Валя, сени комиссар чакъырады. Къара сууну къатында сакълаб турлукъду. (*Валя кетиб тебрейди.*) Валя, бери къайтмай кетме!

Валя. Ол айтыргъа дегенинъи айтырмыса?

Мурат. Айталсам, айтырма.
Валя(*ышарыб*). Сора къайтырма. (*Кетеди.*)
Мурат (*ызындан*). Тейри бюгюн а бир
затла сездирген болурма дейме. (*Джырлай-*
ды.)

Тауланы башы къаралыб келед,
Ол джанъурмуду, къармыды?
Аллах джаратхан джанлада
Сенден ариучукъ бармыды?

Ахматчыкъ (*Краутусну аллына сюрюб*
кириб, ачыуланым). Биз сизнича сатлыкъла
тылбюз!

Мурат. Нек ачыуланаса, тенъим?

Ахматчыкъ. Бу сволочь мени сабийни
алдагъанча алдаргъа умут этеди... Мени алыб
барсанъ, герман аскер сеннъе эгизлик аш-
хылыкъ джокъду деб...

Краутус (*сёзюн бёле*). Энди Совет
джокъду. Биз Совет Аскерни ууатханбыз,
сизни да тегерегигизден алыб тургъаныбызны
кёресиз. Бюгюн болмасагъыз да тамбла джокъ
боллукъсуз. Андан эсе мени алыб барсагъыз
экигизни да сау къалдырыргъа мен бой ..

Мурат (*автоматын сермеб*). Ой итден
туугъан ит, сен а къанымы не кёб буздунъ!

(Дорбунну кыйырын кѣргюзтѹб.) Тур ары, мен сени бусагъат?!

Краутус (кѣоркѣуб). Эркин тѹлсе, мен... мен пленме, сизде пленлени ѣлтюрмейдиле.

Антон Ильич (ѣшикден кириб). Тѹз айтаса, джѹйюсхан Краутус, бизни политикабыз адамланы кѣырыргѣа тѹлдю, адам улуна насыб бериргеди. Сиз а адамланы печлеге кѣуюб кѹйдюресиз.

Краутус. Бизге адам керек тѹлдю, бизге сизни байлыгъыгъыз, джерлергиз керекдиле.

Антон Ильич. Аны ким ѹретгенди сизге?

Краутус (бутлары да кѣалтырай, кѣолун алгѣа тутуб). Адольф Гитлер!

Мурат. Ары кѣагъыб кѣоймай бу сылыкъны...

Антон Ильич. Огѣай, Мурат, Совет Аскер джетгенлей аны оноѹун военный трибунал ѣтер.

Краутус (акѣылындан шашханча кѹлюб). Совет Аскер! Кѣайда? Совет Аскерни биз мырт ѣтгенбиз.

В а л я (ѣшикден кириб, тынѣылаб туруб). Огѣай, джѹйюсхан Краутус, ѣртде кѣуѹанаса... Совет Аскер Волгада герман аскерни

кѣуршалагъанды, минъле бла аскеригизни алгъанды.

А х м а т ч ы к ъ (*кѣууаныб*). Джашасын Совет Аскер, у-ра-а!

А ѱ а з л а (*узакъдан*). Ур-а-а!

М у р а т. Эштемисе, сары кѣулакъ фриц, бизни партизанла да сизни кѣалгъан-булгъан-ларыгъызыны уѱата тургъанларын?!

К р а у т у с (*Валяны энди таныб*). Валя?! Огъай, совет адамланы джанъыз бирине ышаныѱ джокъ кѣреме. Кѣарылгъашчыкъча бизни ортабызда уя этиб, бизни тахсабызыны былагъа билдириб тургъан сен болгъан кѣреме да! (*Ачыуларыб*.) Джер иени кѣызы!

Валя. Хо, мен болгъанма.

К р а у т у с (*тишлерин кѣыжылдатыб*). Шо джанъыз бир минутха эркинлигим болуб, сени ышаннъа салыб ѳлсем эди!..

А н т о н И л ь и ч. Ахматчыкъ, элт муну, бу энди бизге керек тюлдю.

А х м а т ч ы к ъ (*честь бериб*). Бусагъат. (*Краутусха*.) Джюр! (*Кетедиле*.)

О с м а н (*эшикден кириб*). Кѣара, кѣонагъыбыз да барды да. Саѱ кел, Бийче, (*Саламлашадыла*.) Кѣалай келдинъ?

Валя. Сизге кѣууанч хапар алыб келгенме.

Осман. Айт, марджа, терк айт, бизге аш-хы хапар бек керекди.

Валя. Совет Аскер Волгада душманны тө-герегинден кѳуршалагъанды. Минъле бла душман солдатланы, джюзле бла офицерлени пленнѳе алгъанды. Бизни махдаулу аскери-биз душманны кеси джеринде ууатыргъа алгъа барыуу башлагъанды. Къысха заман-ны ичинде бизни аскерлерибиз душманны Север Кавказдан артха быргъарыкъдыла. Бизни отрядыбызны борчу джауу ызындан болуб ууатыргъа, фашистле бизни таулада къабыр табарча этергеди.

Партизанла (*кѳууаннъандан*). Ур-а-а!

Мурат. Ма сизге, сарыкъулакъ фашистле.

Валя. Ма бу пакетни сизге отуз джетинчи аскерни командири джибергенди. (*Османнъа береди.*)

Осман (*пакетни ача*). Хо тейри фашист-леден дерт алыр ючюн къалмагъанбыз. (*Окѳуйду.*)

Осман. Валя, сен кеч этме да бар. Зай-неб кетгенди. Анъа тюбеб бери терк джет де! Ахматчыкъ, сен Валяны ашырыб къайт, биз а бу кѳууанч хапарны партизанлагъа айтыб кѳууандырайыкъ. (*Валягъа.*) Хайда,

ашхы джолгъа. (Саламлашыб айырыладыла)

Осман. Джюрюгюз.

Валя. Сау къалыгъыз!

Осман. Ашхы джолгъа!

Джабыу.

ЮЧЮНЧЮ АКТ

Джетинчи сурат

Экинчи суратны декорациясы. Джабыу ачылгъанында, гестапону сакълагъан солдатны ары-бери бара тургъаны терезеден кёрюнеди.

Сценада Вебер бла Ислам.

Вебер. Беш айны ичинде бизни ауушха джибермей, былайгъа джыйыб тургъан таулу партизанларыгъыздыла. Бу аууш ючюн уруш-лада ала бизни минъле бла солдатларыбызны, джюзле бла офицерлерибизни джокъ этген-диле. Партизанлагъа азыкъ бла болушханла таулуладыла. Къысха заманны ичинде аланы табыб, гестапогъа бериб, партизанланы ачдан ёлюрча этиб, аууш бизники болмаса, къутулургъа умут этмегиз. Ол партизанла ёлтюр-

ген солдатларыбызны кѣанларын сизни халкыгъыздан минъле бла аллыкъбыз.

Ислам. Оллахий, джюйюсхан, къолумдан келсе, ол кѣара къулланы терилерин союб, сизге берирге огъай дерик тюл эдим.

Вебер. Тау эллеригизни тамыры бла джокъ этербиз. Бу-эки юч кюнде мен айтхан-ча этмесегиз, сизни да алагъа къошарыбызны билигиз.

Ислам (*сир къатыб*). Къолдан келгенни аямайбыз, джюйюсхан Вебер.

Вебер. Кюндюзгю кюнде бир тиширыуу кабинетинъе джибериб, анъа къолларынъы байлата тургъан сен эркиши тюлсе, къатынса!

Ислам. Джюйюсхан капитан...

Вебер (*сёзюн бёлүб*). Сен аны чебгенин киерге керексе!

Ислам. Эслеб сёлеш, мен князма!

Вебер (*ачыуланыб*). Сен князь тюлсе, агъач тонъузса!

Ислам (*герохун чыгъарыб*). Сен а алкъын таулуланы халилерин билмей кёреме! (*Экиси да герохларын чыгъарадыла.*)

Вебер. Герохну къабына сал! Герман офицер...

Ислам. Герман офицер огъай, кёкден

түшгөн сен болсанъ да таулу киши кесин
хыликге этдирмез!

Алий афенди (*эшикден кириб*). Джюй-
юсханла! Эй джюйюсханла! Неди бу (*орта-
ларына кириб*) этгенигиз?! Уллу аллах бла
тилейме герохланы къабларына салыгъыз!
Тоба, тоба, алай дженъиллик этерге джара-
майды! Джюйюсхан, ка-ка-капитан тилейме...

Вебер (*афендини сёзюн бёле*). Зайнебни
тутуб бери келтирмесенъ, аны орнуна бюгюн
инъирге сени асарыгъымы бил!

Алий Афенди. Пелах Зайнебге къал-
гъанды башыбыз... Ой Зайнеб эсенъ, фасыкъ
эсенъ да, джаханимли болгъун, бизни бу
къыйынлыкъгъа къойгъан эсенъ...

Вебер (*герохну къабына сала*), Бу джол
джанынъ афендиге къор болсун, алай бу
джолдан сора...

Ислам (*сёзюн бёле*). Джюйюсхан капи-
тан, бу джолгъу дженъиллигими кечеринъи
тилейме.

Вебер. Мен дерт тутмаучума, алай а Зай-
небни къолгъа джыймасанъ, менден сеннъе
тынчлыкъ болмазын бил!

Алий афенди (*эсине тюшюб*). Джюйюс-
хан ка-ка-капитан, полицияны начальниги

Томай Зайнебни къысха джууугъуду. Сора ол тургъанлай...

Вебер (*сёзюн беле*). Ол аны джууугъу болгъанын эндиге дери айтмай нек тургъансыз да сора?!

Алий афенди. Аллах шагъатды билмей тургъанбыз. Мен бусагъатда билиб келгенме.

Вебер (*Исламгъа*). Полицияны начальнигин бери табдыр! Мен аны бусагъат джаханимге джиберейим!..

Ислам (*сир къатыб*). Бусагъат, джюйюсхан. (*Ким эсе да алгъа Валяны, ызындан да Зайнебни эшикден тюртюб джибереди. Кабинетдегиле джунчуйдула. Томай бир немец солдат бла эшикден кириб.*)

Томай (*тёгерегине къараб*). Эй ким барды мында? (*Махданыб.*) Шеф къайдады?!

Вебер (*эс джыйыб*). Не этесе шефни?

Томай. А-а, джюйюсхан капитан, мен а сизни эслемей... (*Зайнебни кёргюзюб.*) Ма бу, ол бизни джаныбыздан этиб тургъан Зайнебди. (*Валяны кёргюзюб.*) Ма бу уа партизанланы шпионларыды... Зайнебге бизни тахсабызны бере тургъанлай тутханма.

Зайнеб (*Томайгъа*). Ой сатлыкъ ит а не адамсызлыкъ...

Томай (*сёзюн бёлюб*). Ауузунъу тый, уялмагъан къахмел!

Вебер (*Валяны къатына барыб, таякъчыкъ бла сакъалындан ёрге кёлтюрюб*). Бизни тахсабызны партизанлагъа бериб тургъан сен болгъанса сора, алаймыды?! (*Валя джукъ айтмайды.*) Сенмисе дейме да?! (*Джаягъына урады. Зайнебни къатына барыб.*) Сен а къолгъа тюшдюньмю?

Зайнеб (*сабыр*). Балтаны сабы агъачдан болмаса, балта агъачха бир зат да этелмез эди... (*Томай бла солдат джетиб Зайнебни эки билегинден тутадыла, Зайнеб аланы эки чынасы бла эки джанына силдейди.*)

Вебер (*уруб Зайнебни джыгъыб*). Коммунистмисе?!

Зайнеб (*дженъил ёрге туруб*). Коммунистме.

Алий Афенди. Тоба, тоба кёремисе аны джукъдан къоркъмагъанын.

Вебер. Партизангъа нек чыкъгъаненъ?!

Зайнеб. Сизге от салыргъа.

Вебер. Бизни сауут складларыбызны кюйдюрген сенмисе?

Зайнеб. Бизбиз!

Вебер (*Зайнебни джаягъына уруб*). Пар-

тизанлагъа бу гаджиден сора уа ким болушады?!

Зайнеб. Бютеу совет халкъ.

Алий афенди. Аллах, аллах не къамамагъан затса...

Вебер. Отрядыгъызда партизанла кѣбмюдюле?

Зайнеб. Сизни артыгъызны этер чакълы бардыла.

Вебер. Огъары элде комендатураны сенми чачханса?!

Зайнеб. Биз.

Вебер, Ол дегенинъ?!

Зайнеб. Халкъ дертчиле.

Алий афенди. Аллах, аллах не багыр тиширыуса!..

Вебер. Элтигиз ары, камерагъа атыгъыз!

Томай (*энишге ийилиб*). Бусагъат, джюйюсхан (*Зайнеб бла Валяны Томай бла немец солдат сюрюб тебрейдиле.*)

Вебер. Эй полицияны начальниги, сен былай къал, ары бургомистр барыр.

Томай (*энишге ийилиб*). Тынъылайма, багъалы джюйюсхан. (*Ислам бла немец солдат Зайнеб бла Валяны алыб кетедиле.*)

Зайнеб (*чыгъыб бара*). О-о-о фашистлени аякъ тюблерин джалаб айланнъан парийле!

Алий афенди. Аллах, аллах эштемисиз ол кяфырдан туугъан бизге айтыб баргъанын. (*Сценада Вебер, Алий афенди, Томай къаладыла.*)

Вебер (*Томайгъа*). Айт энди, бюгюннъю кюнню джигити, Зайнебни къалай тутханынъдан хапар.

Томай (*таб олтуруб*). Мен полицияда ишлеб башлагъан кюнюмден бери да аны ызындан мараб айлана эдим. Сора къыйыным тас болмазын, аны ючюн аллай бир ачха алырымы билгенимде уа бютюн да кече кюн да джукъламай ызындан болдум. Бюгюн а къарасам, Валя бир джарлы катанны юйюне кириб барады, сора бу мында не этеди, марджама бир къарамасам деб солдатны бирге-ме алыб баргъанымда, Зайнебге тахсабызны бере тура эди. Сора къолларыгъызны ёрге! Тёгерегигиз къуршаланнъанды!—дедим да аллыма этдим да келдим.

Вебер. Сора бизни тахсабызны партизанагъа бериб тургъан Валя болгъанды?! Совет адамланы джанъыз бирине ышаныб амал джокъ кёреме.

Алий афенди. Аперим санъа, Томай, бюгюн сен бек уллу джигитлик этгенсе! Динин сатыб аллахха адамгъа да къаршчы чыгъыб

айланнъан адамны законнъа берген гюнах болмагъанына дунияны джаратхан аллах бла ант этеме.

Томай. Хо бир да аны гюнахыды дейди мени къайгъым! Ол ачханы бери къолгъа теркирек бериб бир...

Алий Афенди. Тоба де, тоба, алай къалай айтаса сен, аллахны тюз къулу.

Томай. Алан, афенди, была джанъыз Зайнебни башына 50 минъ сом берирге айгхан эдиле... Тейри ол Валя деген къыз да бек уллу шпион болур дейме. Аны ючюн а манъа неллай бир ачха къошарла?..

Афенди. Аллах биледи, къошаргъа да болурла...

Вебер. Аперим сеннъе, джюйюсхан полицияны начальниги! Бююннъю ишинъ ючюн сен герман аскерни майору Альбрехтден бюсюреу алыргъа да болурса.

Альбрехт (*эшикден кириб*). Хайль Гитлер!

Бары да. Хайль Гитлер!

Вебер. Джюйюсхан майор, партизан къыз Зайнеб бла бизни тахсабызны алагъа бериб тургъан разведчик къолгъа тюшгендиле. Ала-ны полицияны начальниги джигит Томай тутханды.

Альбрехт. Аперим, Томай, ол бизни тахсабызны бериб тургъан а кимди?

Вебер. Бизни... Валя...

Альбрехт (*кесини мангылапына къагъыб*). Ай-ай-ай! Бир башха адам болса да бир иш эди. Сенича усда разведчик кесин бир совет къызгъа къалай алдатыб тургъанды? Ол аллай ишле эталлыкъды деб кимни эсинде бар эди! (*Томайгъа.*) Джюйюсхан, полицияны начальниги, сени бюгюн этген джигитлигинъ ючюн, герман командованиени атындан уллу бюсюреу этеме.

Томай (*тынъысыз болуб*). Джюйюсхан, ол берирге айтханыгъызны уа къачан берликсиз?..

Альбрехт (*сёзюн беле*). Герман командованиеден махдау алсанъ, ол болмаймыды сеннъе?!

Алий афенди. Алайды, алай, аллах шагъатды керти айтаса, джюйюсхан...

Томай (*ачыуланыб*). Сен а, афенди, зарланнъандан неда айтырыкъса. (*Альбрехтге.*) Сора меннъе ол шпион ючюн огъай, джанъыз Зайнеб ючюн берирге айтханыгъызны берлик туююлмюсюз?..

Альбрехт (*ачыуланыб*). Джюйюсхан полицияны начальниги, бусагъатдан барыб гер-

ман аскерге эт, джау, джылы кийим джый!
Бюгюн аны тындырмасанъ, эштмегенме де-
ме!

Томай (*мыдах*). Бусагъат, джюйюсхан.
(*Башын энишге ийиб мыдах чыгъады*).

Альбрехт (*Веберге*). Джюйюсхан капи-
тан, чакъыр къонакъларынъы, мени бла да
шагърей эт.

Вебер. Бусагъат. (*Чыгъыб кетеди*.)

Альбрехт. Къол аязым бюгюнлю бери
андан кичий болур эди. Мен алагъа сорууну
джанъы джоругъум бла бир этейим, ол са-
бийни аргъы кабинетден кычырыкъ тауушун
анасы эштсе, сора айтмазын да айтыр...

Алий афенди. Да джюйюсхан, аны са-
бийин къайры этген эселе да табмайдыла!

Альбрехт. Ай анасы бергенни тѣкгенле,
шо аны да баджаралмагъандыла!

Алий афенди. Джюйюсхан, мени джю-
регим асыры къарыусуздан адамны инджил-
генин кѣлтюрелмейди, эркин этсегиз мен эт,
джау джыйгъанлагъа болушайым? Томайны
уа бери джиберейим.

Альбрехт. Джюрегинъ аллай бир къа-
рыусуз эсе бар да кимни да болсун бир са-
бийни бери джетдир, сора элтиб аргъы ка-

бинетге ат да, туюген да этиб, чимдиген да эт, не этиб ол сабийни ачы кычырыб джылагъан тауушу бери Зайнебге эшtile турча эт.

Алий афенди. Бусагъат мен аны кычырыкъ тауушу бери огъай, кёкге чыгъарча этейим.

Альбрехт. Ашхы, терк бол. (*Альбрехт трубкины алыб.*) Алло! Алло! Адъютант?! (*Бираздан.*) Хо, генерал керекди! Зайнеб бла бир уллу разведчикни тутханыбызны сююмчюлюгюн генералгъа айтырыкъ эдим. Ким дейсе?! (*Эки солдат Зайнеб бла Валяны сюрюб киредиле.*) Да мен тургъанлай ким тутарыкъ эди. Хо счётума уа бир джюз минъ къошулады! Хо, эллисин разведчикни тутханлыкъгъа! (*Трубкины орнуна салыб Зайнебге.*) А-а-а бизге къаршчы кюрешген къабханнъа тюшмей къалмаучуду. Кызычгынъы бизни къолубузда болгъанына билемисе? Сени шохларынь не терен букъдургъан эселе да табханбыз. Ол да мындады. Кёрюрге сюе эсенъ кёргюзтейим (*ышарыб*). Огъай, аны артдаракъ этербиз... Энди сен (*сабыр*) сабийинъи, кесинъи да сау къалырын сюе болурса. Ол себебден, хар соргъан затыма тюз джууаб берирге керексе. (*Соруу башлан-*

нъандан бошалгъынчы сабийчикни ачы джылагъан тауушу келгенлей турургъа керекди.) Айтчы, подпольный крайкомда кимле ишлейдиле?

Зайнеб. Совет адамла.

Альбрехт (*ачууланыб*). Америкалы капиталистле болмагъанларын мен да билеме! Атларын айт дейме мен! Подпольный крайкомгъа кимле башчылыкъ этедиле?!

Зайнеб (*сабыр, таукел*). Коммунистле.

Альбрехт (*ачуудан столну джумдугъу бла уруб*). Атларын айт дейме да!

Зайнеб. Айтырыкъ тюлме.

Сабий ауаз. Анам, ой анам!.. *Сабийчик ким эсе да тюйгенча ачы кычырыб джылайды. Зайнебни эси сабийчикдеди.)*

Альбрехт. Эштемисе? Не айт да ол джылагъанны да, кесинъи да къутхар, неда сабийинъи аллынъда тишлик этдиреме! (*Ислам Ахматчыкъны аллына сюрюб киреди*). Бу не затды?!

Ислам. „Герман аскерни джерибизден кысдайбыз, душманны не къадар ууатыргъа, аны ызына джибермей бизни таулада думп этерге“ деб партизан листовкала джабышдыра тургъанлай тутханбыз!

Вебер (*Зайнебге*). Муну таныймыса?!

Зайнеб. Огъай, танымайма.

Вебер (*Валяны джаягъына уруб*). Сен а!?

Валя. Танымайма.

Вебер (*Ахматчыкъгъа*). Сен быланы таныймыса?!

Ахматчыкъ. Кѣрген да этмегенме.

Ислам (*керилиб Ахматчыкъны джаягъына уруб*). Ётюрюк айтады, ётюрюк, муну аты Ахматды, кеси да быланы джыйынданды. Мени ауузума ышымны сукъгъан буду.

Вебер. Коммунистмисе?!

Ахматчыкъ (*бираз сагъыш этиб*). Огъай, ары неда болсун деген адамланы алмайдыла.

Ислам. Аны биле эсенъ, атанъы башынамы джабышдырыб айланаса да къагъытланы?!

Ахматчыкъ. Ол мени ишимди, сен мени атама тийме, ол сенича сатлыкъ ит тюл эди. Ол Ата джуртун къоруулай ёлгенди!

Альбрехт (*сабыр*). Джашчыкъ, листовкаланы кимни буйругъу бла джабышдыра эдинъ?..

Ахматчыкъ. Джюрегими.

Ислам. Джюрегинъи чыгъарыб къолунъа тутдурама итден туугъан ит! (*Уругъа керилиб*.)

Альбрехт (*Исламгъа*). Къой урма! Быллай джигит джашчыкъны тюерге джарамай-

ды. Джюйюсхан капитан, джашчыкъны сый-ларгъа керекди.

Вебер. Бусагъат, джюйюсхан майор! (*Кетиб терк огъуна солдатны биргесине ашарыкъ алыб киреди. Ахматчыкъ джутланыб иги тойгъунчу ашайды.*)

Альбрехт (*Ахматчыкъгъа*). Сен ол листовкаланы кимни буйругъу бла джабышдыргъанынъы айтсанъ, мен санъа болмагъанча уллу саугъала берликме. Биз коммунистледен бошасагъа сени кесими биргеме Берлиннъе элтирикме.

Ахматчыкъ (*ашай - ашай*). Ары барыб мен анда не этерикме?

Альбрехт. Не этериксе этиб а, окъурса, билим алырса, бай болурса!

Ахматчыкъ. Биринчиси, сиз коммунистлени ёмюрге да хорлаяллыкъ тюлсюз. Экинчиси, бизни аскер сизни махданчакъ аскерни Волгада да тегерегинден алыб, мырт эте туралды. Ючюнчюсю уа, мен санъа бир зат да айтырыкъ тюлме!

Альбрехт (*Ахматчыкъны табаны бла тье*). Айтырса айтыр.

Зайнеб (*сабийчикни алай джылагъанын, Ахматчыкъны тьюгенлерин да кёлтюремей*). Сизни аналарыгъыз адам табмай, адам

сыфатха кириб айланнъан уу джыланланы табханларын билмейдиле. Бош амалсыздан кюрешесиз сиз, сизге адам улу сюд этгенди. Сиз барыгъыз да ёлгенлесиз, джашчыкъ керти айтады, анъа Волга да шагъатды.

Альбрехт (*Зайнебни уруб джыгыб*).
Ауузунъу тый!

Зайнеб. Сизни, фашистлени, дуниядан думп этиб адам улуна...

Альбрехт (*Зайнебни сёзюн бёле, табаны бла уругъа керилгенлей*). Мен сени!

Ахматчыкъ (*Альбрехтни быдырына табанны иги джетдириб*). Сиз а сволочла! (*Солдатла джетиб Ахматчыкъны эки билегинден тутадыла. Кёкде учуб баргъан самолётланы гюрюлдеген тауушлары эшитиледи.*) Ма, бизни самолётла! Джашасынла Совет лётчикле! Ур-а-а! Фашистлеге ёлюм Ур-а-а!

Альбрехт (*ёрге тура келиб, Ахматчыкъны герох бла атыб ёлтюрюб, солдатлагъа.*) Къоратыгъыз муну ары! (*Телефон зынъырдайды.*) Алло! Ким?! (*Абзыраб.*) Тынылайма, Джюйюсхан генерал! (*Бираздан.*) Анъыладым, анъылайма, джюйюсхан генерал. Бусагъат, джюйюсхан генерал! (*Трубкины орнуна салыб.*) Джюйюсханла, ишле тюрлене-

диле. Генерал бизге былайдан кетерге буйрукъ бергенди. *(Фашистле дыгаласха къа-
ладыла. Зайнеб бла Валя къууанадыла)*,
Джюйюсхан капитан, тутмакъла да ичимде
тургъанлай тюрге от салыб кюйдюрюрге
буйрукъ этигиз.

Вебер. Бусагъат тындырайым, джюйюсхан
майор!

Зайнеб. Аман кюнюгюз келди да!..

Альбрехт. Бургомистр, сиз а полицей-
лени алыб, бизни солдатланы биргелерине
кёпюрлени сакълагъыз! Терк болугъуз.

Ислам *(честь бериб)*. Болсун, джюйюс-
хан майор! *(Кетеди.)*

Зайнеб *(ызындан)*. Ай, намысын джерин
да сатхан итле!

Вебер *(джолгъа тебрей, Зайнебни кёр-
гюзюб)*. Джюйюсхан майор, мен быланы ол
тюргедегилеге къошайым. Была да анда
джансынла!

Альбрехт. Огъай, быланы бусагъат
площадха сюрюб барыб асмакъгъа асарыкъ-
быз. Анъа заманыбыз барды, комендатураны
взводун бери джибер.

Вебер. Мен бусагъат буйрукъну толту-
райым.

Альбрехт. Терк болугъуз!

Вебер. Мен аны тындырырма, ол ишлеге мен эртде юреннъенме.

Валя (*ызындан*). Адам ашаучу бёрюле!..

Зайнеб (*Альбрехт таба атлаб*). Сиз адам улуна берген азабны адам улу сизге бир заманда да кечмез. (*Экиси да Альбрехт таба атлаб башлайдыла.*)

Альбрехт. Тыйыгъыз ауузугъузу. (*Солдатлагъа.*) Сюрюгюз быланы площадха! (*Солдатла тюртюб-тюртюб Зайнеб бла Валяны эшикге сюредиле.*)

Зайнеб (*самолётланы гюрюлдеген тауушларына*). Ма бизникиле! Ой мен кърор болайым сизге! Совет лётчиклеге махдау!

Альбрехт (*солдатлагъа ачыуланым*). Терк къроратыгъыз дейме да!

Валя. Бизни ёлтюргенликге сиз дертден къутулмазсыз! Бизни къаныбызны сизден минъле бла алырла! (*Альбрехтни бетине тюкюреди. Тобла атылгъан тауушла.*) Фашистлеге ёлюм! (*Сюрюб кетедиле.*)

Альбрехт (*бетин сюрте*). Алло! алло! Ганс, мени хабджюклерими машинагъа джюклегиз! Ташый турабызмы?! Джукъ унутмагъыз. Терк болугъуз! Мен он минутдан джетейим! (*Столдан къагъытланы портфелине джыйыб башлайды.*)

Томай (*эшикден кириб*). Джюйюсхан, Совет Аскер джетиб келеди! Манъа мында къалыргъа джарарыкъ тюлдю. (*Альбрехт Томайгъа эс бёлмейди.*) Мен сизге джанымыкъанымы аямай джумуш этгенме. (*Альбрехт-ни тегерегине айлана.*) Тилейме мени атыб кетмегиз.

Альбрехт. Огъай, бизни сени элтир онъубуз джокъду.

Томай. Манъа мында къалыб амал джокъду сора ўа!.. Тилейме, джюйюсхан, сизни уллулугъугъуз!..

Альбрехт. Да сен кеси адамларыньы, кеси джуртунъу сатхан, бизни ўа кесинъе таб кёрсенъ, капегинъе да кёрмей сатарыкъса сора ўа? Сени кибикле бир кишиге да керек тюлдюле.

Томай. Огъай, джюйюсхан, мен сизден джанымы да аярыкъ тюлме. Джюйюсхан, джюйюсхан джан аўрутугъуз меннъе. (*Тобукъланнъанлай Альбрехт-ни тегерегине айланады, этегин убба этеди.*) Джюйюсхан...

Альбрехт. Кет, кирли тонъуз, этегими кир этме! (*Томайны табаны бла тюртюб.*) Сен бир кишиге да керек болмагъан итсе! Сени ким да не этеди?!

Томай (*герохун чыгъарыб*). Да мен ит эсем (*Альбрехтни герох бла уруб*), сен да илячин тюлсе, алай эсе ўа итни ёлюмю да итча болургъа керекди. (*Кеси кесин да уруб ёлтюреди. Шкок пулемёт, автоматла атылгъан тауушла джууукъдан эштиледиле.*)

Осман (*эшикден чабыб кириб Альбрехт бла Томайны ёлюклерин кёрюб, Альбрехтни да, Томайны да Томай ёлтюргенин анъылаб*). Иги эди сени да ахыр кюнюнъде бир кишилик этгенинъ...

Антон Ильич (*эшикден башын энишге ийиб, кириб*). Ичи да тутмакъдан толуб тургъанлай, тюрмеге от салыб кюйдюрюб кетгендиле. (*Экиси да бёрклерин тешедиле.*)

Мурат (*эшикден кириб*). Экисин да асмакъгъа асыб турадыла. Джолдаш командир, Вебер джыйыны бла къутулуб кетмесин, ызындан болайыкъ, заман джокъду.

Осман. Огъай, Мурат, энди ала бизден къутулмазла...

Хадижат. Толу юйдегимден бошаб къуру джуртха атылыб къалгъан мен джарлы, мен хариб! (*Джылайды.*)

Осман. Хадижат, анам! Мени анам, атам,

эгечим, къарнашым болмай бир джанъызма.
Мени кесинъе джаш этеринъи тилейме.

Мурат. Мен да сени кесими туугъан анам-
дан башха кѣрмезге бюгюн былайда душман-
ны къолундан ѳлген адамларыбызны аты бла
ант этеме.

Антон Ильич. Багъалы Хадижат, сени
кибик анала, атылыб къалмайдыла... Биз сау
болуб санъа джанъызлыкъ болмаз. Отряддан
сау къалгъанларыбызгъа барыбызгъа да сен
багъалы анаса. Хадижат, джаным, сен джи-
гитлени, партизанланы ѳсдюрген анаса. (*Ба-
рыб Хадижатны манъылайын убба этеди.*)

Сакинат (*эшикден джылаб кириб*). Ах-
матчыкъ, ой джарлы сабий...

Осман. Багъалы джолдашларыбыз Зайнеб,
Валя, Ахматчыкъ эмда бюгюн тюрмеде кюй-
ген совет адамла, джетиб эркин эталмагъа-
ныбыз ючюн кечигиз. Бютеу фашизм инджи-
тиб тургъан адамла ючюн, совет халкъла
ючюн, ѳлгенлени атлары бла ант этебиз фа-
шизмден адам улун эркин этгинчи тохда-
мазгъа.

Бары да. Ант этебиз! (*Тышында аланы
ауазлары минъ адам ант этгенча эшти-
леди.*)

Осман. Антон Ильич, энди сен отрядны

джый да, ёлгенлени тыйыншысыча асырат,
мен а джауу ызындан сюрейим.

Мурат. Джау теблеб кетген джерибиз
ючюн, бокълаб кетген сууларыбыз ючюн,
Зайнеб, Валя ючюн, Ахматчыкъ ючюн, джю-
регими хар ургъаны джауугъа дерт джетдир
деб урады. Джолдаш командир, мен да сени
бла барама. (*Барыб Османны джанына
сюеледи*)

Сакинат (*кёзджашларын сюрте*). Ах-
матчыкъ сау болса: товарищ командир, мен
да сени бла деб джаныгъызгъа сюелир эди...

Осман. Ахматчыкъла кёб ёмюрлени бизни
эсибизде болурла. (*Ала эшикге чыкыгъанлай
команда берген тауушла, кетиб баргъан
ат туякъ тауушла эштиледиле.*)

Бары да. Ашхы джолгъа!

БАШЛАРЫ

Ахматны жанъылычлары	3
Джыйылыу болду	69
Таулу тиширыуу джигитлиги.	93

П Ь Е С Ы

на карачаевском языке

Редактор *Х. Б. Байрамукова.*

Художник *В. И. Бекетов.*

Художественный редактор *М. П. Бертин.*

Технический редактор *Г. М. Потькалова.*

Корректор *Р. А. Ижаева.*

*

Слано в набор 15-X-1963 г.

Подписано к печати 1-VI-1964 г.

Бумага 60x92 1/32. Печ. л. 6,5. Уч-изд. л. 5,58.

ВУ 09128. Заказ № 4239. Тираж 600 экз.

Цена 17 коп.

*

Ставропольское книжное издательство.

Черкесская типография,

г. Черкесск, Комсомольская, 32.

58
Багъасы 17-нчы.

Ставрополь китаб назаретельство
1964